

Министерство науки и высшего образования РФ
ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
«КАБАРДИНО-БАЛКАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
им. Х.М. БЕРБЕКОВА»

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЙ ИНСТИТУТ

Кафедра кабардино-черкесского языка и литературы

ПРОГРАММА

вступительных испытаний в магистратуру
по направлению 45.04.01 – «Филология»
Магистерская программа «Адыгская филология»

Директор СГИ

М.С. Тамазов

Зав. кафедрой кабардино-черкесского
языка и литературы

Х.Т. Тимижев

Руководитель магистерской программы

Н.Б. Бозиева

Нальчик - 2024

СОДЕРЖАНИЕ

1. Общие положения	3
2. Определение содержания вступительных испытаний	3
3. Требования, проверяемые в ходе государственного экзамена	3
3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы	4
3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена	5
3.2.1. Современный кабардино-черкесский язык.....	5
3.2.2. История кабардино-черкесской литературы	11
3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена	43

1. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Формы и условия проведения вступительных испытаний определяются ученым советом высшего учебного заведения (факультета) и доводятся до сведения бакалавров не позднее чем за полгода до начала экзамена. Бакалавры обеспечиваются программами экзаменов, им создаются необходимые для подготовки условия, для желающих проводятся консультации.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно».

По результатам вступительных испытаний экзаменационная комиссия принимает решение о зачислении в магистратуру.

Программа вступительного экзамена включает ключевые теоретически и практически значимые вопросы по комплексам дисциплин, входящих в цикл общепрофессиональных дисциплин (ОПД) и дисциплин специализаций по направлению 45.03.01 – «Отечественная филология» (Кабардино-черкесский язык и литература).

2. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИСПЫТАНИЙ

Вступительный экзамен по отдельной дисциплине должен определять уровень усвоения бакалавром материала, предусмотренного учебной программой и охватывать все минимальное содержание данной дисциплины, установленное соответствующим государственным образовательным стандартом.

На вступительном экзамене по направлению бакалавры демонстрируют практическое владение кабардино-черкесским языком, историей языка, историей кабардино-черкесской литературы.

Ответ бакалавра должен подтвердить достаточно полное знание современного состояния языкоznания, литературоведения, а также происхождение и основные этапы развития кабардино-черкесской литературы; определить место кабардино-черкесского языка и кабардино-черкесской литературы в структуре гуманитарного знания, умение владеть методами и приемами анализа литературного произведения, ориентироваться в литературном процессе.

3. ТРЕБОВАНИЯ, ПРОВЕРЯЕМЫЕ В ХОДЕ ВСТУПИТЕЛЬНОГО ИСПЫТАНИЯ

Бакалавр должен подтвердить:

- владение текстами литературных произведений и иметь представление о литературном процессе, владение основными методами языкового анализа;
- умение анализировать язык произведения художественной литературы, произведения кабардино-черкесской литературы;
- знание литературы и фольклора в их историческом развитии и современном состоянии, в сопряжении с историей и культурой народа;
- понимание закономерностей литературного процесса, художественного значения литературного произведения в связи с

общественной ситуацией и культурой той или иной эпохи, определять художественное своеобразие произведений и творчества писателя в целом;

- владение основными методами литературоведческого анализа;
- владение методами информационного поиска;
- знание истории, современного состояния и перспектив избранной специальности.

3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы

Программа вступительного экзамена по направлению 45.04.01 – «Филология», «Адыгская филология» включает в себя ключевые и практически значимые вопросы по комплексу специальных дисциплин специализации Госстандарта.

3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена

3.2.1. СОВРЕМЕННЫЙ КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКИЙ ЯЗЫК

1. Иберийскэ-кавказскэ бзэ гупыр, абы хыхъэ бзэхэр. Бзэхэр щаугуэшым къагъесэбэп историческэ-сравнительнэ методыр. Абхаз-адыгэ бзэ гупыр. Генеалогическэ, типологическэ классификацэхэм адыгэбзэм щиубыд увыпIэр.
2. Лексикологием иджыр, адыгэбзэхэр джа зэрыхъуар. Адыгэбзэм и лекискэр. Адыгэбзэхэм я зэхуэдэ лексикэр, ададыгэбзэхэм къышыхъуа зэшхъэшыкIыныгъэхэр. Куэдрэ, машIэрэ къагъесэбэп псальэхэр, щэуэ бзэм къыхыхъа псальэхэр, ІашIагъэм епха псальэхэр, диалектхэм, говорхэм къагъесэбэп псальэхэр, омонимхэр, синонимхэр, антонимхэр, фразеологизмхэр.
3. НэгъуещIыбзэм къыхэкIыу адыгэбзэм къыхыхъа псальэхэр, абыхэм ягъуэта зэхъуэкIыныгъэхэр.
4. Лексикографием зэрызиужьар. Адыгэбзэм иIэ псальальэхэр, ахэр зэрыухуа принципхэр. ЗэзыдзэкI псальальэхэр, орфографическэ псальальэхэр, псальэгъэунху, псальальэ къызэгъэзэкIа, тхакIуэм и бзэм теухуа псальальэ, толковэ псальальэ.
5. Адыгэбзэм и макъзешэхэр. Ахэр къыхэгъекIыным и тхыдэр. Макъзешэхэр зерагуэш щыкIэхэр: кIэшIхэр, укъуздияхэр, къышыхъу щыпIэр, къызэрыхъу щыкIэр. Макъзешэхэр къышагъесэбэп увыпIэхэр. Абыхэм теухуау еплъыкIэ щыкIэхэр.
6. Макъ дэкIуашэхэр. Система щыкIэхэр (троечная система смычных и парная система спирантов). Зи закъуэ макъхэр, макъ пытIахэр, Iупэр хъурей хъууэ къехъу макъхэр. Фонетическэ зэхъуэкIыныгъэхэр, ахэр къэзышэр
7. Лъабжъэм и структурэм ехъэлIау щыкIэ еплъыкIэхэр. Н.Ф. Яковлевым и еплъыкIэр. Г.В. Рогава и школыр лъабжъэм зэреплъыр. А. Койперс лъабжъэр къызэрыхигъекI щыкIэр. Къумахуэ М. и еплъыкIэр.
8. Псалть элъепкъыгъуэхэр, ахэр къызэрыхагъекI признакхэр. Зи щхъэ хущыт псаль элъепкъыгъуэхэр, зи щхъэ хущымыт псаль элъепкъыгъуэхэр. Адрей бзэхэм къашхъэшыкIыу адыгэбзэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр.
9. ЩыкIэцIэм иIэ морфологическэ категориихэр. Цыху-мыцIыху классхэр, зерагуэшыр, щхъэхуэныгъэ иIэхэр. Бжыгъэ категории: закъуэ бжыгъэ, куэд бжыгъэ. Закъуэ бжыгъэм иту фIэкIа къамыгъесэбэпхэр. Куэд бжыгъэм иту фIэкIа къамыгъесэбэпхэр. «Презентативнэ множество» жыхуаIэр, «общее число» жыхуаIэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр, падежхэр, падежхэм къагъельягъуэр, падеж кIэуххэм я къежьапIэр, абыхэм теухуау щыкIэ еплъыкIэхэр. Белджылы-мыбелджылы категории, ар склоненэм зэрепхар.
10. ПлъыфецIэр, ар къызэрыхагъекIыр, абы теухуау щыкIэ еплъыкIэхэр, щытыкIэ къызэрыкI плъыфецIэхэмрэ предметыр зыщыц къэзыгъэльягъуэ плъыфецIэмрэ, зэрызэшхъэшыкIыр. Зэлъытыныгъэ степенир.
11. Зэрабж, зерагуэш, къутахуэ, кратнэ, зэрызэкIэльыкIуэ бжыгъецIэхэр.
12. БжэкIэм и системэ щыкIэхэр: тIошIырыбжэ, пIшIырыбжэ, тIошIырыбжэ-пIшIырыбжэ. БжыгъецIэхэр къызэрыхъур, зэхъуэкIыныгъэ яIэхэр.
13. Щхъэ цIэпапцIэхэр, абыхэм я склоненэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр.
14. Зыгъэльягъуэ цIэпапцIэхэм я мыхъэнэр, я склоненэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр. ЗэрыупцIэ, еигъэ, относительнэ, зыгъэзэж, мыхъуныгъэ, белджылыншагъэ цIэпапцIэхэр, я склоненэр.
15. Глаголыр зи щхъэ хущыт псаль элъепкъыгъуэу зэрыштыр, абы и мыхъэнэр, и грамматическэ щытыкIэ нэхъышхъэхэр. Глагол лъэIэсхэмрэ глагол лъэмIэсхэмрэ морфология и лъэнныкъуэкIи синтаксис и лъэнныкъуэкIи зэрызэшхъэшыкIыр. Зыщхъэ фIэкIа зимыIэ глагол лъэIэсхэр. Лабильнэ, стабильно конструкцэ зиIэ глаголхэр. ЩхытI, щхьиш, зиIэ глаголхэр. ЩхытI, щхьиш зиIэ глаголхэр лъэIэсу

къыщыкIуэмрэ лъэмыйсу къыщыкIуэмрэ. Иверсивнэ конструкцэ зиIэ глаголхэр. Динамическэ, статическэ глаголхэр зэрызэцхъэшыкIыр. Финитнэ – инфинитнэ глаголхэр, ахэр зэрызэцхъэшыкIыр Глагол зыгъээжхэр. Глаголыр щхъэкIэ, бжыгъэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Глаголым и земанхэр. Наклоненэ категорие.

16. Глаголхэм я къэхъукIэ нэхъыцхъэхэр. Инфинитивыр, абы и формэр. Инфинитивыр щхъэкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур.
17. ПричастиеkIэ зэджэр. Причастием глагол щытыкIи плъыфэцIэ щытыкIи зэриIэр. Зылэжь причастиемрэ зэлэжь причастиемрэ зэрызэцхъэшыкIыр, абыхэм я къэхъукIэр. Обстоятельственнэ причастиехэм я къэхъукIэр. Причастиеr щхъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастиеr зэмансIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастиеr падежкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастнэ оборотыр, ар псальэухам къызэрышыкIуэр. Причастием и синтаксическэ къалэнхэр.
18. ДеепричастиеkIэ зэджэр. Деепричастиеr глагол формэу щIалъытэр. Наречием ешху деепричастием хэлъыр. Деепричастиеr къызэрыхъур. Деепричастием и земан формэхэр. Деепричастиеr щхъэкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Деепричастнэ оборотыр. Деепричастиеr псальэухам зэрыхэувэр.
19. Наречием и мыхъэнэр, и синтаксическэ къалэнхэр. Я мыхъэнэ ельытакIэ наречиехэр зэрагуэш разрядхэр. Наречиехэр къызэрыхъур. Наречиер къызытакI псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Наречиехэм я зэлъытыныгъэ степенхэр.
20. Послелогхэр, союзхэр, частицхэр зи щхъэ хүчимыт псальэ лъэпкъыгъуэу щIалъытэр, къагъэлъагъуэ мыхъэнекIэ послелогхэр зэрызэцхъэшыкIыр, ахэр зыщыгъу псальэм епха зэрыхъур. Союзхэм я мыхъэнэр. Союзхэр зэрагуэшыр. Союз псальэхэр. Частицхэм мыхъэнэ лЭужыгъуэ къызэрагъэлъагъуэр.
21. Междометиер псальэ лъэпкъыгъуэ щхъэхуэу зэрыштыр. Междометиехэм къагъэлъагъуэ мыхъэнэхэр. Междометиехэм я тхыкIэр. Абыхэм я ужкIэ ягъэув нагыышэхэр.
22. Синтаксисымрэ пунктуацимрэ. Синтаксисым иджыр. Синтаксисымрэ морфологиимрэ зэрызэпышцIар. Псальэ зэпхам яку дэль зэпышцIэнныгъэхэр: зэкIуныгъэ, зегъэкIуныгъэ, егъэцIылIэнныгъэ. Сочинительнэ, подчинительнэ псальэ зэпхыкIэхэр. Псальэ зэпхахэм яку дэль подчинительнэ зэпхыныгъэхэр къэгъэлъэгъуа зэрыхъу Iэмалхэмрэ щыкIэхэмрэ.
23. Псальэуха къызэрыкIум и синтаксис. Псальэ зэпхамрэ псальэухамрэ зэрызэцхъэшыкIыр. Я мыхъэнекIэ псальэуха лЭужыгъуэхэр: зэраIатэ, зэрыупшIэ, хэIэтыкIа. Я структурекIэ псальэуха лЭужыгъуэхэр. Пкъыгъуэ нэхъышхьитIри зиIэ псальэухар. Псальэухам и пкъыгъуэ нэхъышхъэхэр. Подлежащэу псальэухам хэувэ псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Сказуемэ лЭужыгъуэхэр.
24. Псальэухам и пкъыгъуэ етIуанэхэр. Прямой дополненэмрэ косвеннэ дополненэмрэ. Определенэр зищысыр, апхуэдэу псальэухам хэувэ псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Приложенэ. Обстоятельствэхэр, ахэр сказуемэ епха зэрыхъур.
25. Пкъыгъуэ нэхъышхъуэ зи фIэкIа зимыIэ псальэухахэр: щхъэ белджылы зиIэ, щхъэ мыйбелджылы зиIэ, щхъэ зимыIэ, инфинитив псальэуха, цIэиIуэ псальэуха, эллиптическэ псальэуха, псальэуха иримыкъу.
26. ЦIэ гъэпсыкIэмрэ причастнэ гъэпсыкIэмрэ зэрызэцхъэшыкIыр. Подлежащэм и формэм тещIыхъауэ псальэухам и конструкцхэр (номинативнэ, эргативнэ, индефинитнэ, инверсивнэ). Псальэхэм псальэухам щаIэ зэкIэлъыкIуэкIэр (зэкIэлъыкIуэкIэ занщIэ, зэкIылъыкIуэкIэ зэблэгъэувыкIа). Осложненнэ псальэухахэр, ахэр гъэгугъуа зыщI компонентхэр.
27. Пкъыгъуэ зэльэпкъэгъу зыхэт псальэухахэр: дополненэ зэльэпкъэгъухэр, подлежащэ зэльэпкъэгъухэр, сказуемэ зэльэпкъэгъухэр, обстоятельствэ зэльэпкъэгъухэр, определенэ зэльэпкъэгъухэр.

28. Пкъыгъуэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр. Определенэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр зэригуэшыжыр. Обстоятельствэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр зэригуэшыжыр.
29. Псалтьэуха зэхэльым и синтаксис. Псалтьэуха зэхэль лIэужьыгъуэхэр. Псалтьэуха зэхэль-зэгъусэкIэ зэджэр, ахэр зэпха зэрыхьу союзхэр. Псалтьэуха зэхэль-зэпхакIэ зэджэр. Псалтьэуха пажэмрэ псальэуха гуэдзэмрэ я зэпхыкIэр, ахэр зэрызэшхъэшыкIыр. Псалтьэуха гуэдзэу тIу е нэхьыбэ зыхэт псальэуха зэхэль-зэпхахэр. Союзыншэ псальэуха зэхэльхэр. Йыхъэ куэду зэхэт псальэуха зэхэльхэр: Йыхъэ куэду зэхэль псальэуха зэхэль-зэгъусэ, Йыхъэ куэду зэхэль псальэуха зэхэль-зэпха, Йыхъэ куэд зиIэ союзыншэ псальэуха зэхэль. ЗэпхыкIэ зэмылIэужьыгъуэ зиIэ псальэуха-зэхэльхэр.
30. Псалтьэуха зэхэльым теухуауэ ѢыIэ еплъыкIэхэр.
31. Зэрызыхуагъазэ псальэ, вводнэ псальэ, вводнэ псальэуха. Псалтьэ занщIэрэ зэдзэкIарэ. Ахэр запятойкIэ къызэрыхагъэкIыр. Псалтьэуха пажэмрэ гуэдзэмрэ я зэхуакум запятой зэрагъэувыр. Псалтьэухам и пкъыгъуэ зэльэпкъэгъухэм я кум запятой зэрышагъэув. Определенэ, обстоятельствэ пышхъэхукIахэм запятой зэрагъэув, точкитI, тире щагъуэв хабзэхэр.
32. Адыгэбзэм и тхыдэр. Ар зэрызэфIэувар, тегъэшIапIэ хуэхъуахэр. Ди бзэм зэхъуэкIыныгъэ игъуэтахэр (лекискэ, фонетикэ, морфология, синтаксис и лъэнэкIуэкIэ), ахэр къэзышахэр. Литературэбзэм къикIуа гъуэгуанэр, зэрызиужьар.
33. Адыгэбзэм иIэ диалектхэр, говорхэр къызэрыхъуар, къышIэхъуа щхъэусыгъуэр, диалектхэм, говорхэм я пщэдейр.

ОСНОВНАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Адыгское лингвокультурное пространство/Под редакцией З.Х. Бижева Нальчик, 2010.
1. Апажев М.Л., Коков Дж.Н. Кабардино-черкесско-русский словарь. Нальчик, 2008.
2. Апажэ М.Л., КIуэкIуэ Ж.Н. Адыгэ-урис псальъальэ. Налшык, 2008.
3. Афаунова А.А. Семантико-грамматический анализ междометий и звукоподражаний кабардино-черкесского языка. Нальчик: КБИГИ, 2012.
4. Бозиева Н.Б., Езаова М.Ю., Хежева Л.Х. Методические рекомендации. Нальчик, 2008.
5. Гишев Н.Т. Избранные труды по языкоznанию. Майкоп, 2008.
6. Джаурджий Хь.З., Дзасэжь Хь.Е. Адыгэбзэ, япэ Йыхъэ. Налшык, 2008.
7. Жилетежев Х.Ч. Специфика собственных имен существительных в кабардино-черкесском языке. Нальчик: КБИГИ, 2009.
8. Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
9. Нало Заур. Адыгэ псальэгъэpsахэр. Налшык, 2008.
10. Табухов Х.К. Толковый русско-кабардино-черкесский словарь. Нальчик, 2008.
11. Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2011.
12. Таов Х.Т. Словарь диалектизмов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2011, с. I-70.
13. Таов Х.Т., Батырова Л.Х. Адыгский календарь. Нальчик, 2011, с. I-44.
14. Таов Х.Т., Езаова М.Ю., Хежева М.Р. Лингвистический анализ художественного текста. Нальчик, 2011, с. I-51.
15. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Адыгэхэм я бзэр зэльытауэ. Нальчик, 2008 г. с. I-I60.
16. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Сравнительная грамматика адыгских языков. Нальчик, 2008.
17. Таов Х.Т., Хежева М.Р. Жыы хъяа псальэхэр адыгэбзэхэм. Нальчик, 2012.
18. Таов Х.Т., Хутежев З.Г., Шугушева Д.Х. Основы стилистики и культура речи. Нальчик, 2010.
19. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2010. Т. I.
20. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2012. Т. II.
21. Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик: КБГУ, 2011.
22. Хакуашев А.Х. Адыгское просветительство. Нальчик, 2009.
23. Хутежев З.Г. Порядок слов в простом предложении кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2010, с. I-80.
24. Шыбзыхъуэ Хъэжмурат. Адыгэ псальъальэр бейщ. Черкесск, 2011.
25. Шэрджэс Алий. Яхуэмифащэу лъэныкъуэ едгъэза псальэхэр (Адыгэ псальэгъэнахуэм щыгъужыпхъэхэр). Налшык, 2009.

Дополнительная литература:

1. Адмони В.Г. Поэтика и действительность. Л., 2012.
2. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. СПб., 2011.
3. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов). М., 2009.
4. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Екатеринбург, 2009.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М., 2011.
6. Бештокъуэ Хъэбас Анэдэльхубзэм и псынащхъэ. Налшык, 2010.
7. Борисова Л.В., Метлюк А.А. Теоретическая фонетика. М., 2013.
8. Брандес М.П. Стилистика текста. М., 2011.
9. Валгина Н.С. Теория текста. М., 2012.
10. Джанджакова Е.В. Стилистика художественного текста. М., 2010.
11. Джаурджий Хь.З. Адыгэбзэ. Налшык, 2007.
12. Долинин К.А. Интерпретация текста. М., 2009.

- 13.Думанов Х.М. Краткий словарь этнографических терминов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2006.
- 14.Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
- 15.Кушхаунов А. В. Очерки истории зарубежной черкесской диаспоры. Нальчик, 2009.
- 16.Нало Заур Адыгэ псальэгъэпсахэр. Налшык, 2009.
- 17.Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2006.
- 18.Торсуев Г.П. Проблемы теоретической фонетики и фонологии. – М., 2008.
- 19.Тураева З.Я. Лингвистика текста. М., 2012.
- 20.Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик, 2011.
- 21.Унатлоков В.Х. Диктантхэмэрэ изложенхэмэрэ (темэкIэ зэпыуда лэжыгъэхэмэрэ сочиненхэмэрэ щыгъужаэ). Налшык: Эльбрус, 2013.
- 22.Языковое многообразие – главное и неповторимое богатство России / под общей ред. Артаменко О.И. Нальчик, 2012.

УПШІЭХЭР (Вопросы)

1. Къэбэрдеибзэр зыхыхъэ бзэ быныр, ар зэрыгуэшар. Абхъаз-адыгэ бзэ гупым и кIуэцIкIэ зы бзэм псальэ хэкIыу адрайм къиштэныр къызыхэкIыр. Щапхъэхэр.
2. Адыгэбзэм и макъ дэкIуэшэхэр, ахэр зэрыгуэшар, системэ щыIэхэр. Макъхэм ехъэлIауэ щыIэ еплъыкIэхэр.
3. Макъзешэхэр, абыхэм характеристикэ етын, ахэр зыджахэр, еплъыкIэ щыIэхэр.
4. Лексикологиемрэ лексикографиемрэ яджыр, зэрызаужъар, щыIэ лэжыгъэхэр.
5. Псоми къагъесэбэп лексикэр, профессиональнэ, диалект псальэхэр, лексикэм зэрызиужъар, лексикэр джынэм и мыхъэнэр.
6. ЩЭпапщЭм иIэ разрядхэр, ахэр зэхъуэклэ зэрыхъухэр.
7. Псалтье лъэпкъыгъуэхэр, ахэр къызэрыхагъекI щыкIэр.
8. Глагол лъэIэсхэмрэ глагол лъэмийэсхэмрэ, ахэр синтаксис, морфология и лъеныкъуэклэ зэрызэшхъэшыкIыр.
9. Псалтье зэпхам яку дэль зэпыщIэнныгъэхэр, адыгэбзэхэм яIэ щхъэхуэныгъэхэр.
10. Псалтьухам и пкыгъуэ нэхъышхъэхэр, абыхэм ельытауэ еплъыкIэ щыIэхэр.
11. Псалтьухам и пкыгъуэ етIуанэхэр, ахэр сказуемэм епха зэрыхъур, яIэ щхъэхуэныгъэхэр.
12. Деепричастие, къызэрыхъу щыкIэр, и грамматикэр.
13. Орфографиер зищIысыр и мыхъэнэр, абы и принцип нэхъышхъэхэр, ныкъусаныгъэ иIэхэр.
14. Псалтьуха зэхэль лЭужыгъуэхэр, псальэуха зэхэльым ехъэлIауэ щыIэ еплъыкIэхэр.
15. Адыгэ лексикографиер, псальтелье лЭужыгъуэу щыIэхэр, ахэр зэрыухуа принципхэр.
16. Синтаксисым иджыр. Синтаксисымрэ морфологиемрэ зэрызэпыщIар, яку дэль зэпхыкIэхэр.
17. Падежхэм я мыхъэнэр, падеж системэм ехъэлIауэ щыIэ еплъыкIэхэр.
18. ЩытыкIэ къэзыгъэльягъуэ плъыфэцIэхэмрэ зыщиц къызэрыкI плъыфэцIэхэмрэ, ахэр зэрызэшхъэшыкIыр, еплъыкIэ щыIэхэр.
19. ЩыIэцIэм и белджылы-мабелджылы категориер, ар къэгъэльэгъуа зэрыхъухэр, яIэ щхъэхуэныгъэхэр.
20. Адыгэбзэм и фонетикэм щекIуэкл фонетическэ хабзэ нэхъышхъэхэр, ахэр къэзышэхэр, зэпхар.
21. Динамический, статический глаголхэр, ахэр я мыхъэнкIэ, морфология и лъеныкъуэклэ зэрызэшхъэшыкIыр.
22. Архаизмхэр, историзмхэр, псальэшIэхэр. Абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр, ахэр къызэрагъесэбэпир, я мыхъэнэр.
23. Причастие, разряд иIэхэр, къызэрыхъу щыкIэр, зэхъуэклыныгъэ иIэхэр.
24. Псалтьуха къызэрыкIуэм иIэ конструкцэхэр, ахэр зэрызэшхъэшыкIыр, яIэ модельхэр.
25. Псалтье шэрыгуэхэмрэ зэкIэщIэпч мыхъу псальэ зэпыщIахэмрэ лъэпкъ гупсысэр къызэрагъэльягъуэр.
26. Зи щхъэ хүшымыт псальэ лъэпкъыгъуэхэр, абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр, къызэрыхагъекI щыкIэр.
27. Пкыгъгъуэ зэльэпкъэгъу зыхэт псальэухахэр, абыхэм я къэкIуэклэр.
28. БжыгъэцIэхэм и разрядхэр, къагъэльягъуэр, къызэрыхъу щыкIэр, системэ щыIэхэр.
29. Наречиер, къызэрыхъу щыкIэр, разряд иIэхэр.
30. Псалтьухам щагъэув нэгъышхъэхэр, ахэр зэпхар.

**3.2.2. АДЫГЭ (КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС) ЛИТЕРАТУРЭ /
АДЫГСКАЯ (КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКАЯ) ЛИТЕРАТУРА
Адыгэ литературэр XIX лІэшыгъуэм – XX лІэшыгъуэм и пәщІэдзэхэм /
Адыгская литература XIX – начала XX века**

Хэзыгъэгъуазэ. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэр курс щхъэхуэу еджапІэ нэхъышхъэхэм зэрыщаджыр, абы и мыхъэнэр, и мурад нэхъышхъэр.

Литературэмрэ лъэпкъ ЙуэрыІуатэмрэ.

Художественнэ литературэмрэ гъуазджэмрэ (искусствэмрэ).

Адыгэ литературэр къызэрежъар, абы хекІыпІэ хуэхъуа щхъэусыгъуэхэр. Лъэпкъ литературэм и къуэпсхэм зыщадз лъахэхэмрэ щэнхабзэхэмрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэм и тхыдэм и лъэхъэнэ нэхъышхъэхэр: адыгэ литературэр XIX лІэшыгъуэм – XX лІэшыгъуэм и пәщІэдзэхэм (тхыбзэп усыгъэр, усакІуэ-джэгуакІуэхэр; тхыбзэ литературэм и щІэдзапІэм, япэ адыгэ тхакІуэхэр; адыгэ узэшІакІуэхэр); къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лІэшыгъуэм – XXI лІэшыгъуэм и пәщІэдзэхэм (къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лІэшыгъуэм и 20–50 гъэхэм; лъэпкъ литературэр 60–80 гъэхэм; литературэр 90 – XXI лІэшыгъуэм и япэ ильэсипшІым).

Литературэр социальнэ къехъугъэу зэрыщтыр: абы игъэзащІэ къалэнхэмрэ цІыхубэм и гъацІэм зэрыпышІамрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэмрэ Урысей Федерацэм и лъэпкъыбэ литературэмрэ: зэшхуу яхэлъымрэ зэрызещхъэшыкІымрэ. Кавказ Ишхъэрэм щыпсэу лъэпкъхэм я литературэхэр: я ехъулІэныгъэхэмрэ къапэшыт къалэнхэмрэ. Лъэпкъ литературэхэм я зэпышІэныгъэхэр: тэрмэш лэжыгъэр, абы пышІа гугъуеххэмрэ хэкІыпІэхэмрэ.

Адыгэ литературэм и ехъулІэныгъэхэмрэ къыпэшыт къалэнхэмрэ.

Тхыбзэпэ лъэпкъ литературэ. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэр къэунэхуным щхъэусыгъуэ хуэхъуа тхыдэ-щэнхабзэ Йуэхугъуэхэр. Лъэпкъ литературэм и псыпэр ежъенным ЙуэрыІуатэр лъабжье зэрыхуэхъуар, а Йуэхум урыс классикэ литературэмрэ къуэкІыпІэ лъэпкъхэм я художественнэ щэнхабзэ къулеймрэ зэрихэлІыфІыхъар.

ЙуэрыІуатэмрэ автор зиІэ усыгъэмрэ. Адыгэ усакІуэ-джэгуакІуэхэм я усыгъэхэр ЙуэрыІуатэ усыгъэм къыхэзыгъэшхъэхукІ нэшэнхэр. Литературэр къежъэнымкІэ, зиүэшІынымкІэ абыхэм яІэ мыхъэнэр.

Автор (жьабзэ) усыгъэр тхыбзэ литературэм зэрихуэкІуар. Лъэпкъ тхыбзэм и тхыдэр: япэ алфбайхэмрэ ахэр зэхэзыльхъяхэмрэ. Щхъэзакъуэ алфбайхэмкІэ (Нэгумэ Ш., Берсей У., ХъэтПохъущокъуэ Къ., Тамбий П., Цагъуэ Н., Дым I., ПащІэ Б., нэгъуэшІхэри) тхауэ къэна (художественнэ) тхыгъэхэр, ахэр иджырей лъэпкъ алфбаймкІэ тхыжынным (транслитерацэ) елэжъахэр, абы и мыхъэнэр.

Адыгэ литературэр къэунэхунымрэ зэтевэннымрэ, ЙуэрыІуатэм къыдэкІуу, хэкІыпІэ хуэхъуа щэнхабзэ унэтІыныгъэхэр. Япэ адыгэ узэшІакІуэхэр: лъэпкъыр щІэныгъэм и гъуэгум тешэнным, тхыбзэрэ литературэрэ къацуэгъэпэшынным ехъэлІауэ абыхэм зэфІагъэкІа лэжыгъэшхуэр.

УсакІуэ-джэгуакІуэхэр. Таукъуэ Лъэпшыкъу. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Тхыдэ къехъугъэхэмрэ ЙуэрыІуатэмрэ. «Къэбэрдей жэштеуэм и уэрэд». Уэрэдым и тхыдэр, и зэхэлъыкІэр, и бзэр.

Абазэ Къамбот. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Щагъыбзэ зыщІэль, ауан уэрэдхэмрэ усэхэмрэ. Абазэ Къ. и «Пхъэм и дауэр», «Дзыгъуэжыщым я пшиналъэ», «Къамбот и тхъэусыхэ», «Бызыгыжым и усэ», «Къамбот и мэкъуаугъухэр ауан ешІ» усэхэр.

Агънокъуэ Лашэ. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. ЙуэрыІуатэмрэ автор усыгъэмрэ. Агънокъуэ Л. и усэхэр адрей усакІуэхэм я усыгъэхэм къазэрыщхъэшыкІыр. УсакІуэм и образ къэгъэшІыкІэр, и усэ гъэпсыкІэр, и бзэр.

Агънокъуэ Л. и усэ нэхъыфІхэр: «Шэрэдж», «КІэзонэжь», «Ди нысэ фо», «Агънокъуэм цІыхубзхэм яхужиІар», «Агънокъуэм лІэныгъэм хужиІэгъар», «Агънокъуэм нэпсым хужиІар», «Агънокъуэр Урыху зэрихуэусар», «Агънокъуэр кхъужьеижым

зэрыхуэусар», «Дунейр шэрхьщи мэкІэрахъуэ», «Агънокъуэм гъащІэм хужиIар», ахэр лъэпкъ щэнхабзэм и хъугъуэфІыгъуэшхуэу зэрыштыр. Агънокъуэ Лашэ и псальтэгъэпсахэр.

Цыхубэ усакІуэ-джэгуакІуэшхуэм и творчествэр зэхуэхъэсыжыным, джыным, къыдэгъэкІынным елэжья щІэнэгъелІхэр.

Мэсей Ислам. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Гъыбзэмрэ цыхубэ уэрэдымрэ: «Къущхъэ Жамботрэ Екъубрэ я тхъэусыхэр» зыхыхъэ жанрыр. Гъыбзэр зытеухуа Іуэхугъуэхэр къышыхъуа лъэхъэнэр. Лей зезыхъэм къызэрыщІемыкІуэнур абы и гупсысэ нэхъышхъэу зэрыштыр, ар уи фІещ зыщI образхэмрэ тепльэгъуэхэмрэ.

Мыжей Сэхьид. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Мыжей Сэхьид и уэрэдхэмрэ («Уэдобнэ джабэ», «Нысашэ уэрэд») и усэхэмрэ («Ди анэжь», «Ди Іэнэжь», «Гъурагужь», «Къурмэн», «Сэхьид и къеблагъэ жыІекІе», «Дыщэхъян», «Анэшхуэр мэбзэрэбзэ», «Молэм и уаз», «Лашын», «Аргъуей», «Сэхьид и гушыІэ»). Мыжейм С. и усэ гъэпсыкІэр: ІуэрыIуатэм и Іэмалхэр авторым къызэригъэсэбэпыр щІыкІэр. УсакІуэм и усэбзэр, авторыгъэ зыхэль усыгъэм ар зэрыпэгъуенгъур.

Сыжажэ Къылъышыкъуэ. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Сыжажэм и уэрэдхэр («ЦыхыІуэ къуй и уэрэд», «Куп Сурэт и тхъэусыхэр», «Астемырыкъуэм и уэрэд»). Усэхэр («Хуэмгъуэт и хъуэн», «Ашэбайм я хъуэн», «Нэф къэзыгъэцІри нэфш», «ІэшІагъэ дахэ», «Тхъэусыхафэ», «Пхъум и хъуэхъу», «Ажэм игъэштахэм я хъуэн», «Джэдым и хъуэхъу», «Къылъышыкъуэ хъэжрэтым зэрельІуар», «Гыбзэ»).

Иujьрэй лъэпкъ усакІуэ-джэгуакІуэхэмрэ профессионал гъуазджэмрэ. Адыгэ усэ гъэпсыкІэмрэ Сыжажэм и усэ ухуэкІэмрэ: И гъащІэм щыщ тепльэгъуэхэр усакІуэм и усэхэм къышигъэлъэгъуэжу зэрыштытар.

УсакІуэхэр. Уэкъуо. УсакІуэм теухуа псальэ. «Уэкъуо и усэ» усэр зытеухуар, и гъэпсыкІэр.

Выкхъэ Шухьиб. УсакІуэм теухуа псальэ. «КІэтЫрэ», «ПашІэрывэ», «Ешрокъуэ и хъуэн» уэрэдхэр, жанркIэ ахэр зышишыр.

ПашІэ Бэчмырзэ. УсакІуэм теухуа псальэ. ПашІэ Бэчмырзэрэ лъэпкъ ІуэрыIуатэмрэ. Адыгэ литературэр зэфІэувэнымкІэ усакІуэм и творчествэм иIа мыхъэнэр. УсакІуэмрэ жылагъуэмрэ, усакІуэмрэ динымрэ, усакІуэмрэ щІыуэпсымрэ. ПашІэ Б. лъэпкъ литературэм и тхыдэм зэрыхэувэр.

ПашІэ Б. и уэрэдхэр («Бэчмырзэ и тхъэусыхэр», «Пшыбий КIуш и гыбзэ», «Паз Темыркъан и фээпль уэрэд», «Дыгъур КIаш и тхъэусыхэр», «Уэзы Мурат»). Ахэр зытеухуамрэ жанркIэ зыхыхъэхэмрэ.

ПашІэ Б. и усэхэр («Истамбыл», «Щы», «Мы дунеижкыр», «Жъапщэ мыгъуэ», «Цыхур щІалэхукІэ», «Бэчмырзэ и усэ», «Дуней», «Джэдым и усэ», «Жыгыр къэгъагъэмэ, дыщогуфІыкІ», «Дзэллыкъуэ», «Къэбэрдей», «Мухъэжырхэр»). Абы и творчествэм и къыхэкыпІэхэр: усакІуэмрэ ІуэрыIуатэмрэ, усакІуэмрэ къуэкІыпІэ лъэпкъ поэзиемрэ. ПашІэ Б. и жъэрыIуатэ усэхэмрэ тхыгъэ усэхэмрэ: зэшхыныгъэу, зэшхъэшыкІыныгъэу хэльхэр; адыгэ жъэрыIуатэ усыгъэм и хабзэхэмрэ къуэкІыпІэ поэзием и хабзэхэмрэ усакІуэм зэрызэригъэзэгъар.

«Алыхъым и фыщІэ» поэмэ кІэшІыр. Ар зытеухуамрэ щІэль философие гупсысэмрэ.

ПашІэ Б. и усэ-жыІэгъуэхэр, цыхубэм и йущыгъэм и щапхъэу ахэр зэрыштыр.

ХъэхъупашІэ Амырхъан. УсакІуэм теухуауз псальэ. «Мывэм нэхъэрэ нэхъ хъэлъэ», «Джэш къэрэгъулым и усэ», «Джэгу уэрэд», «Аргъуейм и усэ», «ІэшІагъэ» усэхэр. Ахэр зытеухуамрэ къяIуатэ гупсысэхэмрэ.

ХъэхъупашІэ А. и усэкІэм хэль гъэшІэгъуэнагъхэр. «Адыгэ усакІуэ-джэгуакІуэхэм я лІэужьщ» жыуигъэIу, ХъэхъупашІэ А. и творчествэм хэль нэщэнэхэр, ауэ япэ итахэм къашхъэшыкІыу лъэпкъ прозами абы хэльхъэныгъэ зэрыхуишІар.

Тхыбзэ литературам и къежьапІэм. Лъэпкъ тхыбзэ литературэм и щІэдзапІэр. Адыгэ узэшІыныгъэ лэжыгъэр: абы и лъэхъэнэхэмрэ узэшІакІуэ нэхъ цІэрыIуэхэмрэ.

Адыгэбзэм хузэхалъха япэ алыфбейхэр, абыхэмкіэ тхауэ къэна тхыгъэхэр. Адыгэ узэцІакІуэхэр зыхущІэкъуар, абыхэм я лэжыгъэхэм я мыхъэнэр. Адыгэ узэцІакІуэхэм я мурадхэр къашЦемыхъулам и щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр. Лъэпкъ узэцІакІуэхэм я ІуэхущІафэхэм таухуаэ щыІэ щІэнныгъэ лэжыгъэхэмрэ ахэр зи ІэдакъэцІэкІхэмрэ. Ипэрэй адигэ литературамэр гъуазджэм и унэтЫныгъэхэмрэ.

АдыгэбзэкІэ тхэуэ щыта лъэпкъ узэцІакІуэхэр. Нэгумэ Шорэ. И гъашЦемрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Нэгумэм тхыдэ щІэнныгъэм, бзэцІэнныгъэм, литературэм хуища хэлхъэнныгъэхэр.

«Хъуэхъу» усэр, абы и тхыдэр, зытеухуар. Усэм и гъэпсыкІэм хэль ІуэрыІуатэ щэнхэр, цезурэм абы щигъэзащІэ къалэнэр.

Берсей Умар. И гъашЦемрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Япэ дыдэу адигэбзэкІэ дунейм къытехъа тхылъым «Шэрджэс алыфбейм» (1855) ит тхыдэжъхэр (таурыхъхэр). Адыгэ ІуэрыІуатэмрэ къуэкІыпІэ лъэпкъхэм я литературамэр къахихауэ тхылъым ихуахэр. Берсей У. зэдзекІакІуэ ІэкІуэлъякІуэ зэрыштыр. Лъэпкъ литературэм щыяпэу абы зэридзэкІа къэжэр (перс) хъыбархэр. Адыгэ жьэрыІуатэбзэм абыхэм къыхахъа гупсысэхэмрэ жыІэгъуэхэмрэ. Абыхэм яІэ гъэсэнныгъэ мыхъэнэр.

ХъэтІохъущокъуэ Къазий. И гъашЦемрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. ХъэтІохъущокъуэ Къ. зэдзекІакІуэ зэрыштыр, Саади и «Гюлистан», М.Ю. Лермонтовым и «Ашик-Кериб», К.Д. Ушинскэм и лэжыгъэ зэридзэкІахэм я мыхъэнэр, адигэбзэм и зэфІэкІхэр абыхэм наІуэ зеращЫыр. ХъэтІохъущокъуэ Къ. лъэпкъ литературэм и лъабжъэр зыгъэтЫыльяхэм ящыщ зыуэ зэрыштыым зэридзэкІа художественнэ тхыгъэхэр щыхъэт зэрытхъуэр. Романтизмэм и жыпхъэм ит «Хъарзынэ» рассказыр: зытеухуар, къыщиІуатэ гупсысэр. ХъэтІохъущокъуэ Къ. и «Хъарзынэ» рассказымрэ Къаз-Джэрий и «Къэжэр гушыІэ» рассказымрэ зэшхыныгъеу яхэлъхэр, къуэкІыпІэ лъэпкъхэм я ІуэрыІуатэм зэрыпышЧар. «Къэбэрдей алыфбей» (1965) тхылъым ит псысэхэм узэцІыныгъэ къару яхэлъыр. ІуэрыІуатэм къыхиха хъыбархэмрэ езы узэцІакІуэм итхыжахэмрэ («Бадзэ», «Пицы щылэ», «Джэдыгу зыщыгъ къущхъэ», н.гъуэцІхэри). Адыгэ тхыбзэм и тхыдэм ХъэтІохъущокъуэм и тхылъым щиубыд увыпІэр.

Тамбий Пагуз. И гъашЦемрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Къэбэрдей азбуке» (1906) тхылъым ит таурыхъхэр, лъэпкъ литературам и тхыдэм дежкІэ абыхэм яІэ мыхъэнэр.

Күп Исмэхьил-хъэжи. И гъашЦемрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Адыгэ жытуэ» усэр. Лъэпкъыр узэцІынымкІэ, щІэнныгъэм къыхэшшэнымкІэ абы иІэ мыхъэнэр.

ШэкІыхъэцІ Пицыкъан. И гъашЦемрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. ЛэжъакІуэ цыхур гъэльэпІэныр, абы и щхъэхуитыныгъэхэмрэ и хуитыныгъэхэмрэ къашхъэшыжыныр ШэкІыхъэцІ П. и тхыгъэхэм я гупсыс э нэхъышхъеу зэрыштыр. «Къуажэ молэжъхэм я уэрэд» усэр зытеухуар, езыр диним зэрыхущтыр абы къызэрхъэшыр. «Бэджэрэ бадзэрэ» усэр. Басням и щэну усэм хэпльягъуэр. ШэкІыхъэцІэм и усэхэм къышигъэсбээ тропхэр, абыхэм ягъэзащІэ къалэнхэр. Силлабо-тоникэ усэ гъэпсыкІэм и Іэмалхэр япэу къэзыгъэсбээпа адигэ усакІуэхэм ар зеращышир.

УрысыбзэкІэ тхэуэ щыта узэцІакІуэхэр. Къаз-Джэрий СультІан. И гъашЦемрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «ХъэжытІэгъуей ауз» гъуэгуанэ очеркыр. Тхыгъэр дунейм къыштихъар, къызытихуа журналыр. А.С. Пушкин, В.Г. Белинский сымэ Къаз-джэрий и ІэдакъэцІэкІым хужала псальхэр. Тхыгъэм и лирикэ лъыхъужымрэ лъэпкъым и къэкІуэнумрэ. Романтизмэм и жыпхъэхэм иту тхыгъэр зэрытхар, абы и художественнэ гъэпсыкІэр, и бзэм и къулеягъыр.

Хъан-Джэрий СультІан. И гъашЦемрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Романтизмэм и хабзэхэр лъэпкъ литературам зэрышызэфІэувар (Абы и щапхъэхэр адигэбзэкІэ, нэгъуэцІыбзэхэмкІэ тхэуэ щытахэм я тхыгъэхэм къахэгъуэтэн, зэгъэпщэн), абы и щэнхэмрэ и лъэпкъ плъыфэхэмрэ. «Шэрджэс хъыбархэр» повестыр. «Русский вестник» журналым ар къызэрхъялдэгъяр. ІуэрыІуатэм къыхиха хъыбарым и фабулэр повестым лъабжъэ зэрыхуэхъуар. ТхакІуэм къигъэсбээпа художественнэ Іэмалхэр. Абыхэм я фыгъэкІэ хъыбарым щІэль гупсысэм тхакІуэм иригъэгъуэта зэхъуэцІыныгъэхэр.

Щхъэзакъуэ насыпым хүщIэкъуныр цыыхубэ, хэкупсо бэнэныгъэм тхакIуэм зэрыхшишэр. Романтизмээ и щэнхэр здэлльягыу образхэр (Жамбулэт, Гуашэ сымэ). Повестын и бзэр, тхакIуэм и псальэуха ухуэкIэ гъэшIэгъуэныр.

Клашэ Адэлджэрий. И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Реализмээ и гъуэгум япэу техья адыгэ тхакIуэм и художественнэ тхыгъэ нэхьыфIхэр: «Абрэджхэр» повестыр, «Жиним и гъесэн», «Пыпхэ», «МазитIкIэ къуажэм» рассказхэр, нэгъуэшIхэри. Клашэ А. бгырысхэм я гъащIэм фыгу щыгъуазэу зэрыштытар. Абы къыхиха тепльэгъуэхэмрэ езым и нэгу щIэкIахэмрэ и художественнэ тхыгъэхэм лъабжээ зэрахуицIар. ТхакIуэм япэу адыгэ бзылхугъэм и образ зэпэшхэр литературэм зэрыхихьар. Клашэ А.Ку. и публицистикэр. «Гуашхэ щыгум» очеркыр. Клашэм и публицистикэ лэжыгъэхэм я мыхъэнэр.

Ахъмэтыкъуэ Къазбэч (Хъэжылъашэ Мухъэмэд-Бэч). И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. ТхакIуэм и рассказхэр («Азэн джапIэм и щэху», «Жэнэт пщащэ», «Щыхым папшIэ», «Гъуэгу зэхэкIыпIэ», «Пэжым и лъыхуакIуэ», «Патриоткэ», нэгъуэшIхэри) зытеуухаҳэмрэ къаIуатэ гупсысэхэмрэ.

«Къалэн хъэльэ» драмэр. Бгырысхэм къадекIуэкIыу щита лъышIэж хабзэмрэ драмэм и сюжетынрэ. Пьесэм и ухуэкIэр, зы Iуэхугъуэ шещIам нэхъ пасэу къэхъуа Iуэхугъуэ зыбжанэ тхакIуэм зэрыхиухуанэр. Хъэжмырзэрэ Уэсмэнрэ я образхэр, абыхэм ягъует зыужыныгъэр. Реализмээ и хабзэхэм тету адыгэ мэкумэшыщIэхэм я псэукIар пьесэм къызэрышыгъэлэгъуэжар, абы и щапхъэхэр.

Ахъмэтыкъуэ Къ. и гъуэгунэ тхыгъэхэмрэ очеркхэмрэ («Континент фыщIэм», «Тыркум теухуа очеркхэр», «Иджырей Тыркур», «Зэман хъэльэхэр», «Бгыхэм я хъуэспапIэр», нэгъуэшIхэри).

XIX лIэшIыгъуэм – XX лIэшIыгъуэм и пэшIэдзэхэм псэуа лъэпкъ усакIуэдэггуакIуэхэмрэ узэшIакIуэхэмрэ я лэжыгъэм иIа мыхъэнэр. XIX лIэшIыгъуэм – XX лIэшIыгъуэм и пэшIэдзэхэм адыгэ литературэм иIа щытыкIэр. Ар къэунэхуныр зэрекIуэкIар, лъэпкъ тхакIуэ-узэшIакIуэхэм я тхыгъэхэр дунейм къызэрытехья, хъума зэрыхъуа щIыкIэхэр. Алыфбей зэхуэмидэхэмкIэ тхауэ щыIэ художественнэ текстхэр зэхуэхъэсыйным, джыжыным, иджырей алыфбеймкIэ къыдэгъэкIыжыным елэжья щIэныгъэлIхэр, абыхэм я фыщIэр.

Лъэпкъ щэнхабзэм, абы щышу литературэм и тхыдэм усакIуэ-джэггуакIуэхэмрэ узэшIакIуэхэмрэ щаубыд увыпIэр. Хэкурыс адыгэ щIэныгъэлIхэмрэ хэхэс адыгэхэмрэ яку дэлья зэпышIэныгъэхэр. XX лIэшIыгъуэм и пэшIэдзэхэм Къэбэрдейм, Тыркум, Сирием адыгэбзэкIэ къыщыдкIыу щита газетхэмрэ журналхэмрэ. Литературэм зиужынымкIэ абыхэм ягъезэшIа къалэнхэр.

Иджырей адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и япэ лъэбакъуэхэр. XX лIэшIыгъеуэм и япэ ильэсипшIитIым Урысей империемрэ Къэбэрдеймрэ къыщыхъуа тхыдэ, цыыхубэ-политикэ зэхъуэкIыныгъэхэр. Цыыхухэр егъэджэнэм, пэшIэдзэ еджапIэхэр къызэIухыным таухуаэ лъахэм щекIуэкIа лэжыгъэхэр. Капитализмээ и хабзэхэр, абы къигъэшI зэхүштыкIэшIэхэр адыгэхэм я дэжи къызэрысар: Урыс-япон зауэр, Япэ дунейпсо зауэр, Дзэлыкъуэ зыкыIэтыныгъэр, нэгъуэшIхэри. Лъэпкъ тхакIуэ-усакIуэхэр (псалъэм папшIэ, ПащIэ Бэчмырзэ, ХъэхъупашIэ Амырхъан, ЩоджнцIыкIу Алий, Къылышбий Исмэхыил, Фэнзий Мэжид, нэгъуэшIхэри) а тхыдэ Iуэхугъуэшхуэхэм зэрахушиштар.

Хэхэс адыгэхэм я макъ («Гъуазэ» газетымкIэ) хэкурыс адыгэхэм я деж къэIус зэрыхъуар. Я лъэпкъэгъуухэр щIэныгъэм и гъуэгум трашэн мурадкIэ Тыркум щыIэ адыгэ цыыхубэ зэгухъэныгъэхэм я ЛыкIуэхэр Хэкужьым къагъэкIуэжу зэрыхуежьар (Цагъуэ Н., НэгъушI С., нэгъуэшIхэри). Бытырбыху, Москва, Киев, Истамбыл, Каир, Krakov, нэгъуэшI къалэшхуэхэм щеджауэ къэзыгъэзэжа адыгэ интеллигенцэр. Лъэпкъыр зэрыкIуэну гъуэгур къыхэхыным ехъэлIауэ абыхэм яIа Iуэху еплъыкIэхэр, ирагъэкIуэкIа лэжыгъэхэр.

Бахъсэн узэшIакIуэхэр. Лъэпкъ щIэныгъэм и къежьапIэ, и купсэ Бахъсэн зэрыхъуар, абы и щхъэусыгъуэхэр. «Цагъуэ Нурий и университетыр», лъэпкъ еджакIуэхэр гъэхъэзынымкIэ абы иригъэкIуэкIа лэжыгъэхэр.

«Адыгэ макъ» газетыр адыгэбзэкІэ къыдэкІыу зэрышІидзар. Литературэмре тхыльеджэмре зэлъэІесу, зэрыубыду зэрыхуежъар, лъэпкъ щІэнныгъэмре литературэмре зиужынымкІэ абы ила мыхъэнэр. Газетымре лъэпкъ ІуэрыІуатэмре, абы япэу къытрадза хъыбархэмре пшинальехэмре: «Пщи Бадынокъуэ» (1917, №4), «Нарт Сосрыкъуэ и пшинальэ» (1918, №2), «Наринэрэ Ридадэрэ» (1918, №2), «Псалъэжъхэр» (1918, №39), нэгъуещІхери. Адыгэхэм я зэхэшІыкъым зиужыным «Гъуазэ» (Истамбыл), «Адыгэ макъ» (Бахъсэн) газетхэм хуашІа хэльхъэныгъэр. Бахъсэн щІэнныгъэ купсэм (центрым) и къызэгъэпшакІуэхэр.

Дым Іэдэм. И гъашІэмре и щІэнныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмре. Дым I. и «Псалъэ пэжхэр», усэхэу «ЩэныфІэ цыкІум жиIар», «Нажьмэ». Прозэу тха тхыгъэхэр.

«Щэнгъасэ» тхыльыр (1918). Тхыгъэр зыхуэгъэзар, ар зэрызэхэт эссе, рассказ кІэшІхэм я сюжетым лъабжъэ хуэхъуар. Дин щІэнныгъэмре Дым I. и Іуэху еплъыкІэхэмре. ЩІэблэр гъесэным, щІэнныгъэм и ІэфІыр зыхегъещІэнным таухуауэ «Щэнгъасэ» тхыльым иІэ мыхъэнэр.

Цагъуэ Нурий. И гъашІэмре и щІэнныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмре. Цагъуэ Н. и публицистикэр, лъэпкъ тхыдэм таухуа и тхыгъэхэр, итхыжа таурыхъхэр. Цагъуэмре «Гъуазэ» газетымре. Хэкур зыбгынэу Тыркум Іэпхъуэ адигэхэм яхуэгъэзауэ 1911–1914 гъэхэм публицистым итха тхыгъэхэр. «Хъэишэт гуашэм и щытхъу» (1917), «Мусльымэн тхыдэ» (1918), «Адыгэ тхыдэ» (1918) тхыльхэр. Дин щІэнныгъэмре Цагъуэм и дуней еплъыкІэхэмре.

Лъэпкъыр зэрэджэну тхыльхэр гъэхъэзырыним («Тхыбзэ» букварь), ІуэрыІуатэр зэхуэхъэсыжыним, къытедзэним я ІуэхукІэ Цагъуэ Н. зэфІигъэкІа лэжыгъэхэр. Иджырэй адигэ литературэм (языныкъуэхэм зэрыжкаIэу «адигэ литературэшІэм») и къежъапІэу Бахъсэн щэнхабзэ купсэр къышІалтыгэр, абы и щхъэусыгъуэхэр.

ХХ ліэшІыгъуэм и пэшІэдзэхэм псэуа адигэ тхакІуэхэр. ХХ ліэшІыгъуэм и пэшІэдзэхэм лъэпкъ щэнхабзэр щытыкІэ гугъум зэритар. Апхуэдэу щытми, адигэхэм я зэхэшІыкъым зэрыхэхъуар, щІэблэр егъэджэним и Іуэхур машцІэкІэмни зэрыкІуэтар. А лъэхъэнэм адигэбзэкІэ ятхауэ къэна художественнэ тхыгъэхэр, ахэр зи ІэдакъэшІэкІхэр. Тхыгъэхэр зытеухуар, я художественнэ гъэпсыкІэр.

Гуапэ Зулкъарнин и «Хъуэхъу» усэр; **Курашын Мухъэмэд** и «Ущие усэ», «Уэ си къуэшу мусльымэнхэ» усэхэр; **ЩэрэлПокъуэ Тальостэн.** ТхакІуэм и гъашІэмре и литературэ лэжыгъэхэмре. ЩэрэлПокъуэ Т. итхыжа таурыхъхэр, и усэхэр («Гъатхэпэ», «Цыхур», «Шэрэдж ауз», «Мазэ», «Гугъэ», «Кавказ дахэ»). ЩэрэлПокъуэм и драмэ лэжыгъэхэр: «Къэзанокъуэ Жэбагъы», «Кушыкурэ абы и къэшэнымрэ». Пьесэхэр зытеухуар, лъэпкъ драматургием и япэ лъэбакъуэу ахэр зэрыштыр. Пьесэхэм яхэль фІагъымрэ драматургым къемыхъулІахэмре.

Лъэпкъ усыгъэр зэрыкІуэну гъуэгур зыубзыхуахэр: **Къылышибий** Исмэхыил; **ЩоджэнцІыкІу Алий.**

Къылышибий И. и гъашІэмре и литературэ лэжыгъэхэмре. «Гуэдыщэ» усэр. Лъэпкъым и блэкІамрэ и нобэмрэ я сурэту усэр зэрыштыр, усакІуэр адигэм и тхыдэм зэрыхущтыр, къигъэсэбэп художественнэ Іэмалхэр (зэгъэпщэныгъэр, антitezэр, н.).

«Гуэдыщэ» усэм и тхыдэр, ар лъэпкъ поэзием и хэльхъэныгъэ щхъэпэу зэрыштыр.

ЩоджэнцІыкІу А. и гъашІэмре и литературэ лэжыгъэхэмре. УсакІуэ ныбжыщІэм и япэ усэхэр: «Тырку хадэм», «Жынгызмэ я нып фыцІэжыр», «Нанэ». Лъэпкъым и нобэрэй махуэм усакІуэр зэригъэпIейтар, абы и къэкІуэнум зэрышыгугъыр. Адыгэм гъуазэу Іэпхъэуэ усакІуэм къильтыгъэр. Романтизмэм и жъауэм щІэту тха усэхэм тхыльеджэр зыхураджэр, зыщІагъэхъуэпсыр. Анэмрэ лъахэмре усакІуэм яхуйІэ гурышІэр, ар къызэриIуатэ литературэ Іэмалхэр. Щагъыбзэр усакІуэ ныбжыщІэм къызэригъэсэбэпсыр, ХХ ліэшІыгъуэм и пэшІэдзэхэм а Іэмалым тырку, хъэрып усакІуэхэр хуекІуэу зэрыштытар. ЩоджэнцІыкІум и япэ усэхэр лъэпкъ лирикэм и къежъапІэу къызэрылъытапхъэр, абыкІэ тегъещІапІэ щІыпхъэхэр.

Хэзыгъэгъуазэ. ХХ ліэшЫгъум и 20 гъэхэм ирихъэлІэу къэралым щыла цыхубэ-политикэ щытыкІэр, хэкум и тхыдэмрэ и щэнхабзэмрэ къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр. Цыхубэмрэ Октябрь революцэмрэ. Цыхубэмрэ Граждан зауэмрэ. Адыгэхэм лъепкъ-щынальэ автономиехэр зэрагъуэтар. Ахэр щынальэ щхъехуэурэ гуэша зерыхъуар, абы и щхъеусыгъуэ нэхъышхъэхэр, кърикІуахэр.

Гъузаджэм и унэтЫныгъэшІэхэр, реализмэм и ліэужыгъуэшІэхэр зэфІэувэныр зэрекІуэкІар. А лъэхъэнэм литературэм щекІуэкІа къэлыхъуэныгъэшІэхэр, утыку къихъа гупсысэшІэхэмрэ Іуэху еплъыкІешІэхэмрэ: футуристхэр, имажинистхэр, нэгъуэшІхэри. Пролеткульт, «Кыщ», «Серапион зэкъуэшхэр», «ЩхъедэхыпІэ» зэгухъэныгъэхэр: я мыхъэнэр, щыугъэхэмрэ щыщІэныгъэхэмрэ. Кавказ Ишхъэрэм ис лъепкъхэм я литературэхэм къызэранэнкІа гугъуеххэр, тхакІуэхэр зытета гъуэгукІэ, я гупсысэкІэкІэ гуэшыным къиша ныкъусаныгъэхэр.

20 гъэхэм адигэ щынальэхэм къышыдэкІыу щыта газетхэр. Цыхубэр зэрежэ «Іэмэпсымэ» ахэр зерыхъуар. ЕджакІуэхэр щагъэхъэзыр еджапІэхэр къызэрызІуахар: Лениним и цІэр зезыхъэ еджапІэ къалэ цЫкІур (1924), педрафакыр (1931), пединститутыр (1932). ЩІэныгъэ-къэхутакІуэ институтыр (1926), къэрал тхыль тедзапІэм (1928) лэжъэн зэрышІадзар. ТхакІуэхэмрэ тхыльеджэхэмрэ я зэпышІэныгъэм абыхэм зерыхъэрагъэубгъуар.

Адыгэ литературээр ХХ ліэшЫгъум и 20 гъэхэм. Лъэхъэнэм и нэцэнхэр. Литературэм ехъэлІауэ къыдэкІа къэрал унафэхэр («Художественнэ литературэм теухуаэ партым и политикэм и ІуэхукІэ» РКП (б)-м и ЦК-м и унафэр (1925), нэгъуэшІхэри). Лъепкъым и блэкІамрэ революцэм иужыкІэ къэунэхуа псэукІэмрэ зэгъэпщэныр. Октябрь революцэмрэ Граждан зауэмрэ теухуа ІуэрыІуатэр.

20 гъэхэм къэралым щыла литературэ гупхэмрэ гъузаджэм и унэтЫныгъэхэмрэ яжь адигэ тхакІуэхэм къазэрышІихуар. Іуэху еплъыкІэ зэхуэмыдэхэм къагъэшІа гупсысэшІэхэр, зэныкъуэкъухэр (Нало Ж., Борыкъуей ТІ., н.). Адыгэм къыдекІуэкІ хабзэнэмысыр, цыхубэ зэхэтыкІэр «псэукІешІэм» къигъэшІахэм егъэзэгъыныр лъепкъ литературэм зэрышекІуэкІар. Адыгэ тхакІуэ нэхъижъхэр: ПашІэ Б., ШэкІыхъэшІэ П., ХъэхъупащІэ А., ЩэрэлІокъуэ Т., КІэрашэ Т., Абыкъу Хъ., Борыкъуей ТІ., Къылышбий И., Амирокъуэ И., Хъэбчыр Б., нэгъуэшІхэри. Абыхэм я творчествэм и художественнэ къышхъэшыкІыныгъэр, ар иджыри быдэу ІуэрыІуатэм зерыхъшІар.

Лъепкъ литературамрэ публицистикэмрэ. Адыгэхэм я псэукІэм, я бзэмрэ литературэмрэ теухуаэ Цагъуэ Н., Елбэд Хъ., ЩоджэнцЫкІу А., Борыкъуей ТІ., ЩакІуэ Т., Пшынокъуэ А., Къэшэж ТІ., Къуэжай С., Къущхъэ И. сымэ «Красная Кабарда», «Къэрэхъэлькъ», «Ленин гъуэгу» газетхэм къытрагъэдза тхыгъэхэр, абыхэм ягъэзэшІа къалэныр.

ТхыбзэшІэ литературэм усыгъэм нэхъ псыншІэу зерыхъшиужъар, абы и щхъеусыгъуэхэр. УсакІуэхэр. ШэджыхъэшІэ П., Борыкъуей ТІ., Кыщокъуэ П., Пшынокъуэ А., ЩакІуэ Т., ЩэрэлІокъуэ Т., Пшынокъуэ М., ХъэхъупащІэ А., Къэжэр И., Тобыл Т. сымэ я усэхэм, уэрэдхэм я тематикэр, усакІуэхэм я Іуэху еплъыкІэхэр, лъэхъэнэм и лыхъужъхэр зэрагъэльяпІэр. Лъепкъым и блэкІамрэ псэукІешІэмрэ зэгъэпщэныр, зэманым емызэгъыжу къалыгтэ хабзэ-зэхэтыкІэхэм ебэныныр я творчествэм мотив нэхъышхъэ зерыхъхъур. Адыгэ усэ гъэпсыкІэм игъуэт зэхъуэкІыныгъэхэр.

ПашІэ Бэчмырзэ и гъащІэмрэ и жылагъуэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. ПашІэ Бэчмырзэрэ пасэрэй адигэ усыгъэм и поэтикэмрэ. УсакІуэм и творчествэм и лъэхъэнхэр. Жыбзэ усыгъэр жыбзэрэ тхыбзэу зэпэшынэм, тхыбзэ творчествэр къэунэхуным хэльхъэныгъэ хуэзышІа лъепкъ узэшІакІуэ-щІэныгъэлІхэри (Нэгумэ Ш., Хъуан-Джэрий С., Берсей У., ХъэтІохъушокъуэ Къ., Дым И., Цагъуэ Н., нэгъуэшІхэри). ПашІэ Б. адигэ усыгъэр тхыгъэ хабзэм и гъуэгум зерыхтишар, абы лъепкъ щэнхабзэм дежкІэ ила мыхъэнэр.

20 гъэхэм адыгэхэм я псэукІэм къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэм ПащІэ Б. зэрахущтыр («Къэтхъан Назир», «Хуит дыхъуаш», «Бахъсэн», «МэзкуукІэ зэджэр къэралыгъуэжти...», «Дунеижыр Ийщи, къызэтокъутэ...», «Дуней ухуэныр щІэныгъэ Йухуш», «ЩІэныгъэр лъэпкъ гъэшІэращІэш», «ИжъкІэрэ ди псэукІахэр», «КІэнауэ», н.). Совет властым къыдэунэхуа псэукІешІэм – фабрикэхэмрэ заводхэмрэ къызэйхынным, цыхухэр егъэджэнным, ахэр зэдзейуз эзгуэгъэхъэнным, зэдэгъэлэжъэнным – усакІуэр зэрыхуэусар. Ауэ къэрал унафещІхэм я ЙухушІафэхэм хильагъуэ мыхъумышІагъэхэри иубзышІу зэрышымытар. ПащІэ Б. и творчествэм къызэшІиубыдэ жанрхэмрэ жанр ліэужыгъуэхэмрэ:

Уэрэдхэр. Ахэр пасэрей усакІуэ-джэгуакІуэхэм я уэрэд усыкІэ хабзэм тету зэрыгъэпсар («Дзыгъур Клаш», «Алихъан и гызыбзэ», «Уэзы Мурат», н.);

Лиризм щабэкІэ гъэпса гухэль усэхэр («Хууэпсэн», «Дуней», «Пэныгъэ», «Зэманыр псыншІэу йокІуэкІ», «Щы», «ГъашІэм и уасэр зышІэр», «Гугъэ», «Джэд», «Ижъым щыгъуазэрэ...», «Мы дунеижьу...», «Фызыжъ», «Жы хъуныгъэ», «Жы хъуар гумахэш», н.);

КІуэрыкІуэм тету зэхильхъа усэ едзыгъуэхэр (бейтхэр), абыхэм яшІэль философие гупсысэхэр, ялэ ушииньгъэ-гъэсэныгъэ мыхъэнэр («Псалъэ пэжхэр» циклым хыхъэхэр);

Публицистикэрэ ауанрэ зыхэль усэхэр («Дунейр ухуэныр щІэныгъэ Йухуш», «Бахъсэн», «Іэшэр фузэд», «Псалъэр Иуэхуншэш», «Пшы», «Дыгъу», «Иужажэ», «Зыхуэмышилэ», «Сэхусэпль», «Гуашэ нысэ», «Молэ», н.).

Лъэпкъ литературэм и тхыдэм дежкІэ ПащІэ Б.М. и творчествэм и мыхъэнэр, лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэр зэпишІэу абы хэль къарур.

ХъэхъупашІэ Амырхъан. И гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. УсакІуэм и творчествэм лъэпкъ Иуэрыгатэр кууэ зэрыхэппар. ХъэхъупашІэ А. и уэрэдхэмрэ гъыбзэхэмрэ («Дзадзунэ и уэрэд», «Яшам и тхъэусыхэ», «Мывэм нэхърэ нэхъ хъэлъэ», «Бохъшэ», «Аргъуейм и уэрэд», н.).

Тхыдэ-революцэ темэмрэ псэукІешІэмрэ теухуа усэхэр («Серго Орджоникидзе», «Ворошиловым теухуа уэрэд», «УнашІэ Сахыид», «Барэсбий», н.).

Хэкур фыгуэ лъагъуным, абы и лыхъужыхъэр гъэльэпІэнным къыхуезыджэ усэхэр («Си Хэку дахэр», «ЛыифI нэшэнэ», «Нобэм срогоуфIэ», «Гъэм и зэмандэр», «Псоми закъебгъэшІэнум...», «Щхъэтепхъуэ», «Къардэн Къубатий», «Джэмборэ Щэуал», «Наурыз Мамышэ», «ГъушІынэ Гъузер», н.).

ХъэхъупашІэ А. и поэмэхэр («Си сабиигъуэр», «Тхыдэжъ», «Къэзанокъуэ Жэбагы», «Андемыркъан», «Къэбэрдей партизанхэр»).

ТхакІуэм и новеллэхэр («Къэрэмыйрэ и фальэ», «Щынэ хужъ», «Анусэ», «Гъыбзэ», н.).

Къэбэрдей-шэрджэс литератуурэр 30 гъэхэм. Лъэхъэнэм и цыхубэ-политикэ щытыкІэр. Къэралым щекІуэкІ зэхъуэкІыныгъэ инхэм литературэр къыхэша зэрыхъуар. «Литературэ-художественнэ организацэхэр зэхъуэкІыным и ЙухукІэ» ВКП (б)-м и ЦК-м и унафэр (1932). Литературэ-критикэ къарухэр зэшІэгъэуїуэным, зэкуэгъэувэным ехъэлIауэ къэралым щекІуэкІа лэжыгъэхэр. Совет тхакІуэхэм я япэ съездыр (1934): литературэм къыдекІуэкІ хабзэхэмрэ зэманным къигъэшІа Йуху еплъыкІешІэхэмрэ теухуа зэныкъуэкъухэр; литературэм зиужынным зэрэн хуэхъуа Йухугъуэхэр; социалист реализмэм и хабзэхэр убзыхуныр; лъэпкъ литератуурэхэр унэтІыныр.

30 гъэхэм я пэшІэдзэхэм щІэныгъэншагъэр гъэкІуэдым, тхыбзэшІэм техъа лъэпкъхэм я литературэхэм зегъэужынным хуунэтIауэ екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм пышІауэ щыта гугъуехъхэр.

Политикэ залымыгъэхэр, абыхэм лажъэншэу хэкІуэда адыгэ тхакІуэхэр.

А лъэхъэнэм къыдекІыу щыта газетхэр, литературэ альманаххэр. Адыгэ лъэпкъ щэнхабзэр, бзэр, литературэр джынным, егъэфІэкІуэным елэжъа еджагъэшхуэхэмрэ тхакІуэхэмрэ, абыхэм я Йуху еплъыкІэхэр (Турчанинов Г., Яковлев Н., Джанашиа С., Чигеров В., Нало Ж., Елбэд Хъ., Борыкъуей ТI., ЩоджэнцЫкIу А., Абыкъу Хъ., Къуэжей С., ДыщэкІ М., Махъсидэ З., Хъуран Б., Теунэ Хъ., н.).

Лъэпкъ прозэр. Адыгэхэм я псэукIэм къышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэмрэ лъэпкъ литературэмрэ. Зэманым и лыхъужыщIехэр. Лъэпкъ прозэм и жанрхэр, лIэужыгъуэхэр. Щыхубэ зэщIэхъееныгъэхэмрэ тхыдэ Iуэхугъуэхэмрэ гултытэ лей адыгэ тхакIуэхэм хуашI зэрыхъуар. Тхыдэ-революцэ тематикэр лъабжьэ зыхуэхъуа япэ прозэ тхыгъэхэр (*Абыкъу Хъ*, «*Инжыдж и Iуфэхэм*»; *ДышэкI М.* «*Пшэпль*»; *КIэраш Т.* «*Щамбул*» («*Гъуэгу насытыфIэ*»), *Нало Ж.* «*ЩIэдзапIэ*», *ЩоджэнцIыкIу А.* «*Кхъужьсей щIагъым*», *Махъсидэ З.* «*Ар зыцибгъэгъупицэ хъунукъым*», н.). Лъэпкъ литературэм и тхыдэм дежкIэ абыхэм яIэ мыхъэнэр. Идеология пыухыкIам хуэлэжьами, абыхэм лъэхъэнэ зэблэкIыгъуэм (20–30 гъэхэм) адыгэм и псэукIар, и дуней еплъыкIэр, зыгъэгүфIэ е зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр, зэманым и плъыфэр, и лъапIэнныгъэхэр къызэрышыгъэльэгъуэжар. Лъэпкъ прозэм и япэ художественнэ тхыгъэхэм къахэхыпхъэ дерсхэр.

Абыкъу Хъалид. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. «*Инжыдж и Iуфэхэм*» романыр: абы и тхыдэр, художественнэ-эстетикэ и лъэныкъуекIэ игъэзащIэ къалэнхэр. Романым и зэхэлъыкIэкIи, и гъэпсыкIэкIи совет тхакIуэхэу А. Фадеевым («*Зэхэкъутэнныгъэ*»), Д. Фурмановым («*Чапаев*»), Б. Лавреневым («*ДЖыгъэ*», «*ПлыщIрэ езанэ*») я тхыгъэхэм зэрыпэджэжыр. Лъэхъэнэм и лыхъужыщIехэмрэ романым узышрихъэлIэ персонажхэмрэ. Романым хэт гурыхъ образхэр (Хъесэн, Бэчыр, Увжыкъуэ, Забыт, н.).

Жыымрэ щIэмрэ, емрэ фIымрэ я зэныкъуэкъур тхакIуэм зэрызэфIих художественнэ Iэмалхэр. Революцэм и цIэкIэ пыIэм щIыгъуу щхъэри къэзыхыну хъэзыр «комиссар плъыжым» и пIэкIэ гупсысэ, укIытэ, щIэпхъаджагъэ ищIам хушIегъуэж образ (Хъесэн) адыгэ литературэм япэу тхакIуэм къызэрыхишар. Хъесэн и образым зуужыныгъэ щIимыгъуэтар, ар лъэпкъ прозэм щапхъэ щIыхуэмыхъуам и щхъэусыгъуэхэр. Романым и гъэпсыкIэр, и бзэр.

ДышэкI Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. «*Пшэпль*» романыр. 20 гъэхэм жылагъуэм щитещэу щита парт къыхуеджэныгъэхэм я Iеужьу романыр зэрыштыр.

Романым и ухуэкIэр, и сюжетыр. Абы къышыхъу Iуэхугъуэхэр зы адыгэ жылагъуэ цIыкIум и гъунапкъэм зэrimыкIыр. Публицистикэ щэнхэр къызэбэкI тхыгъэм Октябрь революцэм ипIэкIэ адыгэ мэкъумэшыщIехэм я псэукIар, къуажэдэсхэм яку дэлья зэхуштыкIехэр, я гупсысэм къышыхъу зэхъуэкIыныгъэхэр къызэрышыгъэльэгъуэжар. «*Автор псальэм*» («авторское отступление») тхыгъэм щигъэзащIэ къалэныр. ТхакIуэм къигъесбэп художественнэ Iэмалхэр (зэгъэпщэнныгъэр, егъэлеинныгъэр, сурэт характеристикэр, антитетэр, н.), образхэр къэгъэщIынимкIэ абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр, зэрэн щыхъу щIыпIехэр. Гурыхъ образхэмрэ (Хъемид, Уэсмэн, ЛутI, Мусэ, Сырымэ, Захаров) гурымыхъхэмрэ (Тембот гъум, Жамырзэ пэгъым, Къасбот нэф, Жамбот дэгу, н.). Назыч и образыр. Пщащэмрэ Уэсмэнрэ яку дэль гурыщIэм зригъэужыну тхакIуэр щIытемыгушхуэр. Романыр нэмитхысауэ къызэрынар, абы и щхъэусыгъуэхэр.

Къуэжай Сосрыкъуэ. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «*ЩIэ*» повестыр. Адыгэ литературэм и япэ повестыр зытеухуар, и гъэпсыкIэм хэль гъэшIэгъуэнагхэр. Повестым и фIэшыгъэцIэм тхакIуэм щIильхъэ гупсысэр. Адыгэ къуажэр псэукIещIэм зэрыхыхъэр: жыимрэ щIэмрэ, гупымрэ цIыху щхъэзакъуэмрэ яку къыдэхъуэ зэныкъуэкъухэр, ахэр тхакIуэм зэрызэфIих Iэмалхэр. Комсомол-щIалэгъуалэ бригадэм щекIуэкI гъэсэныгъэ лэжыгъэр. Повестым и образ системэр, абы хэль щыщIэнныгъэхэр.

Лъэпкъым и блэкIа гъашIэр, цIыхум и лъапIэнныгъэ нэхъышхъэхэм - щхъэхуитыныгъэхэмрэ и хуитыныгъэхэмрэ – папщIэ иригъэкIуэкI бэнэныгъэр художественнэ IэмалхэмкIэ къышыгъэльэгъуэжа тхыгъэхэр (*ЩоджэнцIыкIу А.* «*Хъэжыгъэ пут закъуэ*», *Махъсидэ З.* «*Хъисэ и махуэ блэкIахэр*», «*Хабзэжье удын*», *Тобыл Т.* «*Жалдуз*», н.), абыхэм я мыхъэнэр.

Теунэ Хь. и «Асльэн» повестыр. И гуашІәкІә псэуж цыхухэм я хуитыныгъэр хъумэным и бэнакІүэ Асльэн зерыхъур, образын игъуэт зыужыныгъэр. Лъэпкъ прозэм и хэлхъяныгъэ щхъэпэу повестыр зэрыштыр.

Адыгэ лъэпкъ усыгъэр. Лъэпкъ усыгъэм 30 гъэхэм нэхъыбэу къиІету щигта темэхэр. Адыгэ лирикэм и япэ лъэбакъуэхэр, абы и зыужыныгъэр зи фыщІә усакІүэхэр (ЩоджэнцыкІу А., Борыкъуей ТI., Къылышибий И., ЩакІүэ Т., Кыщокъу А., Хъэбэчыр Б., Уэхъутэ А., Темыр С., Гъуэщокъу Хъу., Пынокъу А., н.). Зэманным къигъэув Іуэхугъуэхэр цыхубэм къагурыгъІүэн къалэнныр усыгъэм игъэзащІэу зэрыштыар, абы и къихуеджэнныгъэ нэхъышхъэхэр.

Иуэхугъуэ гуэрим къихуеджэнным ехъэлІа (лозунг) поэзием и лыкІүэ нэхъышхъэхэм ящиц зы **Борыкъуей** ТIутІэ и усэхэр («Сыхъэт махуэ дэ дежьаш», «Пионер уэрэд», «КИМ», «Октябрый и 25-р», н.). Гъуазджэ хабзэхэмкІә абыхэм флагъ ин ямыІэми, лъэхъэнэм и нэщэнхэр къизытеш, адигэ литературэм и япэ лъэбакъуэхэр дэзыгъэльэгъуж тхыдэ фэеплту ахэр зэрыштыр.

30 гъэхэм адигэ усыгъэм и жанрхами лэхъыгъуэхэми зэрызаужьяр. Поэмэ жанрим и ехъулІэныгъэхэр. Лъэпкъ усакІүэ нэхъышхъэри нэхъышІэхэри я къарум абы зэрышеплъижар. Жанрим и зыужыныгъэм хэлья ныкъусаныгъэхэр.

Цыхубэ уэрэдхэмрэ автор зиІэ уэрэдхэмрэ (ЩоджэнцыкІу А., Къэжэр И., н.).

ЩоджэнцыкІу Алий. УсакІүэм и гуашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

ЩоджэнцыкІу А. и творчествэм и лъэхъэнхэр (усакІүэ ныбжышиІэм и япэ тхыгъэхэр дунейм къыщытехъар; 20 гъэхэр – 30 гъэхэм я пэщІэдзэр; 30 гъэхэм я кIэхуымрэ 40 гъэхэм я пэщІэдзэмрэ). УсакІүэм и творчествр лъэхъэнэрэ гуэшыныр къезыш щхъэусыгъуэхэр.

ХХ лэшыгъуэм и 20–30 гъэхэм Хэкум щекІүэкІа тхыдэ-щэнхабзэ Іуэхугъуэхэр. Лъахэм къыщыхъу зэхъуэкІыныгъэхэм усакІүэр зэрахуষтыр. Къыхуеджэнныгъэм (лозунг) и нэпкыжье зытель усэхэр («Флохъус апций!», «ОНО», «Къэбэрдей егъэджакІүэ курсантхэ!», «Сабий тхъэмпэ», «Къэрэхъэлькъ газетым и тхъэусыхэ», н.), апхуэдхэм усакІүэм и творчествэм узэшынгъхэ щIагъу щIыщамыгъуэтар.

Цыхухэм я псэукІэр егъэфІэкІүенным, щIэблэр гъесэним, лэжыгъэ хъэлэлым укъыхуезыджэ усэхэр («Бахъсэнхуэ», Къэбэрдей цыкIум и махуэ», «Линэ трактористкэц», «Сэтэней», «Сэтэней дахэ», «Бэв усэ», «ДгъэкІынщ жызум хадэ», «Бэвыгъэм», «Стахановцхэр», «Си махуитI гуашІэ», н.).

ЩоджэнцыкІу А. и пейзаж усэхэр («Пщэддджыж», «Щымахуэ», «Бжыхъэ», «Гъатхэ», «Къулькъужын и зы махуэ», «Налшык», «Май», «Гъемахуэ пщэддджыж», н.). Щыгуэпсым и тепльэ зэхуэмыдэхэмрэ цыхум и гурыгъу-гурышІэхэмрэ усакІүэм зэрызэрихъир, абыкІә къигъесбэп художественнэ Іэмалхэр.

УсакІүэм и ауан усэхэр («Дохутыр джэддигъу», «Къербэч и пщэддэхэр», «Къапльэт мыдэ», «Вася», «КIэрахъуэшхуэ», «ЛукI», н.). ЖиІэмрэ ищІэмрэ зэтемыхуэхэр, напитIхэр, Іулхъэ къеIызыххэр, фадэм итхъэкъуахэр, зи бзэр къизыфІэмыIуэхуххэр, унафэшI щыкIахэр и ауан усэхэмкІә утыку къизэрырилхъэр.

ЩоджэнцыкІу А.И. адигэ лирикэм хуишІа хэлхъяныгъэр, и лъэхъэнэгъухэм я гурыгъу-гурышІэхэр абы къизэрыхэшыр («ЛыкІүэ», «Нэкъулэн», «ГурышІэ дыдж», «Лалинэ», «Си нитIыр ныхопльэ», «Жэуап», «ПщIашэ закъу», «Къафэ-уэрэд», н.).

Поэмхэр («Щымахуэ жэш», «Къызбрун», «Сохъуэхъур», «Мадинэ»). Адыгэхэм я гуашІэ блэкIар, лъахэм щекІүэкІ зэхъуэкІыныгъэхэр а тхыгъэхэм къизэрышыгъэльэгъуар. Поэмхэм хэт персонажхэр. А тхыгъэхэм усакІүэм къищехъулIахэмрэ хэль ныкъусаныгъэхэмрэ.

«Къамботрэ Лацэрэ» романыр. Лъэпкъым и тхыдэмрэ романым щIэлъ гупсысэ нэхъышхъэмрэ. Я щхъэхуитыныгъэм папшІә адигэ мэкъумэшыщІэхэм ирагъэкІүэкІа бэнэныгъэр романым лъабжье зерыхуэхъуар. Лъэпкъ ІуэрыIуатэм и поэтикэмрэ романымрэ. Лыхъужыгъэ эпосыр лъэпкъым и дунейр къизэрызэIуих ІункIыбзэ усакІүэм зэрыхуэхъуар. КъуэкIыпI лъэпкъэм я усыгъэмрэ романымрэ.

Романым и образ системэр: Къамбот, Лацэ, Хъесанш, Тембот сымэ я образхэр, лъэпкъ литературам и хэлхъэнэгъэцІеу ахэр зэрыштыр. Романым и композицэр, Йуэрыуатэм и художественэ Іэмалхэр къизэрышыгъэсбэпар, и бзэм и къулеягыр. Лъэпкъ усыгъэм романым щиубыд увыпІэр, абы и мыхъэнэр.

ЩоджэнцЫкІу А.И. и прозэр («Хъэжыгъэ пут закъуэ», «Кхъужьей щагъым» рассказхэр). Ахэр лъэхъэнэм щыІа Йуэху еплъыкІэхэм къагъэцІауэ зэрыштыр. Адыгэхэм я пасукІар, мэкъумэшыщІэ къизэрыгуекІхэм я гъацІэ хъэльэр, я хуитыныншагъэр рассказхэм къизэрышыгъэльэгъуэжар. Тхыгъэхэм я художественэ гъэпсыкІэр, я бзэр.

ЩоджэнцЫкІу А. И. и творчествэм лъэпкъ литературам щиубыд увыпІэр.

Драматургиемр лъэхъэнэмр. Зэманым къигъэцІа, абы и напкъыжэ зытель драматургие лэжыгъэхэр (**Нало** Жансэхъу. «Къэхъун»; **Тобыл** Тальустэн. «Зули», «Зэрылэ»; **Тубай** Мухъэмд. «Мэжидрэ Марятрэ»; **Шортэн** Аскэрбий. «Батыр и къуажэ» («Мурат»)). Абыхэм я сюжетхэр, художественэ конфликтхэр, ягъэзацІэ къалэнхэр. Жанрым и зыужыныгъэм пышІа Йуэхугъуэ гутгъухэр. АдыгэбзэкІэ зэрадзэкІыурэ ягъеува спектаклхэр, абыхэм я мыхъэнэр.

ШэкІыхъэцІэ Пышкъян и «КІуэрыгъуэт» трагедиер. Пьесэм и сюжетым Йуэрыуатэ лъабжье зериІэр. Фыуэ зэрылъагъу ныбжышиІэхэм я щхъэхуитыныгъэм папшІэ ирагъэкІуэкІа бэнэныгъэр, абы цыихубэр къыхэша зэрыхъур. ГъэпщиылЫныгъэр щытепщэ жылагъуэм цыиху къизэрыгуекІым ифІ зыхэльхэр щыпхыкІынкІэ Іэмал зэрышымыІар тхакІуэм къизэригъэльэгъуэжыр. Пьесэм и сюжетри, щІэль гупсысэ нэхъышхъэри ЩоджэнцЫкІу А. и «Къамботрэ Лацэрэ» романым, Тубай М. и «Мэжидрэ Мэриятрэ» драмэм зэрещхыр, ар къизыхэкІа щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр.

«КІуэрыгъуэттыр» адыгэбзэкІэ тха пьесэу япэу спектакль къытрацІыкІауэ зэрыштыр, лъэпкъ драматургием и гъэтугъэльягъуэ ар зэрыхъугъяр.

КъардэнгъушІ Зырамыку и «Къанщобийрэ Гуашэгъагъэр» драмэр. Пьесэр тхакІуэм щитха лъэхъэнэр, абы къытрацІыкІа спектаклыр лъэпкъ театрим и нэхъыифІхэм ящищ зы зэрыхъугъяр. Цыихум и лъапІэныгъэ нэхъышхъэм – щхъэхуитыныгъэм – папшІэ адыгэ мэкъумэшыщІэхэм ирагъэкІуэкІа бэнэныгъэм драмэм щиубыд увыпІэр. Къанщобийрэ Гуашэгъагъэр я образхэр. Фылъагъуныгъэмрэ щхъэхуитыныгъэмрэ тхакІуэм зэрызэригъяппшэ художественэ Іэмалхэр. Цыихур зыІэт, псэр зыщІэхъуэps тыгъуэ лъапІэу (образ щхъэхуэу) ар пьесэм къизэрышыкІуэр. Пьесэм лъэпкъ драматургием щиубыд увыпІэр.

ХХ ліэцІыгъуэм и 20–30 гъэхэм адыгэ литературэм зыІэригъехъа ехъулІэныгъэхэмрэ къемыхъуллахэмрэ. Ахэр къизыхэкІа щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр.

Адыгэ литератуэрэ Хэку зауэшхуэм и лъэхъэнэм. Хэку зауэшхуэм хэта адыгэ тхакІуэхэр (ЩоджэнцЫкІу А., Къэжэр И., Кыщокъуэ А., Хъэнфэн А., Шортэн А., Ахъмэт М., Гъуэшокъуэ Хъу., ХъытІу С., КІуаш Б., Мысрокъуэ С., Къущхъ Б., ЩоджэнцЫкІу И., ЩоджэнцЫкІу Н., Нало А., Къардэн Б., Къуэныкъе М., Совет Союзым и Лыхъужь цІэр къизыфІаша Андырхуей Хъу., ХъэдэгъэлІ А., Еутых А., Щхъэплъакъуэ Хъ., нэгъуэцІхэри). Абыхэм я лыгъэр цыихубэм щапхъэ зэрахуэхъуар.

Литературэм и жанрхэм ящищу зауэ лъэхъэнэм зыужыныгъэ нэхъыбэ зыгъуэтахэр: цыихубэр зэцІэзыгъэуІуэ, текІуэныгъэм къыхуезыджэ (агитацэ) поэзиер, одэмрэ ауан-циІэнэкІалъэмрэ, очеркхэр; зауэм теухуа япэ прозэ тхыгъэхэр. Публицистикэмрэ хъыбарегъяцІэ ІэнатІэхэмрэ. А ильэсхэм къыдэкІа тхылхэр, сборникхэр («Псоми Іэщэ къафштэ», «Родинэм и хъэтыркІэ», «Зауэм и фронтхэм», «ТАСС-м и щхъэгъубжэ», «Ауаным бийр еукІ», н.), газетхэр, бюллетенхэр. Хэку зауэшхуэр цыихубэ Йуэрыуатэм къизэрыхъэшыжыр.

ТекІуэныгъэм укъыхуезыджэ усэхэр.

ЩоджэнцЫкІу А. «Шагъдий гъэшхахэм тэхутэ», «Псоми Іэщэм зефт», «Дэ дытекІуэнщ» усэхэр, «Нырес си псальэр уи деж» поэмэр, нэгъуэцІхэри. Псалъэм и къарукІэ усакІуэм Хэкум и хъумакІуэхэм ярит чэнджэцхэр. «Нырес си псальэр уи деж» поэмэм лъэхъэнитІ зэрызэпицІэр. БлэкІа лъэхъэнхэр и щапхъэу Хэкур, лъахэр

зыубыдыну хүщIэкъу нэмьцэхэми я Iуэху фIейхэр къазэремыхъулIэнур усакIэм быдэу и фIэш зэрыхъур.

ЩоджэнцыкIум и зауэ (военнэ) поэзиер образ купщицIэхэмкIэ зэшIэмыуззедами, къыхуеджэныгъэ пафосыр ебэкIми, ар гукъабзэм, псэ хъэлэлым къигъэшIу зэрыштыр.

Кыщокъуэ А. УсакIuem и зауэ гъуэгуанэр, фронтым здыIутым ар зыдэлэжья газетхэмрэ журнальхэмрэ. «Бгы лъапэхэм деж» усэ сборникир, «Усэ къарукIэ бийр бгъесу...», «СыкIуэнт нэхъ псынщIэу», «Шыхульягъуэ», усакIuem и публицистикэ тхыгъэхэр. 40 гъэхэм и пэшIэдзэхэм Кыщокъуэр лыпIэ иува усакIuem зэрыштыр, а лъэхъэнэм абы итхахэм философие гупсысэ куу зэращIэлъыр.

Кыщокъуэ А. и зауэ (военнэ) лирикэр щызэпкърыха литературэ щIэнныгъэ лэжыгъэхэр (Сокъур М. «Кыщокъуэ Алим и лирикэр»; Къэбэрдей литературэм и тхыдэм тухуа очеркхэр, Налшык, 1965; Адыгэ литературэм и тхыдэм. Налшык, 2010, нэгъуэшIхэри).

Бекъул Б. «Дэ дытекIуэнщ» усэ сборникир; **ХъэхъупашIэ А.** «Къэбэрдей партизанхэр» поэмэр, «Хэку зауэшхуэ» усэр, н.; **Гъуэшокъуэ Хъу.** «Лыгъэр ажалым текIуаш» поэмэр, усэхэр; **Уэхъутэ А., Хъэнфэн А.** сымэ я усэхэр.

Лъепкъхэр зэкъуэгъэувэным, цыихубэр текIуэныгъэм къыхузэшIэгъэуIуэнным къыхуезыджэ драматургие лэжыгъэхэр: **Шортэн А.** «Луизэ», «Танкистщ» пьесэхэр; **Акъсырэ З.** «Гъавэм папщIэ», «Дахэнагъуэ», «Дыгъэр къышыщIэкIым»; **Къэбэрдокъуэ А.** «Асхъэд и щхъэ»; **Теунэ Хъ.** «ЗэхгъэкIыныгъэ»; **Тубай М.** «Къэбэрдей щIалэ», Елмэс Хъ. усэу тха и «Жамбот» пьесэр, н.

Прозэм и жанр цыкIухэм (рассказ, очерк) къышаIэт темэхэр, ахэр зэрызэфIах художественнэ Iэмалхэр. **Шортэн А.** и рассказхэмрэ очеркхэмрэ («Офицерым и гъуэгуанэ тхыльтым щыщ», «Псэемыблэжхэм я нып», «Атакэ нэужжым»; **Къашыргъэ Хъ.** «Зы жэш» и рассказыр, н.

Хэку зауэшхуэм и ильэс хъэлъэхэм лъепкъ литературэр къызэрызэтемыувиар, лъагапIэшIэхэм я щIэдзапIэ ар зэрыхъуар.

Адыгэ литературэр 1945–1950 гъэхэм. Лъэхъэнэм и нэщэнэхэр. Зауэм зэхикъута цыихубэ хозяйстввэр зэфIэгъэувэжыным хуунэтIауэ ди цыихухэм ирагъэкIуэкIа лэжыгъэшхуэр; гъуазджэм и IэнатIэм и лэжъакIуэхэр а Iуэхум зэрыхэтар. Зауэ нэужж лъэхъэнэм цыихухэм я псэукIэм къышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэр. Зауэм цыихухэм я гъашIэм къытрина фэбжыхэр литературэ тхыгъэхэм къызэрыхэшыжыр.

Совет Союзым и тхакIуэхэм я етIуанэ съездыр, литературэм и къалэнхэмрэ мурадхэмрэ зэгъэхъулIенным тухуауэ абы иубзыхуа гъуэгур: лъепкъ литературэхэм дежкIэ абы фIырэ щыщIэныгъэу къишар.

Къэрал политикэ, идеологии ткIийр 50 гъэхэм и пэшIэдзэхэм нэхъ къэщабэу зэрыхуежьар. «ЦувыкIыжыгъуэкIэ» (оттепель) зэджэ лъэхъэнэр (1953–1964). Терминыр къызэрежьар, гъуазджэм къышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэм тещIыхъауэ а палъэ кIэшIыр Iыхъэ щхъэхуэрэ бгуэшыж зэрыхъур. ЛъэхъэнэшIэм къыдежья литературэ унэтIыныгъэшIэхэр. Абыхэм яжъ лъепкъ литературэхэм зэращIихуар: «мардэ» къупхъэм ибекъукIыу, пэж ныкъуэжыIэм къыпыкIыу зэрыхуежьар, абы и щапхъэхэр.

Зауэм ипсыхъауэ, я дуней еплъыкIэри, Iэзагъри иузэшIауэ къыхэкIыжу лъепкъ литературэм къыхыхъэжа тхакIуэхэр (Кыщокъуэ А., Шортэн А., КъардэнгъушI З., Тубай М., Нало А., Къардэн Б., Хъэнфэн А., Гъуэшокъуэ Хъ., ЩоджэнцыкIу I., ХъытIу С., Ахъмэт М., н.). Зауэ IэнатIэм пэрыйт цыихум и гурыгъу-гурышIэхэм тухуа тхыгъэхэр дунейм къытехъэным, я творчествэм зиужынным лъэхъэнэшIэм ифI зэрекIар.

«Къэбэрдей» альманахыр, адыгэ литературэм зиужыннымкIэ абы иА мыхъэнэр.

Лъепкъ прозэр. Хэку зауэшхуэмрэ абы и Iэужхэмрэ тухуа тхыгъэхэр. Лъэхъэнэм къыдэунэхуа литературэ унэтIыныгъэхэр: «къуажэ» прозэр, «тхыдэ» прозэр, «къалэ е интеллектуальнэ» прозэкIэ зэджэр. Автор уэрэдхэмрэ цыихубэ уэрэдхэмрэ, абыхэм ягъуэта зуужынныгъэр. Документальнэ тхыгъэхэм «зауэ прозэм» щаубыд увыпIэ хэхар. ЛъэхъэнэшIэмрэ Iуэху еплъыкIэшIэхэмрэ.

Шортэн Аскэрбий. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Зауэм и хъэльхээр зытешIэ зауэлIхэм я дунейр, ахэр зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр, я гъашIэм Iальэ кIэцIкIэ къыхэхуэ гуфIэгъуэхэм теухуа рассказхэр («Атакэ нэужым», «Балъкь деж», «Мыгъэм и вагъуэ», «Псэемыблэжхэм я нып», «Иэщихъуэм къиIуэтэжа», н.).

Шортэн А. и щIэнныгъэ-документальнэ лэжыгъэхэр: «Кыщоккуэ Алим» (1947), «Къэбэрдэй литературэм и классик ЩоджэнцIыкIу Алий» (1950), «Мыпсэхыж шу» (1950), «Пшинауэ» (1952), «Нэгумэ Шорэ» (1952), «Къэзаноккуэ Жэбагты» (1955), нэгъуэцIхэри.

Шортэн А. и драмэ лэжыгъэхэр («Нэхур къышыцIэнэм щыгъуэ», «Мурат», «Зы унагъуэ гуэрым», «ИгъашIэкIэ», «Яшэмрэ къэзышэхэмрэ»). Лъэпкь драматургием абыхэм щаубыд увыпIэр.

Лъэпкым къикIуа гъуэгуанэм теухуа япэ тхыдэ романыр – «Бгырысхэр» (1954). Адыгэ литературэм Шортэн А. и роман-тетралогием щиубыд увыпIэр. БлэкIа лэшIыгъуэхэм лъэпкым и псэукIар, и жылагъуэ ухуекIэ-зэхэтыкIэр къызэрышыгъэлъэгъуэжар. Кавказ Ишхъэрэр зэIрагъэхъэн щхъэкIэ къуэкIыпIэмрэ къухъэпIэмкIэ щыIэ къэралыгъуэшхуэхэм ирагъэкIуэкIа бэнэныгъэр романым къызэрыхэшыжыр. Адыгэхэмрэ урысхэмрэ я зэпыцIэнныгъэхэр: Нэгумэ Шорэрэ Солнцев Степанрэ я образхэр; тхыдэм зи цIэр къыхэна цIыхухэм я образхэр. Романым хэт гурыхь персонажхэр (Бот, Бэточкуэ, Дэбэч, Зулий, Чылар, н.), адыгэхэр блэкIа лъэхъэнэ жыжъэхэм зыгъэгуфIэ-зыгъэпIейтей Iуэхугъуэу щыIахэр а образхэмкIэ къэгъэлъэгъуэжа зерыхъуар.

Романым и художественнэ гъэпсыкIэр, и бзэр.

ЩоджэнцIыкIу Іэдэм. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. ЩоджэнцIыкIу I. и дуней еплыкIэр зауэм зерипсихъар, гъашIэм нэхъ куууэ егупсыс зэрицIар. Ахэр зыхэпльягъуэ и тхыгъэхэр. ТхакIуэ-пацифистым и лирикэ повестхэр. Лирикэ лыхъужьымрэ цIыхубэмрэ, лыхъужьымрэ къэралымрэ. Зауэ нэужым лъэхъэнэцIэ хыхъэ лъэпкь литературэм и гъатхэпежье «Софят и гъатхэ» (1955) повестыр зерыхъуар. Повестыр зытеухуамрэ щIэль гупсысэ нэхъыщхъэмрэ. Тхыгъэм хэт гурыхь образхэр, абыхэм ядэпльягъу хъэл-щэнхэмрэ къапкърыкI гъэсэнгъэ къарумрэ.

Повестым и гъэпсыкIэр, и бзэр.

Къашыргъэ ХъэпащIэ. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Хэку зауэшхуэм и зэманым и лъэпкъэгъухэр зыхэта гугъуеххэм теухуа прозэ тхыгъэхэр («Зы жэш», «Зауэм и губгъуэхэм», «ТасхъэшIэх», «ГуфIапшIэ», н.).

Зауэм зэхикъута къалэхэмрэ къуажэхэмрэ зэфIэгъэувэжыным, цIыхухэм я псэукIэр къэIэтижыным хуэунэтIауэ ди щIыпIэм щекIуэкIа лэжыгъэшхуэр, зауэлI фашэр щызыхыжу мамыр IэнатIэ пэрыувэжа цIыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуштыкIхэри «Насыпым и хэкIыпIэ» (1957) романым къызэрихэшыжыр.

Зауэ нэужь лъэхэнэм адыгэ къуажэм и щытыкIар, абы мыхъумыщIагъэ дэлъахэр романым къызэрышыгъэлъэгъуар. Сыт хуэдэ гугъуехьми цIыху гуашIафIэхэм я зэхэцIыкIымрэ лэжыгъэхэмрэ хъэлэлымрэ зэрытекIуэр романым щIэль гупсысэ нэхъыщхъеу зерыштыр.

Уэхъутэ Абдульхь. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Адыгэм и хъэл-щэныр, ар зыхэпсэукI дунейр, лъэхъэнэм и нэцэнхэр Уэхъутэ Абдульхь и рассказхэм («Шу щыпкъэ», «ЕтIуанэ зэIущIэгъуэ», «ИльэсипшI текIа нэужь», «Дарий чысэ», «Хъэбибэ и щыхъэкIуэ», «Алхъэс и къуэ Тугъэн», н.) къызэрихэшыр («Хужьэ и къуэладжэ». Рассказхэмрэ поэмэхэмрэ, 1960).

Къущхъэ СултIан. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Лъэпкь прозэр цIыхум нэхъ хуэгъэза зерыхъуар, психологиямэр абы нэхъ куу щыхъуу зерыхуежьар Къущхъэ С. и рассказхэм къызэрихэшыр («ШагъдиилI», «Механик», «Пшагъуэ», «ЩакIуэ щагъым», «Анэ», нэгъуэцIхэри).

Адыгэ усыгъэр. Зауэ нэужь ильэсхэм абы къышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэр. ТекIуэныгъэм цIыхухэм къахуихъа гуфIэгъуэхэмрэ «гукъэкIыж дыджхэмрэ» щызэхэуухуэна усэхэр. ЗауэлI гъуэгуанэр зауэм хэта усакIуэхэм (Кыщоккуэ А., ЩоджэнцIыкIу I., Уэхъутэ А., КIуаш Б., Гъуэшоккуэ Хъу., ЩоджэнцIыкIу Н., нэгъуэцIхэми)

къызэрагъельагъуэжыр, абы хэль щхъэхуэныгъэхэр. Лъэпкъ лирикэм игъуэта зуужыныгъэр, адыгэ усэ гъэпсыкІэм зерзызиуэшІар, ар зи фыгъэ усакІуэхэр.

Медитативнэ лирикэр, граждан, лъагъуныгъэ усэхэр. УсакІуэхэм художественнэ ІэмалхэмкІэ цыхухгъэм, лъэпкъ хабзэм, цыхухэм я псэукІэ-зэхэтыкІэм ехъэлА Іуэхугъуэ гутъухэр зерзызэфІахыр.

Кыщокъуэ Алим. УсакІуэм и зауэ лирикэр. «Шум и гъуэгу» (1946), «Щалэгъуэ пшинальэ» (1947), «Стихи» (М., 1951), «Усэхэр, уэрэдхэр, поэмэхэр» (1953), «Усэхэмрэ поэмэхэмрэ» (1956) усэ сборникхэр, нэгъуэшІхэри. Лъэпкъ усыгъэр, лирикэр зерыкІуэну гъуэгур убзыхунымкІэ Кыщокъуэ А. 50 гъэхэм къыдигъэкІа усэ тхыльхэм яА мыхъэнэр.

Гъуэшокъуэ Хъусин. УсакІуэм и пейзаж лирикэр. Гъэм и лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэр усакІуэм къызэригъельагъуэ художественнэ Іэмалхэр. Абы и усэхэр гуфІэгъуэкІэ гъэнцІауэ, хъуэпсанІэ гуэрхэм укъыхуагъуэшытыр зерыштыр.

ЛэжъакІуэ пэрытыр усакІуэм зэриІетыр, «хамэ пщІэнтІэпскІэ псэухэм» я дуней тетыкІэр зэrimыгъэдахэр («ГуашІэдэкЫм и уэрэд», «ГуфІэгъуэ», «Гум и макъ» усэ тхыльхэр, нэгъуэшІхэри).

ЩоджэнцЫкІу Иэдэм. Цыху лэжъакІуэр, и гьашІэр еzym и ИэкІэ зыузэшІыж ухуакІуэр ЩоджэнцЫкІу I. и усэхэм зэрышигъельапІэр. УсакІуэм и япэ усэ тхыльхэр («Гухэль усэ», 1951; «Гумызагъэ», 1958; «лирикэ», 1958; «Восхождение» (М., 1959), нэгъуэшІхэри).

Щомахуэ Амырхъан. УсакІуэм гухуабагъэрэ фыльагъуныгъэшхуэкІэ гъэнцІа и сабий усэхэр, ахэр лъэпкъ сабий литературэм и псыпэ зэрыхъуар («Сабийхэм папщЭ усэхэр», 1949; «Унэ нэху», 1953; «Жамбот и Камбот» М., 1957; «Зэрланшу», 1958 усэ тхыльхэр, нэгъуэшІхэри).

Хъэнфэн Алим лъэпкъ сабий литературэм хуишІа хэльхъэныгъэхэр. УсакІуэр адыгэ лирик нэхъыфІхэм зэрашцыыр, абы и усэхэм хэкур, жылагъуэ Іуэхухэр, лэжъыгъэр, лъагъуныгъэр, мамырыгъэр хъумэныр темэ нэхъышхъуэ зерыштыр («Япэ лъэбакъуэ», «ГьашІэм и пшинальэ», «ГурышІэ къабзэ» усэ тхыльхэр).

50 гъэхэм лъэпкъ литературэм къыхыхъа усакІуэхэр. Адыгэ лъэпкъ усыгъэр лъагапІэшІэхэм хуэзыша усакІуэхэм я япэ усэ тхыльхэр: ЩоджэнцЫкІу Н. «Усэхэр» (1955); Мысачэ П. «Къурш псынэ» (1955), «Уэращ зи фышІэр», 1958; Балькъэр Ф. «Нэхущ» (1958); Елгъэр К. «Дыгъэ къышІэкІыгъуэ» (1958), «Псыкъельэм и уэрэд» (1959); Нало З. «Бзухэм я бзэр» (1959); Тхъэгъэзит З. «Бгым сыйдокI» (1960), нэгъуэшІхэри. Лъэпкъ лирикэм зиужынымкІэ абыхэм яА мыхъэнэр.

КIуаш БетІал. И гьашІэмрэ и литературэ лэжъыгъэмрэ. КIуаш Б. лъэпкъ усыгъэм и «Іэпкъльэпкъыр» жан зэришІар, абы и бзэм, и гъэпсыкІэм хуишІа хэльхъэныгъэхэр. «Щалэгъуэм и усакІуэ уахътыншэу» абы литературэ критикхэр щIеджэр.

УсакІуэм и граждан лирикэр, цыхухэм яку дэль зэнэбжъэгъуэ, къуэшыгъэр абы зерышыгъэльэпІар. Хэкум, лъахэм, адыгэ лъэпкъым теухуа усэхэр («Къэбэрдей», «Уэр мыхъум, сыйгъэ дамэншэт», «Сыт сзышышишнэр?», «Си Хэку», «Мамырыгъэ», «Индыл», н.).

КIуаш Б. и гухэль (лъагъуныгъэ) лирикэр («Си псыхъуэгуашэ», «Уэрэ сэрэ щехуу дызэхуозэ», «Лъагъуныгъэ...», «Уджым ухэту уздекІуэкІым», «Сэ сольягъу гу тхъэкъуу розэ...», н.).

УсакІуэм и лиро-эпикэ тхыгъэхэр: «Нэху», «ДжонитI», «Адэ», «Щалэгъуэ щIинальэ» тхыгъэхэр, балладэхэр.

КIуаш Б. адыгэ усэ гъэпсыкІэм щIэуэ хильхъахэр, къигъэсэбэпа художественнэ Іэмалхэр.

Лъэпкъ драматургиер. Адыгэ драматургхэм я къэлтыхъуэныгъэшІэхэр: зэманным къигъэшІ Іуэхугъуэ гутъухэр зерзызэфІахыр, лыхъужышІэхэр утыку къызэрышэр (Шортэн А. «Нэхур къышышІэнэм щыгъуэ» (1947), «Зы унагъуэ гуэрым» (1955); Кыщокъуэ А. «Алъхъо» (1950); Щоджэн М. «ГуфІэгъуэ пщэдджыж» (1953); Къардэн Х. «Гухэм я хуабэ» (1950), «Гъуэгу пэж» (1959); Тубай М. «Насыпыр хъумэ» (1960), нэгъуэшІхэри).

Комедие жанрын игъуэта зыужыныгъэр. Жылагъуэм хуэгъезауэ публицистикэ къалэн зыгъезашцэ ауан, гушыцэ пьесэхэр (Щхэгъэпсо М. «ТЭмашэ и бынунагъуэ» (1944), «Мыхъущцэ Марзидан» (1958); Тубай М. «Хъэ бзаджэ Тысыпцэншэц» (1953), «Жырыпльэ» (1954); Къардэн Х. «Насыпыншэм физитI и натцэц» (1959), нэгъуэшцэхэри).

Акъсырэ Залымхъян. Тхакцюэм и гъащцээр и литературэ лэжыгъэмрэ.

Лъэпкын дежжээ зэхэгъэкцыцэу щыта тхыдэ лъехъэнэхэр къэгъельэгъуэжынэм ехъэлцауэ драматургым зэфигъекла лэжыгъэхэр.

Драматургымрэ лъэпкъ Йуэрыцюатэмрэ. «Дыгъэр къышыкъуэкцым», «Лашын», «Къызбрун», «Истамбылакцюэ», «Цэдииху», «Андемыркъан», «Гуашэм и чэцанэ» драмэ лэжыгъэхэр зытеухуахэмрэ абыхэм къацюатэ гупсисэ нэхъышхъэхэмрэ. Акъсырэ З. и драмэ лэжыгъэхэм лъэпкъ драматургием и тхыдэм щаубыд увыццэр.

Литературэ щцэнныгъэмрэ критикэмрэ. Литературэ щцэнныгъэмрэ критикэмрэ литературэм и унэтцюэ, гъуэгүгъэлъагъуэ къалэн зэрагъезашцэр. 50 гъэхэм методологием ехъэлцауэ адыгэ литературэ щцэнныгъэмрэ литературэ критикэмрэ я пацхъэ къита къалэнхэмрэ ахэр зэрызэрагъэхъулцэфамрэ.

Адыгэ литературэм и зыужыкцэм, жанрхэм, художественнэ цэвэрхэм я къэгъэсбэпкцэм, Йуэрыцюатэмрэ литературэмрэ я зэхуштыкцэм, адыгэ литературэхэм я къуэсхэр гъэбелджылынэм таухуауэ 50 гъэхэм къыдэкла щцэнныгъэ лэжыгъэхэр (Теунэ Х. «Къэбэрдей литературэмрэ къэбэрдей тхакцюэмрэ», 1955; Сокур М. «Лыпцэ иувэныгъэ», 1955; Хъэкцюашцэ А. «Щоджэнцыкцю Алий», 1958; Нало З. «Йуэрыцюатэм и къулеягъыр литературэм къышыгъэсбэпин», 1959; Хъупсырокъуэ Х. «Адыгэ литературэхэм таухуауэ», 1960; Къурашын Б. «Народ усакцюэм и «къыщым», 1960; Къардэн Б. «Бзэмрэ стилымрэ я Йуэхукцэ», 1958, н.). Лъэпкъ литературэм зиужынымкэ абыхэм яла мыхъэнэр.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лцэнцыгъуэм и 60–80 гъэхэм

(Кабардино-черкесская литература 60–80-х гг. XX века)

Хэзыгъэгъуазэ. Совет къэралым 50–60 гъэхэм къышыхъуа политикэ, жылагъуэ, щэнхабзэ зэхъуэкцыныгъэхэр. «Цувыкцыкыгъуэкцэ» («оттепель») зэджэ лъэхъэнэм и иужьрей ильэсхэр (1961–1963 гъэхэр). Щцэнныгъэлцэхэм а Йыхъэр щхъэхуэу къышыхъагъэшхъэхукцыр, литературэм, зэрыштыту щэнхабзэм абы хуицаа пыщцэнныгъэр. Революццэрэ щхъэхуитщыжакцюэ бэнэныгъэлцэхэр дунейр зэтес щынэм и закъуэ хуэлажээ совет литературэм гупсисэццэхэр къызэрыхыхъэр, абы и къуэсхэм жылагъуэм (обществэм), лъэпкъхэм къадекцюэлцэхэр лъапцэнныгъэ нэхъышхъэхэм, цыхубэ мифологием, Йуэрыцюатэ къулейм, дин-философие щцэнныгъэм я лъахэхэм зыщаукъуэдий зэрыхъуар. Тхакцюэхэмрэ жылагъуэмрэ зэхуштыкцэнцэхэр яку къыдэхъуэу зэрыхуежъар; къэзыухъуреихъ дунейр зэрыштым хуэдэу ильагъуу икчи къигъэлъэгъуэну тхакцюэм хуитыныгъэ зэригъуэтар.

Лъэпкыбэу зэхэт совет литературэр. А къэхъугъэ гъэццэгъуэнэм и къышхъэшыкцыныгъэ нэхъышхъэхэр: классицизмэм и щэну абы хэплъагъуэхэр; литературэ лъыхъужыхъэр цэвэр имыцэу гурыхъэр мыгурыхъу гуэшыныр, ушииницээш; ебэкцыу щытыныр; цыху щхъэзакъуэм и фэфцыныгъэр къэрал идеологием и сэбэп зыхэлхэм щегъэхъумныр нэхъ къызэрытцэхъяар, н. Социалист реализмээ литературэр 30–40 гъэхэм зыхуиша «жыпхъэ (нормативнэ) литературэм» къыцэнцэкцынхуунэтцауэ екцюэлцаа бэнэныгъэр. А ильэсхэм художественнэ тхыгъэхэм ящцэгъуущыкла гупсисэхэр 50–60 гъэхэм къащцыхъэжу зэрыхуежъар. Лирикэ «дауущыншэкцэ» зэджэр, абы и лыкцюэхэр.

Адыгэ литературэр 60–80 гъэхэм. Абы къышыхъуа зэхъуэкцыныгъэхэр: литературэм и жанрхэм я зыужыкцээр Къэбэрдейми, Адыгейми, Шэрджэсми нэхъ зэхуэдэ щыхъуу зэрыхуежъар. 30–40 гъэхэм япэ ищауэ щыта лъэпкъ поэзием прозэр Кэрашэ Т., Шортэн А., Кыщокъуэ А., Къашыргъэ Х., Теунэ Х., Уэхъутэ А., Ахъмет М., Щоджэнцыкцю И. сымэ зэрильэццэгъэхъэжар. 60 гъэхэм я япэ ильэсипцым лъэпкъ литературэм къыхыхъа тхакцюэхэмрэ абыхэм я тхыгъэхэмрэ. А ильэсхэм литературэм нэхъыбэрэ къицту щыта Йуэхугъуэхэр, социальнэ психологизмэр абы нэхъ куу

зэрышыхъуар. Щыхумрэ жылагъуэмрэ, цыхумрэ щыгуэпсымрэ (природэмрэ) яку къыдэхъуэ зэхүүштыкІэ ткИийхэр зэпкърыхынэм, я лъэхъэнэгъухэм я псэукІэ-зэхэтыхкІэм ехъэлIауэ зэманым кыгъэув упшІэ гутгъухэм жэуап тэмэм къахуэгъуэтным адигэ тхакIуэхэм нэхъыбэрэ зрапщыт зэрыхъуар (ЩоджэнцыкIу I., Нало А., Мысачэ П., Кхъуэхъу Ц., ХъэхъупашIэ Хь., ШэджыхъэшIэ Хь., Елгъэр К., Хъупсырокъуэ Хь., Къэрмокъуэ М., Дыгъужь Къу., АбытIэ Хь., нэгъуэшIхэмий повестхэмрэ романхэмрэ).

Лъэпкъ усыгъэм лирикэм бжыпэ щиубыду зэрыхуежъяар, а лъэхъэнэм и лирик пашэхэр. Лъэпкъ композитор-уэрэдусхэр, усакIуэхэмрэ абыхэмрэ я зэдэлэжжэныгъэр. Къэбэрдэй-Балъкъэрим музыкэ театр иIэ зэрыхъуар, абы щагъэува лъэпкъ оперэ, опереттэ, балет спектакль нэхъыифIхэр.

60 гъэхэм адигэ тхыбзэм игъуэта зэхъуэкIыныгъэхэр. Адыгэбзэм и пэжырытхэмрэ нэгъышэгъэвүүкIемрэ я хабзэхэр зэрырагъэфIэкIуар (1963 гъэ). Адыгэ литературэбзэм зиужынэм ар сэбэп зэрыхуэхъуар.

Лъэпкъ прозэм игъуэта зыужыныгъэр. Тхыдэ Iуэхугъуэ инхэр художественэ псальэкІэ къэгъэльэгъуэжынэм адигэ тхакIуэхэр нэхъ тегушхуэ зэрыхъуар. Тхыдэ къэхъукъашIхэм лъэхъэнэм и цыхущIэм и хъэл-щэнэир зэрэпсихыр, и дуней лъагъукIэр, лъапIэнэгъэу илъытэу кыдэгъуэгуркIуэхэр зэрахъуэжыр, и зэхэшIхэм зэхъуэкIыныгъэ инхэр зэрырагъэгъуэтээр лъэпкъ тхыдэ-революцэ художественэ тхыгъэ нэхъ Пашэхэм къызэрышыгъэльэгъуэжар (Кыщокъуэ А. и «Хъуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ» романхэр, Теунэ Хь. и «Шэджэмокъуэ лъэпкъыр» романыр, Щомахуэ А. и «Тэрч Iуфэ къышишI пшэппль» романыр, нэгъуэшIхери).

50–60 гъэхэм цыхубэм и зэхэшIхэм нэхъ куу зэрыхъуам, тхылъеджэр зыщIеупшIэ Iуэхугъуэхэм зэрызаубгъуам щыхъэт техъуэ художественэ тхыгъэхэр. Лъэпкъ прозэм и пащхэ лъэхъэнэм къригъэува къалэншIхэр: и ухыкIэ хъунум псори щыгъуазэ «сюжет жэбзэжам» къыпыкIыу цыхум и гупсысэр зыунэтI Iуэхугъуэхэр, и пэкупсэ (духовнэ) дунейр зыузэшI къарухэр къихутэну абы тхакIуэхэм къахуигъэув зэрыхъуар.

Кыщокъуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: «Хъуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ» трилогиер. Роман-эпопеем и нэщэнэхэр. Романхэм щекIуэкI Iуэхугъуэхэр зы персонажым е унагъуэ, гуп хэха гуэрым зэремыпхар, абы тхакIуэм къыщишIэтахэр хэкупсо, жылагъуэпсо Iуэхуу зэрыштыр. Адыгэм и тхыдэр художественэ IэмалхэмкIэ итхыжыну тхакIуэм ишIа мурадым и щIэдзапIэ романхэр зэрыхъуар.

Трилогием къызэшIиубыдэ лъэхъэнэмрэ тхыдэ къэхъукъашIхэмрэ (Япэ дунейпсо заур, Октябрь революцэр, Бгырыс Республиком и къызэгъэпэшыгъуэмрэ къутэжыгъуэмрэ, Уэсмэн империем и зэхэшэшэжыгъуэмрэ Тырку Республикэр къэунэхунымрэ, граждан заур, абы иужь ильэс гутгъухэр). Тхыдэм и пэжымрэ художественэ тхыгъэмрэ.

20 гъэхэм Кавказ Ишхъэрэм щыпсэу лъэпкъхэм я щхъэхуитныгъэм папшIэ ирагъэкIуэкIа бэнэныгъэмрэ жылагъуэ зэшIхъееныгъэхэмрэ романхэм къызэрышыгъэльэгъуэжар. Лъэпкъ интеллигенцэр зэрызэфIэувар, абы пышIауэ щыла гутгъуеххэр. Iуэху еплъыкIэ, гупсысэкIэ зэхуэмыйдэ зиIэ персонажхэм яку къидэхъуэ зэныкъуэкъур тхакIуэм зэрызэфIих Iэмалхэр. ТхакIуэм и Iуэху еплъыкIэмрэ цыхубэм и Iуэху еплъыкIэмрэ.

Лъэхъэнэм и лыхъужыхъэр: Къазджэрий, Инал, Жырасльэн, Астемыр сымэ я образхэр. И персонажхэм яку къышигъэхъу конфликтимкIэ, лъэпкъым и блэклиарэ зыхэпсэукI лъэхъэнэмрэ зэпэшIигъэувэкIэрэ гупсысэкIэжь щылахэм тхакIуэр къазэрыпкIыр.

Романхэм я гъэпсыкIэр, я бзэр.

Заэ темэр, абы и Iэужыхъэр 60–80 гъэхэм лъэпкъ прозэм къызэрышыгъэльэгъуэжар: нэрыльягъу зэхэкъутэныгъэхэмрэ нэрымыльягъуу цыхупсэм заум къытрина дыркъуэхэмрэ; ильэс бжыгъэкIэ заулI фашэр щызымыха лыхъужыхъыр мамыр гъашIэм хэзэгъэжынэм пышIа гутгъуеххэр. ЗаулI-тхакIуэхэм я

ІэдакъэшІэкІхэр. «Окопэ реализмекІ» зэджэм и нэцэнэхэр адигэ прозэм и жанр зэхуэмыдэхэм зератепльягъуэр: Къашыргъэ Хь. («Лъапсэ быдэ» романыр), Щомахуэ А. («ПласхъэшІэххэр: рассказхэр» тхылтыр), Къардэн Б. («Офицерым итхыжахэр», «Гуимыхужхэр», «КъызэрыгуекІ къалэнхэр», «Къыхыщ зауэ гъуэгур» тхылхэр), Нало А. («Къэрэгъул зэблэкІыгъуэ» повестыр, «Лъагъуэхэмрэ гъуэгухэмрэ», «Рейхстагым адигэбзи тетщ» рассказ сборникхэр), КхъуэIуфэ Хь. («Заум и ІэпапІэхэр» рассказ сборникир, «Орел умирает в полете» документальнэ повестыр) сымэ, нэгъуэшІхэми я тхыгъэхэр.

Къашыргъэ ХъэпащІэ и **«Лъапсэ быдэ»** романыр. Тхыгъэр дунейм къышытехья лъэхъэнэр, тхакІуэм еzym и нэгу щІэкІахэр абы и сюжетым лъабжье зэрыхуэхъуар. Хэку зауэшхуэм теухуауэ адигэ тхакІуэхэм ятха «художественнэ тхыгъэ нэхъыфІхэм ящищ зиуэ» критикхэм ар къышІалтытэм и щхъэусыгъуэхэр.

Романым къышыхъу Iуэхугъуэхэр щІыпІэ хэхам – ЛъагапІэ къуажэм – епхауэ зэрыштыр. Щынальэ зэхуэмыдэхэмрэ лъэхъэнэ зэпэІэшІэхэмрэ къызэшІэзыубыдэ тхыдэ романхэм «Лъапсэ быдэр» къазэрыщхъэшыкІыр. Заум и пэшІэдзэм къуажэдсхэм я псэукІар. Ар къритхэкІыурэ романым и пкыр тхакІуэм зэрызэригъэубыдыр, персонажхэм я хъэл-щэныр зэрызэхигъэшхъэхукІыр, «нэрымылъагъу фронтым» щылэжъэнухэр тхылъеджэм зэрыригъэцІыхур. А мурадхэр зэгъэхъуIэнымкІэ тхакІуэм къигъесэбэп Іэмалхэр.

Цыхухэм я зэкъуэувэныгъэр, зэкъуэтныгъэр зири зыпэмыйлэшыжын лъапсэ быдэ зэрыхъур романым и купцІэ нэхъышхъеу зэрыштыр. Ар здэпльягъу образхэр: Линэ, Хъыжъэ, Назир, Хъэнахъуэ, Цурэ сымэ, нэгъуэшІхэри. Романым Хэкур фыуэ лъагъуным укъызэрыхуриджэр, гъесэныгъэ мыхъэнэшхуэ зэриIэр.

Къашыргъэ Хь. и образ къэгъэшІыкІэр, ар гукъинэж зэришІ художественнэ Іэмалхэр, дыкъэзыухуреихь дунейм и щытыкІэмрэ персонажым и псэм щышІэхэмрэ зэрызэхиухуанэ щІыкІэхэр, и бзэм и дахагъымрэ и къулеягъымрэ.

Къардэн Бубэ и зауэ (военнэ) прозэр. Зауэ гъуэгуанэ хъэльэмрэ тхакІуэм и художественнэ дунеймрэ. ПсээпылхъэпІэм Iут сэлэтым и дунейр, гурэ псэкІэ игъэвир, Пальэ къыхым тещІыхъа и мурадхэмрэ Пальэ кІэшІым (атакэ кІуэнным ипэ къихуэу) хуэгъепса и хъуэспапІэхэмрэ Къардэн Б. и повестхэм («Офицерым итхыжахэр», «Гуимыхужхэр», «Григорий Ликос», «Комбат», «Къыхыщ зауэ гъуэгур», нэгъуэшІхэри) къызэрышыгъэльэгъуэжар.

ЩытыкІэ гугъум ихуа цыхум и психологиер зыхуэдэр къэгъэльэгъуэныр тхакІуэм къалэн нэхъышхъеу зэрызэхигъэувыжыр. Къардэн Б. и зауэ прозэр адрей апхуэдэ тхыгъэхэм къахэзыгъэшхъэхукІ нэшэнэхэр. Абы и тхыгъэхэм зауэр тепльэгъуэ къудейуэ, цыхум лъыхъужыгъэ е къэрэбгъагъэ къышыльыкъуэкІ щІыпІэу къызэрышымыкІуэр. Сэлэтым дежкІэ зауэр «фронт лэжыгъеу» зэрыштыр тхакІуэм и прозэм нэрылъагъу зэрышыхъур.

Къардэн Б. и зауэ прозэм лъэпкъ литературэм и тхыдэм къышыльыс увыпІэр, абы и мыхъэнэр.

«Зауэ» прозэм **къыдэкІуэу, 60–80 гъэхэм адигэ литературэм зыщызыужуу хуежъа нэгъуэшІ** литературэ унэтІыныгъэхэр: «къуажэ» прозэр, «къалэ» («интеллектуальнэкІи» йоджэ) прозэр, хабзэ-зэхэтыкІэм, унагъуэ Iуэхухэм теухуа прозэр, «еджэгъуафІэ» (беллетристикэ, массовэ) прозэр (къэхъукъацІэ, детектив лЭужыгъуэхэр), нэгъуэшІхэри.

Литературэ унэтІыныгъэшІэхэм я лыкІуэхэр, адигэ литературэм и зуужыныгъэм абыхэм хуацІа хэлхъэныгъэхэр (Теунэ Хь. «Псэм и ІэфІыр къуатмэ», Щомахуэ А. «Бгырыс шухэр», ЩоджэнцІыкІу I. «Уи цІэр фІэсцынщ», Къущхъэ С. «Благъэ», ХъэхъупашІэ Хь. «Гъуэгуанэ», Елгъэр К. «Жэц дыгъэ», Анзор М. «Атэлыкъым и лъэужыыр», Мэзыхъэ Б. «ПцIашхъуэ хужь», Журт Б. «Гъатхэ пасэ», Кыщокъуэ Р. «Къарабэир и лъэужыхэмкІэ», «Щихъ лыжым и Іэлъыныр», н.). ТхакІуэ нэхъыжхэм я творчествэм, зым адрей къытепщІыкІыжурэ, цыхум къыдекІуэкІ лъапIэнныгъэ нэхъышхъэхэр – цыхугъэр, ныбжъэгъугъэр, лъахэр фыуэ лъагъуныр, гъунэгъум пшІэ

хуэшЫныр, нэгъуэшІхери – нэхъышхъэ зэрышыхъур. Лъэпкъ прозэр «плыфитI (хужьрэ фЫцІэрэ) фІекI здэшымыIэ дунейм» икЫу гъашІэ зэмыфэгъум и сурэтыр щЫнным зэрыхуэкIуар.

Теунэ Хъэчим. ТхакIуэм и гъашІэмрэ и щІэнныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. ТхакIуэм къиIэт Iуэхугъуэхэр, къэрал-жылагъуэ гъэпсыкIэм хуйIэ щытыкIэр, цыхум хэлъын хуей хъэл-щэн нэхъышхъэу къильытэхэр. «Псэм и ИэфIыр къуватмэ» роман-дилогиер. КъиIэт IуэхугъуэхэмкIи, щІэль гупсысэмкIи, и гъэпсыкIекIи нэхъапекIэ къыдекIа тхыгъэ плацхэм ар къизэрышхъэшкIыр. Лъэхъэнэм и нэшэнхэм, и лыхъужжхэр щыпсэу дунейм, хабзэмрэ гъэсэнгъэмрэ романым щаубыд увыпIэр. Адыгэ лъэпкъ интеллигенцэм и псэукIэр, и гурышІэхэр, и хъуэпсапIэхэр тхыгъэм къизэрышыгъэлэгъуар.

«Шэджэмокъуэ лъэпкъыр» романыр. Художественнэ тхыгъэм щекIуекI Iуэхугъуэхэр къышыхъу лъэхъэнэр, щІэль гупсысэ нэхъышхъэр. «Шэджэмокъуэ зэадээкъуум я гъашІэр адигэ лъэпкъым и тхыдэу» литературэ критикэм къыщIильытэр.

Лъэпкъым и зэхэшІыкIым тхыдэ къэхъукъашІэ инхэм зэрызедаузэшІыр романым къизэрышыгъэлэгъуэжар. Романым хэт гурыхъ образхэр (Исмел, Зырамыку, Жэнэт, нэгъуэшІхери). Езы тхакIуэр зыхэпсэукI дунеймрэ и персонажхэр зи лыкIуэ лъэхъэнэмрэ (XIX лэшІыгъуэм и кIэух – XX лэшІыгъуэм и пэшIэдзэхэр) тхакIуэм зэрызэрих литературэ Iэмалхэр. Ныбжъэгъугъэм, хабзэ-нэмысым, цыхугъэм романым щаубыд увыпIэр.

Теунэ Хъ. и романхэм («Псэм и ИэфIыр къуватмэ», «Шэджэмокъуэ лъэпкъыр», «Дышэ кIанэхэр») я художественнэ гъэпсыкIэр, я бзэр.

Анзор Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Лъэпкъ хабзэмрэ нэмысымрэ ар къэзыхъумэ къаруу «Атэлыкъым и лЭужыр» повестым къизэрышыкIуэр. Быныр игъесэну зрат атэлыкъым адигэхэр хуэпэжу зэрыштыар; лъэпкъым къыдекIуэкI хабзэхэм тхакIуэр зэрахуштыар. Мысострэ Исмелрэ образхэр.

Повестым и гъэпсыкIэр, и бзэр.

60–80 гъэхэм «къуажэ» прозэм и лъэр адигэ литературэм зэрышигъэбыдар. «Къуажэ» прозэ терминыр къизэрыбгурыйуэн хуейр, абы къизэшIиубыдэр. Къуажэдсхэм я гъашІэм къышыхъу зэхъуэкIынгъэхэр, ахэр зыIууэ гугъуеххэр, зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр ЩоджэнцЫкIу I., ХъэхъупашІэ Хъ., Ахъмэт М., Мысачэ П., Кхъуэхъу Ц., Шал Къ., КхъуэIуфэ Хъ., Дыгъужж Къу., Нэхущ М., АбытIэ Хъ., Брат Хъ., Журт Б., ШэджыхъэшІэ Хъ., Къэрмокъуэ М., Мэзыхъэ Б. сымэ я прозэм къизэрышыгъэлэгъуэжар.

«Къуажэ» литературэм гурышІэр нэхъыбэу къыхэIукI зэрыхъуар, лъэпкъ прозэм и стилистикэм абы зэрызригъэхъуэжар. ТхакIуэхэм нэхъыбэу лирикэ гупсысэхэр, езыхэм я псальхэр, зыхуэгъэзэныгъэхэр тхыгъэхэм хагъехъэ зэрыхъуар, а IэмалымкIэ сюжетхэр нэхъ щаби, цыхупсэм нэхъ хуэгъэзаи зэрашIар. **Къэрмокъуэ М.** «Щихухэр иджыри мэкI» романыр.

Цыхухэм я псэукIэр егъэфIекIуэным, къуажэмрэ къалэмрэ яIэ зэшхъэшкIынгъэхэр гъэмэшІэнным таухуаэ а ильэсхэм къэралым щекIуекIа къыхуеджэнэгъэхэмрэ лэжыгъэхэмрэ. Лъэпкъ интеллигенцэр абыхэм къыхэша зэрыхъуар. Ахэр купшIэ зыхуэхъуа лъэпкъ художественнэ прозэр: **Мысачэ П.** «Кхъужьеир мэгъягъэ», «Псыхъуэ гуашэ» повестхэр; **Ахъмэт М.** и «Ди къуажэм» повестыр, **Дыгъужж Къу.** и «ТехъэпшIэ» повестыр, **Мысрокъуэ С.** и «Гъуэгу гугъу» повестыр, нэгъуэшІхэри.

Лъэпкъ тхыдэмрэ адигэ литературэмрэ. Адыгэм и блэкIа жыжьэмрэ гъунэгъумрэ зыхуэгъэзэжыныр, щІэнныгъэр и тегъэшIапIэу ахэр къэхутэжыныр, тхыдэм и дерсхэр художественнэ IэмалхэмкIэ къизэIухыжыныр 60–80 гъэхэм лъэпкъ прозэм зэрышкIуэкIар, абы хэлъя щхъэхуенныгъэхэр (Къашыргъэ Хъ. «ПшэкIухь» романыр, Хъэкъун И. «Бзылъхугъэ шу щеху» повестыр, Шортэн А. «Къэзанокъуэ Жэбагъы» документальнэ повестыр, Мэлбахъуэ Е. «Шынагъуэт Iуашхъэмахуэ кIуэ гъуэгур» романыр).

Кіәрашә Тембот. ТхакІуэмрә лъэхъенәмрә. Кіәрашә Т. и тхыдә повестхәр («Шапсыгъ пщащә», «Абрәдж», «Шыхъуәм и Лыгъе», «Иужьрей уэгъуә»). Ыыхур зыІэт лъапІэнүгъәхәм (щхъәхуитыныгъәм, пшІәм, лыгъәм, тхъэмымкІәм, дәхуәхам къышхъәшыжынам, захуагъәм хушцІәкъунам, ныбжъәгъур гъәпәжынам, н.) папшІә Кіәрашә Т. и тхыдә повестхәм хәт лыхъужыхәм ирагъәкІуәкI бэненүгъәр, лъәпкъым кыдекІуәкI хъыбархәр абыхәм ехъәллауә тхакІуэм къизеригъесәбәп щыкІәр.

«Шу закъуә» романыр. Тхыгъәр зытеухуамрә щІәль гупсысә нәхъышхъәмрә. ГъашІәм и пәжымрә литературә образхәмрә. Персонажхәм я хъәл-щәнүр щызәфІигъевәкI тхакІуэм къигъесәбәп художественнә Іәмалхәр, адигә хабзәм романым щиубыд увыпIәр.

Романым и ухуәкІәмрә и бзәмрә.

Нало Ахъмәдхъян. ТхакІуэм и гъащІәмрә и литератүрә ләжыгъәмрә. Нало А. и прозәм иІэ щытыкIә хәхар, абы и романхәр («Нәхүш шу», «Псы Йуфәм Йут унә цыкIу»), повестхәмрә рассказхәмрә («Бжъә къәпшIа», «Урыху акъужъ», «Лъагъүәхәмрә гъуәгүәхәмрә», «Рейхстагым адигәбзи тетш», н.) зытеухуамрә къаIуатә гупсысәхәмрә.

«Нәхүш шу» тхыдә романыр. Империалистхәм зәхаубләу 1904–1905 гъәхәм екІуәкIа урыс-япон зауәм тхакІуэр зәрыхуытыр. Тхыдә къәхъугъәхәмрә теплъәгъүәхәмрә художественнә тхыгъәм щаубыд увыпIәр. Зауэр зыхуәдәр зыгъәунәхуа тхакІуэр абы и бийүә къизерүүвүр.

КъүекIыпIә Жыжъәм щекІуәкIа зауәм теухуами, адигә лъахәр, абы и цыхухәм я псэукIәр, я хабзә-зәхәтыкIәр образ нәхъышхъәу романыфм зәрыхуевәр. Романым хәт персонажхәр: гурыйх, мыгурыйх обrazхәр, абыхәм я сурәтхәр щицIә, тхакІуэм къигъесәбәп художественнә Іәмалхәр. Кіәреф Залымджәрий, Анзор Къербәч, шәшән щIалә Тәсмәхыил сымә бгырысхәм пашә, узәцIакІуэ зәрахуәхъуар, а обrazхәм романым щагъәзащIә къаләнхәр.

Лъәпкъхәм я зәныбжъәгъугъәр романым къизерүүхәшүр.

Романым и ухуәкIәр, и бзәр.

Мәлбахъуә Елберд. ТхакІуэм и гъащІәмрә и литератүрә ләжыгъәмрә. «Шынагъуэт Іуашхъәмахуә кIуә гъуәгүәр» романыр. Лъәпкъ прозәм и хәлъхъенүгъә нәхъ инхәм ящыщ зыуә романыр зәрышытыр. Адыгә тхыдәм лыгъәкIә гъәнщIа и напекІуәцIхәм ящыщ зыр – я щхъәхуитыныгъәм папшІә XVIII ләщIыгъуәм и пәщIәдзәм къәбәрдей адигәхәм ирагъәкІуәкIа бэненүгъәр – романым къизерүүшүгъәльгъуәжар. Адыгә ллакъуәлләшхәм, мәкъумәшүшIәхәм я зәхүүшүтыкIәхәр тхыгъәм къизерүүхәшүжүр.

Романым и гъәпсыкIәм хәль гъәщIәгъуәнагъхәр: тхакІуэм лъэхъенә зәхуәмыдәхәр зәрызәришалIәр, «ІуерыIуатә къупхъәр» къизэнәкIынам ехъәллауә къәхутәнүгъә Іәмалхәр къизеригъесәбәпүр.

Кыщокъуәм и прозә тхыгъәхәр. ТхакІуэм и творческә гъуәгуанәм и лъэхъенәхәр, и япә усә тхылъхәмрә тхыдә-революцә романхәмрә. Кыщокъуәм и дуней лъагъукIә щхъәхуәр, ыыхур гъәлъепIәнүр, абы и пшІәр къәІәтынүр а дунейм щынәхъышхъәу зәрышытыр.

Совет литератүрәм 60–80 гъәхәм зауә темәм щигъуэт къәгъәльгъуәкIәщIәр, «лейтенант щIәбләкIә» зәджә тхакІуәхәм я гупсысәкIәм, Іуеху еплъыкIәм къышхъу зәхъуәкIынүгъәхәр. Литератүрәм хабзә щыхъуауә заулIым и гъашIәр, и хъәл-щәнүр къырагъәльгъуәу щыIа жыпхъәм къытекIынүр, абы къиша зәныкъуәкъуәр.

«Щынәхъужыкъуә», «Нал къута», «Кхъужыфә» роман-трилогиер. Зауәм теухуауә 40–60 гъәхәм кыдекIа художественнә тхыгъәхәм Кыщокъуәм и ІәдакъәцIәкIәр къазәрыщхъәшүкIыр. Адыгәм и тхыдәр художественнә ІәмалхәмкIә къигъәльгъуәжүнү еувәлIа тхакІуэм и ләжыгъәшхуэм и етIуанә Іыхъәу роман-трилогиер зәрышытыр. Зауәм Іутхәмрә ләжыгъә ІәнатIә пәрәтихәмрә я гупсысә-хъуәпсапIәкIә, гурый-гурыйщIәкIә тхакІуэм зәрызәпищIәр. Локотош, Апчарә, Дотий, Хъебибә, Бекъан сымә я обrazхәр: ахәр сый щыгъуи гъуәгу зәрытетыр, гъашIәм и купшIәр, ыыхум абы щигъәзащIә къаләнүр къизәIуҳынам и дамыгъәу тхакІуэм къизеригъәльгъуәр.

Художественэ и лъэныкъуэкІэ Кыщокъуэм и тхыдэ-зауэ (военно-историческэ) романхэмрэ тхакІуэм и япэ тхыдэ-революцэ романхэмрэ («Хъуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъу щхъуантІэ») зэшхъэшыкЫныгъеу яІэр.

КъуэкІыпІэ Гъунэгъум щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм ятеухуа «Мазэ къышІэкІыгъуэ» романыр: тхыгъэр зытеухуар, тхакІуэм абы къышциIуатэ гупсысэхэр. КъуэкІыпІэ Гъунэгъум щекІуэкІ политикэ-жылагъуэ Iуэхугъуэхэм тхакІуэр зэрепльу щытар (и хъыбархэмрэ новеллэхэмрэ тегъещІапІэ щын).

«Лъапсэ» романыр. Романыр зытеухуамрэ щІэль философие гупсысэ нэхъышхъэмрэ. Адыгэм и блэкІа жыжъэмрэ и блэкІа гъунэгъумрэ зэпзышІэж тхыгъеу ар зэрыштыр. ТхакІуэм лъэпкъыр лъэпкъыу къызэтезыгъанэ нэшэнэ нэхъышхъеу кыльытэр, «лъапсэ» псальэм абы ирит мыхъэнэр.

Романым и художественэ гъэпсыкІэр: тхыгъэм и сюжет къудамитІым лъэпкъ тхыдэм и лъэхъэнитІ зэрызэпащІэр. Тхыгъэм тхыдэ мыхъэнэ яІэу къыхэшыж теплъэгъуэхэр: Хэку зауэшхуэм и зэманым, 60 гъэхэм Къэбэрдейм къышыхъуа Iуэхугъуэ гукъинэжхэм тхакІуэр зэрахущтыр.

Адыгэ цыихубзыр пасэ зэманымрэ ди нобэрей гъашІэмрэ: Дэфэрэдж-анэшхуэмрэ Дэфэрэдж Шагировнэрэ я образхэр. Романым хэт гурыхь персонажхэмрэ (Дэфэрэдж, Аннэ Павловнэ, Салимэ, Барчо, н.) гурымыхъэмрэ (ЛатИфэ, Нартыху Къазбэч, Пыжынэ, Раисэ Муратовнэ, н.).

Романымрэ тхакІуэм и ущие псальэхэмрэ. Лъэпкъым и къэкІуэнум теухуа гупсысэхэр тхакІуэм къызэриIуатэ художественэ Іэмалхэр. Дэфэрэдж и доклад-үэсятым и мыхъэнэр, адигэ щІэблэм ехъэлIауэ абы къышыхъа псальэ Iушхэр. Романыр тхакІуэм лъэпкъым къыхуигъэна уэсяту зэрыштыр.

Романымрэ иджырей лъэхъэнэмрэ.

Кыщокъуэм и усыгъэр. Кыщокъуэ Алимрэ лъэпкъ поэзиемрэ. УсакІуэм и творчествэм и лъэхъэнэ щхъэхуэхэр. Абы и усыгъэр цикл щхъэхуэурэ бгуэш зэрыхъур.

УсакІуэм и граждан лирикэр («Мывэ хуабэ», «Си деж хъещІапІэ», «Дамыгъэ», «Батырыбжъэ», «Вагъуэ махуэ», «Усэхэр» усэ тхылъхэр). Лъэпкъ гупсысэхэр усакІуэм и художественэ дунейм зэрыхиухуанэ щыкІэхэр. ГушІэм къышыуш хъуэпсапІэ лъагэхэр, къэзыухъуреихх дунейм хуйІэ щытыкІэ хэхар усакІуэм къызэригъэлъагъуэ художественэ Іэмалхэр.

Кыщокъуэ А. и лирикэм еzym и дамыгъэ зэрытельтыр, лыгъэр, пэжыгъэр, ныбжъэгъугъэр абы къызэригъэлъагъуэ образхэр («СыкІуэнт нэхъ псынщІэу», «Уузыншэм!» – сэ жызоIэ», «Насып», «Хыр си шакъальэу» усэхэр, нэгъуэшІхери тегъещІапІэ щын).

Хэкур, лъахэр, цыихухэр фыуэ лъагъуным, укъызыхэкІа лъэпкъым гурэ псэкІэ хуэлэжъэным укъыхуезиджэ усэхэр («Кхъужье къудамэ», «Адыгэ хэку», «Цащхъэмахуэ», «Зеич лантІэ», нэгъуэшІхери), абыхэм къаIуатэ гупсысэхэр, яІэ гъэсэнгъэ мыхъэнэр.

ІэнатІэ пэрыт, зи гуашІэкІэ псэуж цыихур гъэлъэпІенным, и Іещагъэм къыпыкІ фыгъуэмкІэ цыихубэм хъэлэлу ядэгуашэ лэжкакІуэ гуашІафІэхэр зыIэт усэхэр («МакІуэр щІалэр ауз гъуэгукІэ», «КъебжэкІ», «Мэл гуартэ», «А пшыхъэшхъэм бжыхъэ пшагъуэу», нэгъуэшІхери).

Кыщокъуэм адигэ лирикэм хуишІа хэлхъэныгъэр, абы и гъуэгум ирикІуа усакІуэхэр.

УсакІуэм и поэмэхэр («Адэ», «Тисей», «Зэшиблыимрэ зы псыкъуиймрэ ятеухуа индийскэ поэмэ»; сабийхэм яхуитхахэр: «Елбэздыкъуэ», «Бажэ пшынауэ»). Поэмэхэр зытеухуар, абыхэ усакІуэм къышциIуатэ гупсысэхэр.

Кыщокъуэм и драмэ лэжыгъэхэмрэ публицистикэмрэ. Лъэпкъым и блэкІам къыхэхыххээ дерсхэм ухуэзыгъэIущ, и къэкІуэнум кууэ уезыгъэгупсыс статьяхэр, документальнэ тхыгъэхэр. Лъэпкъхэм я литературэхэм, я псэукІэмрэ щэнхабзэмрэ теухуа лэжыгъэхэр («Созвездие литературу», «По родной стране», «Шаги по континентам» тхылъхэр).

«Вид с белой горы» повестью. Тхыгъэм автобиографии къалэн игъэзашIеми, адыгэм и гъашIэр лъэныкъуэ куэдкIэ къызэшIиубыдэу зэрыштыр. Абы хэль художественнэ щэнхэр.

Кыщокъуэ А. и гъуэгуанэ тхыгъэхэр («Сирием къикI письмо», «Борунда», «Гъуэгум тель хъэдзэхэр», «Иащхъэхэм щыхуарэ ныпхэр», «Алжирым и псэр зыхэлтыр», «Мылыр Йуехри Йуфэр къонэж», нэгъуэшIхэри). ТхакIуэм и набдэгубдзаплъагъэр, зытетхыхъ Йуэхугъуэхэм фыгуэ зэрыхищIыкIыр тхыгъэхэм къызэрыхэшыр.

Кыщокъуэ А. и драмэ лэжыгъэхэр («Альхъо», «Гъуэгуанэ», «Тепщеч къэзылъэтыхъ») зытеухуамрэ къаIуатэ гупсысэ нэхъышхъэмрэ. «Альхъо», «Гъуэгуанэ» драмэхэм я гъэпсыкIэр, хэт образхэр, ахэр гукъинэж зыщI Йуэхугъуэхэр. «Тепщеч къэзылъэтыхъыр» лъэпкъ драматургием и япэ водевилхэм ящышу зэрыштыр, абы и мыхъэнэр.

Кыщокъуэ Алим и творчествэм урысей лъэпкъыбэ литературэм щиубыд увыпIэр, тхакIуэм къэралым, республикэм къыхуашIа пцIэр.

Щыхугъэм, гурышIэм (лирикэ) теухуа прозэр. Лиризмэр прозэм зэрышызэфIеувэр, ар повесть жанрым нэхъ зэрыхэплъагъуэр. 60–80 гъэхэм публицистикэм и щэнхэр жанрым нэхъ машIэ зэрышыхъуар, ар цыхум, абы и гурыгъугурышIэхэм нэхъ гъунэгъу зэрыхуэхъуар. Повестын и лэжыгъуэхэм а лъэхъэнэм зэризаужъар: повесть-автобиографие, повесть-гукъэкIыж, повесть-ушие, нэгъуэшIхэри. Лъэпкым къыдекIуэкI хабзэхэр хъумэнимрэ щIэблэр гъесэнимрэ ехъэлIаэ зэманным къигъэшI лъэпошхъэпохэр къызэнекIыным и Йуэхум лъэпкъ прозэр зэрыбгъэдыхъэ щIыкIэхэр. А мурадым хуэлажъэ художественнэ тхыгъэхэр (ЩоджэнцIыкIу I. и «Уэлбанэ дыгъэ» повестью, ХъэхъупашIэ Хь. «Гъуэгуанэ», «Гур зыщIэхъуэпсыр» повестхэр, Журт Б. и «Си сабигъюэм и бжъэпэ» повестью, КIэрэф M. «Адэ щIэин мыльку хъурэ?», «Сэфар» повестхэр, КIуантIэ I. и «ГъуэгурлыкIуэ», «Гуэл Йуфэм», «Лъэмыйж» повестхэмрэ рассказхэмрэ, КхъуэIуфэ Хь. «Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтш» повестью, ШэджыхъэшIэ Хь. и «Уи пцIэддажыж фыгуэ, Тэрч!» повестью, нэгъуэшIхэри).

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм. ТхакIуэмрэ лъэхъэнэмрэ. НыбжыщIэхэм я хъуэпсанIэхэмрэ я мурадхэмрэ, балигъ гъашIэм ахэр зыIуигъашIэ гугъуеххэмрэ гъэунэхуныгъэхэмрэ. «Щыхубэ насыпым хушIэкъуним» къыхуезыдже литературэм зи щхъэзакъуэ насыпым щIэбэн персонажхэм бжъыпэр зэрыщаубыдыр. «Уи цIэр фIэсшынщ», «Щхъэгъубжэ нэху» повестхэр. Ахэр «Софят и гъатхэ» повестын тхакIуэм къыщиIета Йуэхугъуэм пызыщэу зэрыштыр. Повестицми лыхъужь зэшхъхэр зэрыхэтим, лъагъуныгъэм зэрытеухуам, лэжыгъэ хъэлэлтыр насыпым и хэкIыпIэу къызэрышыгъэльэгъуам ахэр зы художественнэ тхыгъэу къызэрыпщагъэхъур.

Лъэхъэнэмрэ повестхэм щызэфIэгъэува гурыхъ, гурымыхъ образхэм я системэмрэ. Залинэрэ Мусэбийрэ, Лэуцэрэ Мысхуудрэ я лъагъуныгъэм папщIэ ирагъэкIуэкI бэнэныгъэр 60–70 гъэхэм я щIалэгъуалэм щапхъэ яхуэхъуаэ зэрыштытар. «Уи цIэр фIэсшынщ», «Щхъэгъубжэ нэху» повестхэм тхыльеджэ нэхъыбэ дыдэ зераIар, ноби абыхэм къыщиIета Йуэхугъуэхэм я мыхъэнэр зэрымыкIуэдар.

Повестхэм я ухуэкIэр, тхакIуэм и бзэм и къулеягъыр.

«Уи цIэр фIэсшынщ», «Щхъэгъубжэ нэху» повестхэм лъэпкъ литературэ критикэр зэрыIущIар, абы тэмэму гу зылтиахэмрэ идеологием и нэпкъыжэ зытельхэмрэ.

ЩоджэнцIыкIу I. и усэхэр. Щыхугъэм, мамырыгъэм, лэжыгъэ хъэлэлым, ныбжьэгъуугъэм укъыхуезыдже ахэр зэрыштыр.

УсакIуэм и сонетхэр. Лъэпкъ усыгъэм и хэлхъэныгъэшIу ахэр зэрыштыр.

ЩоджэнцIыкIу I. зэдзэкIыкIуэ Iэзэу зэрыштытар. Абы Шекспир, Лопе де Вегэ сымэ я пьесэхэр («Гамлет», «Ерышыр къызэрагъэIэсар», «ПсыефапIэ»), Навои, Пушкиным, Лермонтовым, Некрасовым, украин, осетин усакIуэхэм я усэ куэд адыгэбзэм къызэрыригъэтIэсар. Лъэпкъ литературэхэмрэ литературэбзэмрэ заужынымкIэ абыхэм яла мыхъэнэр.

Дыгъужь Къурмэн. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. 60–70 гъэхэм къуажэдэс ныбжыщIэхэм я ЙуэхушIафэу, зыгъэгуфIэ-зыгъэпIейтэй Йуэхугъуэхэу

Яахэр «Техъепшэ» повестям кызызрыщи гэлтэгьеар. Ныбжыши Эхэм я щуугъэхэр, ахэр зэрыхуэ щитык I гутгүүхэр повестям кызызрыщи гэлтэгьеар. Жэмалдин гутгүүхым кыикынымк I дээпүкүүгэе хуар. Ляагъуныгъэм и къарур. Повестям кыыхэхыпхэе дерсхэр.

60–80 гэхэм дунейм кытихеа лирикэ повестхэм зээхыныгъэу яхэлтыр, ахэр къэзыша щхьэусыгъуэхэр (Щоджэнцык I, Къэрмокъуз М., Дыгъужь Къу. сымэ я повестхэр зэгъэпщэн).

Адыгэ усыгъэр 60-80 гэхэм: къэльыхъуэныгъэш Ихэр, гъунапкъэш Ихэр. 50–70 гэхэм лъэпкэ литературам кыыхыха усак Iуэхэр (Тхэгээзит З., Щоджэнцык Iу Н., Нало З., Къагырмэс Б., Елгъэр К., Балькъэр Ф., Къэжэр П., Мысачэ П., Тут М., Гъуэзджэш Х., Шорэ Х., Къэбэрдэй Ф., Жаным Б., Гъубжокъуз Л., Хъэх С., Бахъуз Б., Брай А., КIэшт М., нэгъуэш Ихери). Лъэпкэ усыгъэм щызэф Iува хабзэхэмрэ («Щоджэнцык Iу Алий иубзыхуа гъуэгур») усак Iуэ щалэхэм я къэльыхъуэныгъэхэмрэ. Усэ хабзэк I гээпса публицистикэм, жылагъуэр зыхущ Iккүупхэе образу парт идеологием и гъэкъабылам кылыкыу щхьэ закъуэм и гухэльхэмк I цыхубэм и хъуэпсал Iхэр къэ Iуэтэним хуунэт Iа лъэбакъуэхэр.

Лъэпкэ усыгъэм кыыхыха темэш Ихэр, кызызринек Iын хуей хъуа лъэпощхэпохэр. Жанрхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Адыгэ лирикэр жылагъуз Iуэхугъуэхэм щхьэпр Iыбык Iыу цыху кызызрыгуэк Iым и гурыш Iхэмк I эзэш Iуэзэда зэрыхъуар. **Балькъэр Фоусэт.** «Нэхущ», «Уафэр хызодык I», «Гугъэм и лъэрыгъ», «Дыгъэ бзийр си пшиэн Iепэу», «Къысхуэгүф I», «Уэрэдыш I» усэ тхыльхэр, н.

Мардэ убзыхуа гуэрхэр кызызэнек Iыныр, гурыш Iэр, гуаш Iедек I хъэлэлтыр, лэжьак Iуэ пэрытыр гъэлэп Iэнэры натурализмэм и жыпхъэм къишау романизмэм и хъэлщэнхэмк I «хуэпнэыр». **Нало Заур.** «Бзухэм я бзэр», «Усэхэр» усэ тхыльхэр, н.

Лъэпкыям и тхыдэ гъуэгуванэм тэухуа усыгъэхэр, апхуэдэхэр 60–70 гэхэм утыку къихъэним и Iа мыхъэнэр. **Гъубжокъуз Лиуан.** «Шэрэдж толькунхэр», «Насыпгуэш», «Жэш гупсысэхэр» усэ тхыльхэр; **Нэхущ Мухъэмэд** «Адыгэ нэпсхэр» тхыльхэр, нэгъуэш Ихэри.

Лъэхъэнэмрэ цыхумрэ, зэхъуэк Iыныгъэхэмрэ лэжьигъэ тек Iуэныгъэш Ихэмрэ пэджеэжыныр поэзием къалэн зэрыхуэхъур. Усэк I тха публицистикэр ф Iым, зыгужыныгъэм хуэгъэлэжьэныр. **Къагырмэс Борис.** «Ф Iхъус апщий!», «Лэш Iыгъуз уардэ», «Уафэхъуэпск I къудамэ», «Гуапагъэ», «Шэджагъуз», «Лэскэн пшинальэ» усэ тхыльхэр, н.

Пейзаж лирикэм адыгэ усыгъэм щигъуэта зыужыныгъэр. Дунейм и тепльэ е и къэхъукъаш I кызызрыгуэк Iыры тхыльеджэм щ Iэшшигъуз щыщ Iыныр, псэк I зыхегъэш Iэныр. **Къэжэр Петр.** «Шыхулъагъуз», «Джулатыщхээ», «Гулъитэ» усэ тхыльхэр, н.

«Иущыгъэр» (интеллектыр) зи гъуазэу ялтытэ усыгъэр. Лъэпкэ философиемрэ лъэпкэ Иущыгъэмрэ шызэхэухуна поэзиер, усэ гъэпсык Iэм игъуэт щитык Iэш Iхэр. **Къэжэр Хъэмид.** «Гъуэгум и бгъуагъ», «Усицэрэ зырэ», «Гъатхэпежьэ», «Гъатхэм и гъэ», н.. **Сокъур М.** «Щыщ Iэжь», «Нэпкыыжь», н.

Эстетикэ купц Iашхуэ зыхэль дамыгъэхэр и щ Iэгъэкъуэну адыгэ усыгъэр схематизмэм, хабзэ убзыхуахэм я къупхъэм ибэкъук I зэрыхъуар, усэбзэм и стилистикэм къышыхъуа зэхъуэк Iыныгъэхэр. **Iут Iыж Борис.** «Си Дахэнагъуз» усэ тхыльхэр, сонетхэр.

Автобиографие усыгъэр. Зы цыхум и нэгу щ Iахэмк I лъэпкыям, лъахэм и гъаш I гъуэгуванэр къэгъэльэгъуэжыныр. **Хъэх Сэфарбий.** «Усэхэр», «Пщэдджыжыпс бзыгъэ», «Си гъемахуэ», «Бжыххээ макъамэхэр» усэ тхыльхэр, н.

Тхэгээзит Зубер. Усак Iуэм и гъаш Iэмрэ и литературу лэжьигъэмрэ.

Усак Iуэмрэ поэзиемрэ я зэхуштык Iэр, абы и гъаш Iэр, и дуней еплъык Iэр.

Тхэгээзитым и «лирикэ щабэр»: усак Iуэмрэ лъахэмрэ, усак Iуэмрэ щ Iыуэпсымрэ, усак Iуэмрэ лъагъуныгъэмрэ, усак Iуэмрэ гъаш Iэмрэ, усак Iуэмрэ ажалымрэ («Бгым сыйдок I»),

«Тэрч макъамэхэр», «Усэхэр», «Джэрпэджэж», «Щынрэ уафэмрэ», «Гукъэкыж: усэхэмрэ балладэхэмрэ» усэ тхыльхэр, н.)

УсакIуэм къигъэшI образхэр, цыхугъэ лъагэм и нэцэнхэу абыхэм яхэлъягъухэр.

Поэзием и лъапIэныгъэ нэхъышхъэхэм – дыкъэзыухъуреихь дунейм, лъагъуныгъэм, гъашIэм, уахътыншагъэм, нэгъуэшIхэми – усакIуэр зэрэбгъэдыхъэр, къигъэшI образыщIэхэр, жыIэкIэшIэхэр.

Тхыэгъэзитым зэридзэкIа тхыгъэхэр (В. Жуковскэм, К. Батюшковым, А. Фет, Б. Пастернак, А. Ахматовэм, О. Мандельштам, нэгъуэшхэми я усэхэр; Ш. Руставели и «Къапльэныфэ зыщыгъ зауэлI» тхыгъэ цIэрыIуэр, А. Пушкиным и «Евгений Онегин» романыр, и поэмэхэмрэ усэхэмрэ).

УсакIуэм и бзэр, и усэ гъэпсыкIэр.

Бештокъуэ Хъэбас. УсакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Бештокъуэм и лирикэ усэхэм я тематикэр, усэ циклхэр. Хэкум, адигэ тхыдэм, анэдэлхубзэм теухуа усэхэр.

УсакIуэм и лъагъуныгъэ лирикэр. Гухэль къабзэм сый щыгъуи цыхугъэшхуэрэ зэхэшIыкIэрэ зэрагъусэр, гурышIэ куур зэрыдахэр икIи зэрымыужыхыр апхуэдэ усэхэм я купшIэу зэрыштыр.

Бештокъуэ Хь. и тхыгъэхэр лирэ-эпикэ жанрым хыхъэхэр. УсэбзэкIэ тха «Мывэ лъэхъэнэ» романыр. Языныкъуэ литературэдж щIэныгъэлIхэр «роман-притчэкIэ» абы щIеджэр. Романым иIэ унэтIыныгъэхэр: ар философие усыгъэу, цыхумрэ щIуэпсымрэ (природэмрэ) яку къидэхъуэ зэхүштикIэхэр къэзыгъэнахуэу, цыхум и хъэл-щэнрыр къызэрапштытэ гъэунэхуныгъэу, мыхъумыщIагъэм нэлат езых тхыгъэу зэрыштыр. Тхыгъэр нобэ дызэIууэ гугъуеххэм зэрэбгэжэжыр, цыхугъэмрэ цыхугъэншагъэмрэ, блэкIамрэ къэкIуэнумрэ я зэныкъуэкъур абы къызэршыгъэлъэгъуар.

Тхыгъэм хэт лъыхъужь нэхъышхъэр. Мифым и малхъэдисым кыIэшIихыу Ану и щхъэ закъуэ зэфIэкIыр япэ иригъэшыну усакIуэр зэрыхущIэкъур, абы и мыхъэнэр. Роман-мифым пейзажым щигъэзащI къалэнрыр, псэущхъэ зэмылIэужыгъуэхэм я образхэр къызэршыгъэлъэгъуа щIыкIэр.

«Мывэ лъэхъэнэ» романымкIэ лъэпкь литературэ къупхъэм икIуу дунейпсо гъуазджэм къыпшыт къалэн гугъухэр зэфIэхыным усакIуэр яужь зэрихъэр. Лъэпкь литературэр лъэхъэнэшIэм хэзыша тхыгъэу романыр зэрыштыр.

Романыр зэрытах бзэр, усакIуэм къигъэсэбэпа художественнэ Иэмалхэр.

Лъэхъэнэм и нэцэнхэмрэ литературэм и жанр кIэшIхэмрэ. Жанр кIэшIхэр (хыбар, рассказ, новеллэ) адигэ литературэм нэхъ псынщIэу зыщызыужь лъэужыгъуэу зэрыштыр. Жанр кIэшIхэм я лъабжьеэр лъэпкь литературэм щызыгъэтIыльяхэр, абыкIэ тхакIуэ-узэшIакIуэхэм зэфIагъэкIар. 60–80 гъэхэм абыхэм ягъуэта зуужыныгъэр.

Лъэпкь прозэм цыхугъэм ехъэлIа Iуэхугъуэхэр, психологизмэр нэхъ куу зэрышхъур. Цыхумрэ щIуэпсымрэ, цыхумрэ жылагъуэмрэ, цыхумрэ тхыдэмрэ яку къидэхъуэ зэхүштикIэ ткIийхэр зэфIэхыныр жанр кIэшIхэм къалэн нэхъышхъэу я пащхъэ къызериувэр (Журт Б., Елгъэр К., КIэрэф М., ХъэхъупашIэ Хь., Щхъэумэжь Б., КхъуэIуфэ Хь., Хъэх С., Къагъырмэс Б., Гъэунэ Б., Ацкъан Р., Мыжей М., Дэбагъуэ М., БакIуу М., Шорэ А., Нэхущ М., Абазэ Л., Гъут А., Тхъэмокъуэ Б., ХъэIупши М., Мыз А., нэгъуэшIхэми я рассказхэр).

Автобиографие тхыгъэхэр. **Нало Заур.** Рассказхэр щызэхуэхьеса «Къру закъуэ» тхылтыр. Зи Iэзагъыр IэшIагъэ къызэршыгуэкIыр икIуу гъуазджэм и щапхъэхэм нэса цыхухэм я образхэр «Къру закъуэ», «Мусэрэ Мусэ и дыдымрэ», «Хъэбалэ и пхъэ гуашэр», «Исмел и бригантинэ ныкъуэшIыр», «ТытIу и дыгъэ шыщIэ» новеллэхэм къызэршыгъэлъэгъуар.

ТхакIуэм и рассказхэм я бзэр, гъэпсыкIэ щхъэхуэр, IуэрыIуатэм и хабзэхэр абыхэм къызэршыгъэсэбэпар.

ФIэкIыпIэ зимыIэ гъашIэ лъэпошхъэпохэм цыхум и псэм къыгтринэ дыркъуэхэр къызытеш лъэпкь прозэр. **Мэзыхъэ Борис.** Цыхум и псэкупсэ дунейр зэрихузар, и

зэфІекІыр кызызІуихыну Іэмал зэrimыгъуэтыр, «гъашІэм кыышылтыс машІэм» арэзы техүүэн фІекІа нэгъуэшІ кызызэрыхуэмнэжыр нэпкъыжьэу тхакІуэм и тхыгъэхэм зэрательыр («Гъуэгупэ псальэ», «Вагъуээшибл», «Мазэх жэш», «Къуажэ пыхыххэр» рассказ сборникхэр).

ТхакІуэм и повестхэр («Бжыххэр пщІашэ пышэшыжыгъуэш», «Мыл джанэ», «Пцлащхуэ хужь», нэгъуэшІхэри).

Драматургиемрэ зэманым и плъыфэхэмрэ. Революцэ, зауэ темэхэм кызыпыкІыу унагъуэм исхэм, лэжыгъэ ИэнатІэ перитхэм яку кыдэххуэ зэхуштыкІехэм, я псэукІэм драмэ лэжыгъэхэр тухуа зэрыххур. Лъэхъэнэм и лыхъужыщІэм и хэл-щэнэм и пщальэ абы и фІешхъуныгъэр, зэхэшІыкІыр лъабжье хуэшІыныр, апхуэдэ Иуху бгъэдыххэр кыишэ щыуагъэхэр.

Лъэхъэнэгъум и образын пьесэхэм щагуэт зыужыныгъэр, ИэпкъльэпкъкИи псэкІи къэшІэрэшІэжынэм ар зэрыхушІэкъур (Шортэн А., КъардэнгъущІ З., Акъсырэ З., Дудар Х., Журт Б., Дэбагъуэ М., нэгъуэшІхэми я драмэ лэжыгъэхэр).

ИутЫиж Борис. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и щІэнныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ.

ИутЫижым и тхыдэ драмэ лэжыгъэхэр зытеухуамрэ къаІэт гупсысэхэмрэ. Лъэпкъ литературэм и хабзэхэмрэ дунейпсо драматургием и классикэ унэтІыныгъэхэмрэ тхакІуэм и тхыдэ драмэ лэжыгъэхэм Иэзэу зэрышызэхиухуанэр («Тыргъетауэ», «Лъыгъажэ жэш», «Кхъужьеибэ», «Эдип», н.). УсэбзэкІэ тха пьесэхэм яхэль кыщхъэшыкІыныгъэ нэхъышхъэхэр.

Лъэпкъ комедиографием ИутЫижым хуищІа хэлхъэнэгъэр («Шамхъун и фызышэ», «ГушыІэ махуэ апший!» комедиехэр, «Ажэгъафэ джэгухэр» циклым хыхэ комедиехэр, «Гуашэмидэхъэблэ» водевилыр, Хъэцацэ дахэ» фарсыр, «Хъэпэшыпхэ», «Жъэмыйгъуэ Африкэм», «Жъэмыйгъуэ Америкэм» пьесэхэр, нэгъуэшІхэри).

«Тыргъетауэ» драмэр. Лъэпкъым и тхыдэ жыжьэм тухуа пьесэр иджырей ди гъашІэм кызыпэджэжу зэрыштыр. Драмэм кышициутэтэж тхыдэ Иухугъуэхэм тхакІуэм и персонажхэр зэрыхишэ щІыкІэр, абыкІэ кыигъэсэбэп художественнэ Иэмалхэр.

«Тыргъетауэ» пьесэр лъэпкъ драматургием и хэлхъэнэгъэ ину зэрыштыр.

Дэбагъуэ Мухъэмэд. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

«Анэр нэм хуэдэш» пьесэм щІэль гупсысэ нэхъышхъээр. Къалэмрэ къуажэмрэ щыпсэухэм я гъашІэр лъэныкъуэ куэдкІэ зэрызэпшІар, зыр адрайм хуэныкъуэу зэрыштыр драмэм кыизэрышыгъэльгъяар. НыбжышІехэр зыгуэ гугъуеххэр, ахэр кызыэнэкІынэм хуэунэтНауэ яч лъэбакъуэхэр, абыхэм я пэжагъыр.

Драмэм хэт цыхубз образхэр: Сэчинат, Зое, Хужьэ сымэ. Пьесэм къыхэхыпхъэ дерсхэр; и гъэпскІэр, диалогымрэ монологымрэ я къэгъэсэбэпкІэр.

Лъэпкъ литературуэ щІэнныгъэмрэ литературуэ критикэмрэ. Адыгэ литературэм и зыужыкІэр, жанрхэр, художественнэ Иэмалхэм я къэгъэсэбэпкІэр, ИуэрыІуатэмрэ литературэмрэ я зэхуштыкІэр, нэгъуэшІ унэтІыныгъэхэри къэхутэнэм, джынэм хуэунэтНауэ литературэ щІэнныгъэм зыІэригъэхья ехъулІэнныгъэхэр. Адыгэ литературэ щІэнныгъэм хэлхъэнэгъэ шхъэпэ хуэхъуа лэжыгъэхэр, ахэр зи Иэдакъэ кышициекта еджагъэшхуэхэмрэ критикхэмрэ: Шэвлокъуэ П. («ТхакІуэмрэ гъашІэмрэ», «ГъашІэм и пшинальэ»), Сокъур М. («Литерактурэм и бакъуэкІэ»), ХъэкІуашэ А. («Япэ адыгэ тхакІуэхэр», «ЩоджэнцІыкІу Алий», ЕхъулІэнныгъэм и хэкІыпІехэр», «Адыгэ усэ гъэпсыкІэ»), Нало З. («Къэбэрдэй поэзиер зауэ нэужыым», «ДжэгугакІуэмрэ усакІуэмрэ», «Лъабжьеэмрэ щхъэкІэмрэ», «Адаб Баксанского культурного движения»), КІурашын Б. («Хасэ», «Упсэу: литературэм, искусствэм тухуа тхыгъэхэр»), Къэрмокъуэ Хь. («Дэрэжгъуэ», «ТхакІуэмрэ зэманымрэ»), Мусукаевэ А. («Поиски и свершения», «Ответственность перед временем», «Северокавказский роман»), Къэжэр Хь. («Ди прозэм и лъэбакъуэшІэ», «Зыужыныгъэм и гъуэгукІэ»), КхъуэІуфэ Хь. («В зеркале социальной жизни»), Шэвлокъуэ П. («ТхакІуэм рэ гъашІэмрэ», «ГъашІэм и пэж», «ГъашІэм и пшинальэ»), Тхъэгъэзит Ю. («Адыгэ роман», «зы къуэпскІэ эзпхащ»), нэгъуэшІхэри.

Адыгэ литературэр 80 гъэхэм – зэхъуэкІыныгъэхэм (перестройкэм) я ильэсхэм. Лъэпкъ литературэр лъэхъэнэшІэм хуэзыгъэхъэзыра жылагъуэ, политикэ

Іуэхугъуэхэр. А лъэхъэнэм адыгэ литературэр гъеунэхуныгъэ гугъухэм къахэкъыу гъуэгушІэ зэритехъар, художественнэ унэтЫныгъещІэхэр, методышІэхэр къызэриштар, лъэпкым и тхыдэ гъуэгуанэм щІэрышІэу ириплъэжыныр, блэклам къыхехыпхъэ дерсхэр игъабелджылын хуей зэрыхъуар.

Лъэпкъ литературэр зэрыкІуену гъуэгур убзыхунымкІэ тхакІуэхэм я съездхэм яла мыхъэнэр, абыхэм къышацта унафэхэр.

ЗэхъуэкЫныгъэхэм я ильэсхэм дунейм къитехъа художественнэ тхыгъэхэм хэль щхъэхуэныгъэхэр: ехъулІэныгъэхэмрэ щыугъэхэмрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэр совет лъэхъэнэ нэужьым

(ХХ ліэцЫыгъуэм и 90 гъэхэр – XXI ліэцЫыгъуэм и япэ ильэсипшІыр)

Хэзыгъэгъуазэ. ХХ ліэцЫыгъуэм и 80–90 гъэхэмрэ XXI ліэцЫыгъуэм и япэ ильэсипшІыр э къэралым, жылагъуэм къышыхъуа тхыдэ Іуэхугъуэшхуэхэмрэ лъэпкъ литературэмрэ. Урысей Федерацэм и лъэпкъыбэ литературэм къышыхъуа зэхъуэкЫныгъэхэр: художественнэ унэтЫныгъэхэр, методышІэхэр. Урыс литературэ: реализмэрэ постмодернизмэрэ. Постреализм – реализмэрэ постмодернизмэрэ я лъабжъэхэр зэзышалІэ художественнэ дунейр. Шэч къызытрамыхъэжу къекІуэкІа эстетикэ лъапІэныгъэхэм нэгъуэшІу бгъэдыхъэныр, цыхур зыхэпсэукІ щэнхабзэ къэхуу дунейр къэлъытэныр. Апхуэдэ литературэ унэтЫныгъэхэм ехъэлІауэ щыІэ Іуэху еплъыкІэхэр, литературэ щІэныгъэр абыхэм зирахущытыр.

Литературэм и тепльэм зэрызихъуэжар, ар плъыфэбэ зэрыхъуар. Литературэмрэ рынокымрэ. «ЕджэгъуафІэ (массовэ) литературэкІэ» зэджэр, абы и поэтиэм и щэн нэхъышхъэхэр.

90 гъэхэм я япэ ильэсхэм адыгэ литературэр зэрыта щытыкІэ гугъур; художественнэ тхыгъещІэу а зэманим къыдэкІар мащІэ дыдэ зэрыхъуэжар, абы и щхъэусыгъуэхэр. Гъеунэхуныгъэ гугъухэм къахэкъыу литературэр гъуэгушІэ зэритехъар. Ар убзыхунымкІэ 80–90 гъэхэм къыдэкІыу щыта литературэ-художественнэ, щІэныгъэ журналхэм ягъэзещІа къалэнхэр («Іуашхъэмахуэ», «Литературная Кабардино-Балкария», «Зэкъошныгъ», «Псалъ», «Гъуазэ», «Адыгэ хэку», «ЩЦэпльыпІэ», «Вопросы кавказской филологии», нэгъуэшІхэри). Лъэпкъ литературэмрэ публицистикэмрэ.

90 гъэхэм Къэбэрдей-Балъкъэрым и тхакІуэхэм ирагъэкІуэкІа съездхэр, лъэпкъ литературэрэхэм зегъэужыным теухуауэ абыхэм къышацта унафэхэр. Адыгэ (адыгей, къэбэрдей-шэрджэс) литературэрэхэр гъунэгъу зэхуэшІынным ехъэлІауэ екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм хэхэс адыгэ литературэ гъещІэгъуэныр къазэрыхэувэжар. Хэхэс адыгэхэм я художественнэ дунейм хэкурысхэр щыгъуазэ хуэшІынным ехъэлІауэ а лъэхъэнэм къыдэкІыу щыта напэкІуэцІ щхъэхуэхэр: «Си дуней», «Щикъухъащ адыгэр дунеижьым» («Адыгэ псальэ»), «Ди лъэпкъэгъуэхэм я деж» («Іуашхъэмахуэ»), «Хэхэс адыгэхэр» («Адыгэ макъ»), нэгъуэшІхэри.

Адыгей, къэбэрдей-шэрджэс тхыбзэхэр зэшхъ щынным, алыйбейхэмрэ пэжырытхэмрэ зэхъуэкЫныгъэхэр хэлъхъэным теухуа екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм къарикиуахэр.

Совет нэужь лъэхъэнэм лъэпкъ прозэм къышыхъуа зэхъуэкЫныгъэхэр. Эстетикэ гъуналкъещІэхэр къэгъэІурышІэныр, псальэм и къарур, и купшІэр къэІэтыныр, лъэпкъ тхыдэм и напэкІуэцІ зэхуэшІауэ щытахэр къызэІухыжыныр адыгэ прозэм къалэн нэхъышхъэ зэрыхуэхъуар.

ТхакІуэхэм я хуитыныгъэхэм зэрыхэхъуар, къагъесэбэп художественнэ Іемалхэм зэрызаубгъуар: тхыгъэхэм лиризмэр ебэкІ зэрыхъуар, абы щыгъуэми тегъещІапІэ ящи документхэм я пщІэр къэІэтауэ.

Я ІэдакъещІэкІхэр жанркІи, тематикэкІи зэмилІэужыгъуэ щынным къыдэкІуэу, художественнэ флагыр къэІэтынным, езы лъэпкым къигъещІыжа гупсысэ куухэмрэ дуней еплъыкІэ щхъэхуэмрэ (абы пышІауэ нэшэнэхэмрэ дамыгъэхэмрэ къэгъесэбэпыныр, ІуэрыІуатэ, миф хъыбархэр художественнэ тхыгъэм и пкъым хэгъэзэгъэныр) лъабжъэ

хуэшЫныр тхакIуэхэм нэхъыбэрэ къагъесбэп зэрыхъуар. Прозэ тхыгъэхэм къышаIэт гупсысэри и художественнэ флагъри а Iемалхэм къизэраIэтар.

Лъэхъэнэ зэблэкIыгъум къигъещIа тхыгъэхэр, абыхэм яIэ къышхъэшыкIыныгъэ нэхъышхъэхэр. Лъэхъэнэ зэблэкIыгъум къигъещI гутгъуеххэм тхакIуэхэр гуитIщхьитI ишIауэ зэрыштыгар. Ар наIуу къызытештыж тхыгъэхэр: Гъубж М. «Гущым хешыр еzym и «Шыхулъагъуз», «Дыгъужь лъакъуитI», ХъэхъупашIэ Хь. «ГущЭгъуншэ», Журт Б. «Гъуэжкүий» романхэр, Хъэх С. «Махуэм дунейр и кIыхъагъщ», «Сигу, къэувыИи сзыылъещIэгъэхъэ!», МафIэдз С. «Мыхъур», Нало З. «ПхъашIэр Iэзэмэ, мэзри благъеш», Елгъэр К. «Шейтан къафэ», Бозий Л. «Гъуэгу нашэкъаш» повестхэр, нэгъуэшIхэри.

Тхыдэмрэ лъэпкъ прозэмрэ. Цыхубэм, лъэпкъым къыдекIуэкI лъапIэнныгъэ нэхъышхъэхэр адыгэ прозэм тепшэ щыхъуныр: цыхумрэ тхыдэмрэ, цыхумрэ щыуэпсымрэ.

Адыгэм и блэкIа жыжъэм теухуа тхыгъэхэр. Цыху щхъэ закъум тхыдэ къэхъукъашIэхэм щигъэзащIэ къалэныр: апхуэдэ къэхъукъашIэхэм я курыкупсэм къыххутэ лъыхъужьым и зэхэшIыкIым зэрызиуэшIыр, и жыджэрагьым зэрыххъуэр, къэзыухъуреиххэм я пащхъэ щихъ жэуапыр нэхъ ин зэрыхъур прозэшIэм къызэригъэльагъуз Iемалхэр.

Тхыдэ Iуэхугъуэхэр убгъуауэ (панорамнэу) къэгъэльэгъуэныр лъэпкъ прозэм гъуазэ зэрыхуэхъуар. Кавказ зауэмрэ ИстамбылакIуэмрэ, «политикэ залымыгъэм и ильэсхэмрэ» Хэку зауэшхуэмрэ, къэралыр «и пIэм щиуджыха лъэхъэнэмрэ» зэхъуэкIыныгъэхэмрэ (перестройкэмрэ), адыгэм и блэкIа гъунэгъумрэ и нобэмрэ теухуа тхыдэ-философие художественнэ тхыгъешхуэхэр: КIышокъуэ А. «Лъапсэ», Тыуарши А. «Псыкъельэм и макъамэхэр», АбытIэ В. «ЩIакIуэр зи унапIэ», «Нэпс шыугъэ», Кхъуэхъу Ц. «ФатIимэт», Елмэс А. «Бгъэхэм къуршым къагъэзэж», БакIуу М. «МафIэ лыгъей», Мэлбахъуэ Е. «ЩомыгъэтIыльам щылъыхъуэ», Вэрокъуэ В. «Лей зыхуэгъэгъум къахурегъэгъу», Жылэтеж С. «Паштыхъ хужьым и лыкIуэ», романхэр, Щамырзэ I. «Махуэ лъапIэр къэсыпат», Мыз А. «Щожэх аддэ жыжъеу Урыху», ХъэIупши М. «Хуэрэджайр мэгъагъэ» повестхэр, нэгъуэшIхэри.

Тхыдэ къэхъукъашIэхэр, лъэпкъым къыдекIуэкI хабзэ-зэхэтыкIэр зи лъабжъэ прозэр.

МафIэдз Сэрэбий. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ, щIэнныгъэ лэжыгъэхэмрэ.

ТхакIуэм и тхыдэ прозэр: «ЩIакIуэ фIыцIэ», «ХъэшIэ махуэ», «Шыдыгъу» повестхэр, «Гъыбзэ хуэфащэт», «Мыщэ лъэбжъанэ» романхэр, нэгъуэшIхэри. КъэхъукъашIэхэмрэ лъэпкъым къыдекIуэкI хъыбархэмрэ тхакIуэм къызэригъесбэп щIыкIэр. ТхакIуэм и творчествэм хэль гъещIэгъуенагъхэр: жанр нэхъ цыхуухэр къигъесбэпу зэгуэр итхыгъа тхыгъэхэр иужькIэ и романхэм Йыхъэ щхъэхуу зэрыхигъэувэжыр (псалъэм папщIэ, «ХъэшIэ махуэ» повестым и сюжетыр «Гъыбзэ хуэфащэт» романым зэрыхигъэхъэжар, нэгъуэшIхэри).

«Гъыбзэ хуэфащэт», «Мыщэ лъэбжъанэ» дилогиер: къыщыгъэльэгъуэжа тхыдэ Iуэхугъуэхэмрэ лъэхъэнэмрэ. ТхакIуэм и образ къэгъещIыкIэ щхъэхуэр. Зауэр зымыдэ, лъэпкъым и зэIузэпэш псэукIэм папщIэ еzym и гъашIэри и унагъуэм ис дэтхэнэм и гъашIэри шапэIудз хуишIыну хъэзыр, мамырщIэкъу хэкулIым и образ зэпэш япэу адыгэ литературэм тхакIуэм къызэрихишар («Мыщэ лъэбжъанэ» роман). Лъэпкъыр къызэтенэн щхъэкIэ, «адыгагъэрэ цыхуугъэрэ, акыылрэ Iэзагъэрэ, зэхэшIыкIэр зышиIэнныгъэрэ» къигъэльэгъуэн зэрыхуейр дэтхэнэ адыгэми и фIэш зэрышIыпхъэр МафIэдзым и прозэм и дерс нэхъышхъеу зэрыштыр.

Лъэпкъым и блэкIам и пэжымрэ МафIэдзым и художественнэ дунеймрэ.

ШэджыхъэшIэ Хъэмьщэ. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

ШэджыхъэшIэм и прозэ тхыгъэхэр, абыхэм я къышхъэшыкIыныгъэ нэхъышхъэхэр. XX лэшIыгъум икухэм адигэхэм я псэукIар, цыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуущытыкIэхэр «Гум псори къонэ» романым зэфIэха зэрышыхъуар, тхакIуэм и Iуэху епльыкIэхэр. Романым иIэ гъесэнныгъэ мыхъэнэр.

Лъэпкъ ЙуэрыIуатэмрэ тхыдэ прозэмрэ. «ЛъышIэж» романыр. XVIII лIещIыгъуэм адигэхэр пшыгъуэ-пшыгъуэкI гуешауэ зэрыпсэуар, лъэпкъыр зэкъуэгъэувэним, «Шэрджэс къэралыгъуэ» къызэгъэпэцыным куэдым я зэран къызэрекIар романым лъабжъэ зэрыхуэхъуар.

ЙуэрыIуатэм къыхэцьж ЕщIеноккуэ зэшхэмрэ романым хэт образхэмрэ. Гурыхь персонажхэмрэ гурымыххэмрэ. ЛъышIэж хабзэ Iейм лъэпкъым зэрэнгъэу къыхуиху щытар, абы адигэхэр зэкъуиуду, цIыхухэр бий зэхуицIу къызэрекIуэкIар. Адыгэ хабзэм, хъыбарыжхэм, уэрэдыххэм, псальэжхэмрэ жыIэгъуэхэмрэ романым щаубыд увыпIэр.

Романым и ухуэкIэм, и бзэм хэль щхъэхуэныгъэхэр.

Тыуарши Аслъэн. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Тыуарши А. и прозэ тхыгъэхэр: «Сэтэнейр къэгъагъэм», «Нобэ е зэи» романхэр, «Дыщэ бгырыпх» повестыр, рассказхэр.

Тхыдэ къэхъукъашIэ дыдххэмрэ гурыщIэ щабэмрэ щызэхэхуэна тхыгъэхэр. «Псыкъельэм и макъамэхэр» романыр. Зауэмрэ мамырыгъэмрэ, гъашIэмрэ ажалымрэ, гуауэмрэ гуфIэгъуэмрэ, лъагъуныгъэмрэ лъагъумыхъуныгъэмрэ романым быдэу зэрышызэпышIар. Урыс пащтыхым и лыкIуэ флигель-адъютант Тенджызрэ адигэпшым ипхъу Нэтрэ я лъагъуныгъэр романым купщIэ зэрыхуэхъуар. «Псыкъельэм и макъамэм дежууэ Нэт жиIэ уэрэдыр» гъыбзэкIэ иухыжыным хуэзышэ щхъэхуэгъуэхэр.

Кавказ зауэжым тхакIуэр зэрыхуущтыр, абы ехъэлIа и гупсысэхэр къызэриIуатэ щIыкIэр. Дал-Джэрий, Зед, Тенджыз, Нэт сымэ я образхэр. Тхыдэм зи цIехэр (фиIыкIи IейкIи) къыхэна дзэзешэхэм я образхэр.

Фым щыгугъуурэ зи дунейр къызэтекъутэж цIыхум и психологииер, и поэм щекIуэкI зэдауэр, и гурыщIэр тхакIуэм къызэригъэльэгъуар.

Къэрмокъуэ Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

ТхакIуэм и документальнэ, лирическэ повестхэр: «Лыхъужым и гъуэгу», «Щихухэр иджыри мэкI», «ЦIыхухъу нэпс», «Лъагъуныгъэм и хъэтыркIэ», нэгъуэцIхэри.

80–90 гъэхэм «къалэ» литературэм къыщыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэр: «купщIэншэ гъашIэмрэ» «купщIэншэ тхыдэмрэ» терминхэр, абыхэм ехъэлIауэ литератуэрэ щIэншэ щыIэ Iуэху еплъыкIэхэр. Роман-гукъэкIыж, роман-ущие лIэужыгъуэхэр. Iуэхугъуэхэр гуэрым темыухуа (сюжетыншэ), новеллэ щхъэхуэурэ зэхэт тхыгъэм и нэцэнхэхэр.

«Азэмэт», «Къоджэм угъэжайркъым» роман-дилогиер. Романхэм къагъэльэгъуэж лъэхъэнэр, абыхэм къыщыхъу Iуэхугъуэхэр. Тхыдэ къэхъукъашIэхэмрэ езы тхакIуэм и гъашIэ гъуэгуанэмрэ тхыгъэм зэрышызэхэхуэнар. ТхакIуэм зэрыжиIэши, «гъашIэ зэхэзэрыхъам дыхуэзыша лъэхъэнэм» цIыхухэм я псэукIэр, ахэр зыгъэгуфIэзигъэпIейтей Iуэхугъуэхэр, я хъуэпсанIэхэр романхэм къызэрышыгъэльэгъуар.

Адыгагъэм, ныбжъэгъуэж лъэхъэнэр, абыхэм къыщыхъу Iуэхугъуэхэр. Тхыдэ къэхъукъашIэхэмрэ къыщыхъуа тхыдэ Iуэхугъуэхэм тхакIуэр зэрабгъэдыхъэр, абыхэм къахэхыпхъэ дерсхэр къызэриIуатэ художественнэ Iемалхэр. Лъэпкъ тхыдэм, щэнхабзэм зи цIэ къыхэна цIыхухэр (КIуаш Б., Бабич В., Бэрбэч Х., нэгъуэцIхэри) тхыгъэм къыхэша зэрыхъур, абыхэм романым щагъэзащI къалэнхэр. Бзэр хъумэным, лъэпкъ щэнхабзэм зегъэужыним ехъэлIауэ Къэрмокъуэм къиIуатэ гупсысэхэр.

Езы тхакIуэм и образыр романхэм къазэрыхэштыр.

ТхакIуэм и хъэтI щхъэхуэр, и бзэр.

ЦIыхухэм яку дэль зэхуущтыкIэхэм, я псэукIэ-зэхэтыкIэм тэухуа прозэр.

Лъэпкъ прозэм и пащхъэ къиува IуэхугъуэцIхэр: зэриухынур псоми ящIэ тхыдэ, тхыдэреволюцэ тематикэ жэбзэжам къыпыкIыныр, цIыхупсэм и къэхутакIуэ-гъэунэхуакIуэ къалэныр и пшэ дильхъэжыныр, цIыхухэм я гупсысэр зыунэтI, я псэкупсэ дунейр къэзыгъэшI жылагъуэхэр сэтей къэцIыныр, н.

◆ Художественнэ тхыгъэхэм психологизмэр нэхъ куу щыхъуныр, зэгуэр IещIещIа щыуагъэм и фэбжыр зи поэм тель, зи гъашIэ гурыгъыр ижа цIыхум и дунейр къызэIухыныр лъэпкъ литературэм зэрышекIуэкIар.

Елгъэр Кашиф. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Елгъэрим и прозэр: «Жэш дыгъэ», «Мэз бгъуэштэйм», «Лъагъуныгъэм и бзэ», «Шейтлан къафэ», нэгъуэштэхэри. Тхактэйм и повестхэр зытеухуамрэ абыхэм къышигъэштэхэмрэ.

Напэм и гъэрэштэм ихуа цыхум и дунейр «Щыуагъэ» романым къизэрыштыгъэлэгъуэжар. Щыуагъэм и гъэрү псэу, и напэр и хеяштэу тезыр зытезыльхъэжа цыхум (Мыващэ Хъэжбэтыр) и образыр лъэпкъ прозэм тхактэйм къизэрыхишар. Тхактэйм и романым щильхъа гупсысэм, психологизмэм, художественнэ дерсым я куугъыр.

Романым и гъэпсыктэр, и сюжетыр (Хъэжбатыр и къектэйм и къектэйм зэрят тетрадыр), и бзэр. Тхыгъэм тхыдэ къехъукаштэхэм щаубыд увыптэр.

◆ XX лэштэгъуэм и ктэух ильэсхэмрэ «гъаштэм и гъузэр» зыфтэйм зытэххэмрэ, абыхэм я образхэр лъэпкъ литературэм къыхыхъэнээр.

Къанкъул Заур «Къалэм дэгъуэштыхъа» и повестыр. Гъаштэм и пэжымрэ нэкъыфтэштэхэмрэ (абсурдымрэ), фтэшхуныгъэмрэ фантастикэмрэ тхыгъэм щызэштэхэнээр. Автопсихологическэ лыхъужьым и образым Къанкъулым и прозэм (и рассказхэри хэту) щиубыд увыптэр.

Ныбжыщтэхэм и псэр гугъу езыгъэхь, «гупсэхугъуэ» къезымыт, и псэр зыхуз тэххугъуэхэр повестым къизэрыштыгъэлэгъуар. Миф хъыбархэмрэ нэкъыфтэштэхэмрэ повестым и сюжетым тхактэйм къизэрырипх щыктэр, къигъесэбээ художественнэ тэхэлхэр.

◆ Иүэху епльыктэр зэхъэлтэгъуэйхэр (эклектизм) зэшэлтэнээр, апхуэдэхэр художественнэ конфликтым лъабжье хуэштэнээр. **Мэзыхъэ Б., Елмэс А., Ктэрэф М., Шэджыхъэштэхэнээр Хъ., Кхуэйуфэ Хъ., Ацкъан Р., Хэзтупши М., Мыз А.** сымэ я повестхэмрэ рассказхэмрэ.

Цыхум и хъуэпсалтэхэмрэ ар зыхэпсэукт дунеймрэ я зэныкъуэкъур щынэхъышхээ лъэпкъ прозэр. **Ктэрэф Мухъэмэд** и повестхэмрэ («Лъэужь е лэужь», «Сэфар», «Адэ щтэин мыльку хъурэ?») рассказхэмрэ («Шыж хъыбархэр» тхылтым ихуахэр). Тхактэйм и образхэр къышигъэштэхэнээр, адигэ хабзэмрэ нэмисыямрэ къизэригъесэбээпыр.

Гурыштэхэнээр хээтийктахэмктэхэр гъэнщта тхыгъэхэр, апхуэдэ лэужыгъуэхэр (повесть-драмэ, повесть-гукъэкыж, повесть-дневник, повесть-биографие, эссе, нэгъуэштэхэри). Нало З., Брат Хъ., Хъэх С., Тхээмоктэхэр Б., Шыбыхъуэ М., Адзын М., Шорэ А., Жылэтэж С., Гъущто З., Бозий Л. сымэ я повестхэр. Жылагъуэм, цыхухэм яку къидэхъуэ зэхуущыктихэр, гъаштэхэр тепльэгъуэ щхъэхуэхэр зи лъабжье тхыгъэ ктэштэхэр (рассказ, новеллэ, притчэ), абыхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Лъэпкъ усыгъэр XX лэштэгъуэм и ктэухым – XXI лэштэгъуэм и пэштэдэзэм. 80–90 гъэхэм адигэ усыгъэм и унэтынныгъэ нэхъышхэхэр, нэхъыбэрэ къицэта темэхэр, гупсысэхэр. Идеология зэхуумыдэхэмрэ зэман зэблэктигъуэмрэ Иэнкун ящта усыгъэм и щытыкта (Щоджэнцыкту Н., Нало З., Къагтырмэс Б., Ктэмыргуей Т., нэгъуэштэхэми 90 гъэхэм къыдагъэктэхэр тегъэштэхэнээр). Щоджэнцыктуумрэ Кыщоктуумрэ зи лъабжье ягъэтынты адигэ «усэ гъэпсыктэр хабзэхэм» зезигъуэжва усактэхэм я творчествэр (Тхээгъэзит З. «Узэштактэхэм», Бештоткууэ Хъ. «Дунай тельтиджэ», Ацкъан Р. «Тхыгъэхэр», Абытэхэнээр Хъ. «Нэхуулъэ», Сонэ А. «Игэгэ мацуэ-Игэгэ нэштэхэм», Пхъэш М. «Гъуэгуанэ», Нэхуш М. «Адигэ нэпсхэр», нэгъуэштэхэри).

Зэхъуэкыныгъэхэм къыздахья псэуктэхэнээр хабзэштэхэмрэ я пэжагъым, захуагъэм шэч къатехъэнээр, абыхэм къагъэштэхэр гъаштэхэр лъэпошхъэпохэр, тэххугъуэ зэфтихъуэйхэр, хэкыпшэншагъэмрэ фтэшмыхъуныгъэмрэ лъэпкъ усыгъэм темэ нэхъышхээ щыхъуэнээр.

◆ «Усыгъэ Иушктихэнээр (интеллектуальнэхэнээр)» зэджэр, абы и нэшэнхэр. Философие гупсысэ куухэм тещтэхъа поэзием и гъунапкъэхэм совет нэүж лъэхъэнэм зэрызахъуэжар.

Ацкъан Руслан. «Щхъэгъэзыптэр», «Къэгъэзэжыгъуэ» усэ тхылхэр. Цыхум и гурыгъу-гурыштэхэмрэ тепльэгъуэ, къехъукаштэхэр гъаштэхэр тэххугъуэнхэмрэ щызэхэжыхъа художественнэ дунейр. Цыхум къидектэйм лъапшэнныгъэхэм усактэйм хуилэ бгъэдыхъэштэхэмрэ, ахэр сэтей къизэриштэхэмрэ художественнэ тэхэлхэр.

Ацкъан Р.Х. и зэдзэкъыныгъэ лэжьыгъэр. М.Ю. Лермонтовым и кавказ поэмэхэу («Уи хамэу зэи сыйштакъым». Налшык, 1999) усакъуэм адигэбзэм къригъэтэсахэр лъэпкъ тэрмэш лэжьыгъэм и нэхъыиф дыдэхэм зэраштыры.

◆ Лирикэ нэсэм и щапхъехэр: цыхугъэр, пэжыгъэр, лъагъуныгъэр мотив нэхъышхъэу зиј лъэпкъ поэзиер.

Бицу Анатолэ. Абы и усэхэр зэмнам зэрыпэджэжыр, яјэ ушииниыгъэ, гъесэниыгъэ мыхъэнэр. Бицум и тхыгъехэр щизэхуэхъеса «Псэм и дуней», «Киүэцырыкыбжэ» тхыльхэр. Гъашцэм акыл жанкъэ пхырыплыф усакъуэм и къэгъещыныгъэ нэхъышхъэу ахэр зэриштыр.

Усакъуэмрэ лъэпкъ макъамэмрэ. Лирикым и псальхэр щэльу композиторхэм уэрэд куэд зэрэхар.

◆ Лъэпкъым хуэпэжыным, хуэлэжьенным, абы и бзэр, и хабзэр, лъэхъэнэ къыхъкъэ зэригъепэща лъапиенныгъэ нэхъышхъехэр хъумэним къыхуезыджэ (патриотыгъэ зыхэль) адигэ усыгъэр.

Бемырзэ Мухъедин. Усакъуэм и усэ тхыль нэхъыифијэр: «Уэрэду сијэр уэрщ», «Дыгъафиј эус», «Адыгэу уштыныр гутгъущ» усэ тхыльхэр.

И лъэпкъымрэ, зуужыныгъэм хуэлажьэ абы и цыху пэртихэмрэ усакъуэм зэријэт зэгъепщэнныгъехэр.

Усакъуэм и лъагъуныгъэ, пейзаж лирикэр. Ахэр лъэпкъ усыгъэм фыпIэу зэриштыр.

◆ Адыгэ литературэбзэм зэрызиужьам и щапхъехэр щинэралъагъу, лъэпкъым и хъуэпсапIэ нэхухэр бзэм и дахагъэмкъэ, и йэфIагъымкъэ зыхозыгъашIэ усыгъэр.

Үэрэзей Афлик («Лэшцыгъуэхэр зэподжэж», «Гъуэгу махуэ», «Іуашхъэжь», «Кхъужье къудамэ» усэ тхыльхэр).

Цыхумрэ ар къэзыухъуреихъ дунеймрэ зэхуэфащэу, щэшцыгъуэу къызэрызэдекIуэкъын хуейм усакъуэм къызэрыхъуриджэр.

Үэрэзей А. и сонетхэмрэ сонет Йэрамэхэмрэ. Усакъуэм лъэпкъ усэ гъэпсыкъэм зэрызригъэхъуэжар, абы хицила хэлхъяныгъехэр.

◆ Социальнэ зэхуэмыдэныгъэр нэхъ куу зэрихъур, цыхухэм яку къыдэхъуэ зэхушигъијэхэр абы зэрихъуэжыр, цыхумрэ ар къэзыухъуреихъхэмрэ теухуа лъэпкъ усыгъэр.

Мыкъуэжь Анатолэ. Гъашцэм гъуэгуанэ гугъу къэзыкIуа адигэмрэ иджырэй зэмнамирэ теухуа усэхэр («Лъэхъэнэ», «Къэрэгъул бжыхъ» усэ тхыльхэр).

Лей зытехъэ, дэкъуза цыхум къыщхъэшчижыныр Мыкъуэжь А. и усыгъэм нэшэнэ нэхъышхъэ зэрихуэхъуар. Цыхур фытуэ лъагъуным, и пцIэр къэлтиным ехъэллауэ абы и усэхэм хэль пафосыр, лиризм куур, Іущыгъэ-ушииниыгъэр. Нэхугъэм, цыхугъэм ухезыджэу усакъуэм и йэдакъэшIэкIхэм къахэIукI хуэпсапIэ лъагэхэр.

Усакъуэм и творчествэм хэль щхъэхуэныгъэхэмрэ абыхэм теухуауэ щыIэ щиенныгъэ лэжьыгъэхэмрэ.

◆ Лъэпкъ тхыдэм, абы и лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм теухуа усыгъэр.

Сонэ Абдулчэри. «Лэгу махуэ-ІшI жэш» усэ тхыльхэр.

Усакъуэм тхыдэр къызэригъэлъагъуэ образхэр, лъэпкъым и блэкIам хуйIэ шытыкIэр, и гурылхэр къиIуетэн щхъэкъэ тегъэшIапIэ ишI щапхъехэр. Усакъуэм и псальхэр зыщIель уэрэдхэр, абыхэм я мыхъэнэр.

Иужь ильэсхэм лъэпкъ литературэм къыхыха усакъуэхэмрэ абыхэм я творчествэм гу нэхъ зылъытапхъэу хэлхъэмрэ. Усакъу щалэхэр нэхъ зыхуэусэ, ягъэльапIэ темэхэр: цыхум и гурыгъу-гурыщIэхэр, и нобэрэй псэукIэр, ар зыгъэпIейтэй е зыгъэгүфIэ Іуэхугъуэхэр, лъэпкъхэм, унагъуэхэм, благъэ-Іыхълыхэм яку къыдэхъуэ зэхушигъијэхэр, адигэм и къэкIуэнум зэреплтыр, нэгъуэшIхэри.

Усакъуэхэу Хъэту П. («Псэгъэкъабзэ», «Бжыхъхъэ удж»), Жыкъуэ Гъу. («Кърухэм я уэрэд»), МахуэлI Н. («Гум и пшинальэ», «Мывэм сопсалъэ»), ГъущIо З. («Шэху уээдигъэ»), Лъостэн М. («Нэхущ гупсысэхэр»), Къаныкъуэ З. («Уэрэ сэрэ»), Бэлагы Л. («ГъэунэхупIэ»), Лыкъуэжь Н. («КъапщИийхэр»), ПшыукI Л. («Си гум и ІапапIэ»),

Хъэвжокъуэ Л. («Гухэль нальэ»), нэгъуэшІхэри езыхэм я дуей еплъыкІэ хэха яІэу лъэпкъ поэзием къызэрыхыхар, зыгужыныгъэ зэрагъуэтар. Абыхэм я лирикэм лъагъуныгъэ, гуапагъэ, дахагъэ темэхэр ебэкІуу, я псаљэхэр щІэшыгъуэу, «сленг щхъэхуэ» яІэу зэрыштыр.

Адыгэ сабий литературэр. ЩІэблэр псэкІэ къулейуэ, дунейм и пАальэ ищІэу, гъашІэм и дахагъэмрэ и лъапІагъымрэ къыгурыЦуэу къэгъэтэджынымкІэ сабий литературэм игъэзащІэ къалэныр.

Лъэпкъ сабий литературэр зэрызэфІэувар, абы къикІуа гъуэгуанэр, лъехъэнэ зэхуэмыдэхэм сабийхэм псэемыблэжу хуэлэжья тхакІуэ пажэхэр.

Дахагъэр, анэдэлъхубзэм и ІэфІыр ныбжыышІэм зыхегъешиЭным хуэгъэпсауэ иужь ильэсхэм къыдэка сабий тхылъхэр: Нало З. «Нанэ и псэ-дадэ и бзэ», «Щэнгъасэ»; Щоджэн Л. «Уэрэдхэр», «Лэгъупыкъу», «Мэдэ цыкІу», «Еджэрай цыкІухэр»; Вындыжь М. («Сабиигъуэ гъуэгу»), Хъэх С. «Дадэкъуапэ», Шыбзыхъуэ М. «ГъашІэ», Къагъырмэс Б. «Мышэжыкъуэ», Брай А. «Зэмыжъа зэИущІэхэр», ПхытІыкІ Ю. «Іэбэдзыуэ», Тау Н. «НэкІуху», «Мэшбэв», нэгъуэшІхэри.

Адыгэ сабий литературэм и нобэрей щытыкІэмрэ и къэкІуэнумрэ ехъэлІауэ щыІэ щІэнныгъэ лэжыгъэхэр.

Лъэпкъ драматургиемрэ иджырэй лъехъэнэмрэ. Совет нэужь лъехъэнэм лъэпкъ драматургием къыхэхъуа лэжыгъешиЭхэр, ахэр нэхъыбэу зытеухуар, жанрэм ящишу нэхъыбэрэ ди тхакІуэхэм къагъесэбэпыр. Лъэпкъ комедиографием зыужыныгъэ нэх щИгъуэтам и щхъэусыгъуэхэр.

ДызыхэпсэукІ гъашІэм и тепльэгъуэхэр лъабжээ зыхуэхъуа драмэ лэжыгъэхэр: ИутІыж Б. «ГушыІэ махуэ апщий!», «Дунейр театрщик», «Трагедиехэр» тхылъхэм ихуа пьесэхэр; Дэбагъуэ М. «Іэпхъуальэ тельиджэ», «Анэр нэм хүэдэш» пьесэхэр; Журт Б. «Къалэн хъэльэ», «Малъхъэ хъарзынэ»; Къаныкъуэ З. «Нагъуэ и унагъуэр», Думэн М. «Уэлий и парашют», Тут Т. «ТІуанэ», «Зэи жумыІэ зэи», нэгъуэшІхэри.

ЗэдзэкІыныгъэ лэжыгъэмрэ иджырэй лъэпкъ литературамрэ. Лъэпкъ литературэхэр гъунэгъу зэхуэшІынымкІэ, я ехъулІэнэгъэхэмкІэ зэрышІэнымкІэ зэдзэкІыныгъэ лэжыгъэм иІэ мыхъэнэр. ТхакІуэ-зэдзэкІакІуэ нэхъыжыхэм я щапхъэхэр, ахэр зи гъуазэ ди зэдзэкІакІуэ нэхъыфІхэмрэ абыхэм я лэжыгъэхэмрэ (Тхъэгъэзит З., Ацкъан Р., Уэрэзей А., Мэрэмыкъуэ Л., Мэзыхъэ Б., Хъэх С., нэгъуэшІхэри).

ХамэбзэхэмкІэ хэхэс адыгэхэм къагъешиА художественнэ хъугъуэфІыгъуэр хэкурыс адыгэхэм я щэнхабзэм къыхэлъхъэжыныр совет нэужь лъехъэнэм къалэн хэхэ зэрыхъуар, абыкІэ лэжыгъэ нэхъыбэ зыщиА зэдзэкІакІуэхэр (Къэрмокъуэ Хъ., ХъэфІыцІэ М., Тымыжь Хъ., Къалмыкъ А., Уэрэзей А., Къумыкъу М., Дыгъужь Ф., Едыдж Н., нэгъуэшІхэри). Хэхэс адыгэ тхакІуэхэм я тхыгъэхэу ди деж къыщыдэкІахэр (Къандур М. «Кавказ» романыр (ЗэзыдзэкІар Къэрмокъуэ Хъ.); Іепщацэ З. «Сосрыкъуэ и кІуэдзыкІар» (ЗэзыдзэкІар Къалмыкъ А.); «ЩІэин» (хэхэс адыгэ тхакІуэхэм я тхыгъэхэр, зэзыдзэкІар Къэрмокъуэ Хъ.); «Хэхэс дуней» (хэхэс адыгэхэм я тхыгъэ къыхэхахэр, ЗэзыдзэкІар Тымыжь Хъ., Едыдж Н.); Къумыкъу М. хъэрыпыбзэкІэ зэридзэкІуу къыдигъекІа тхылъхэр), нэгъуэшІхэри.

ЗэдзэкІыныгъэ лэжыгъэм пыщиА Іуэхугъуэ гугъухэр, ахэр зэфІэха хъунымкІэ щыІэ хэхыпІэхэр.

Иджырэй литературэ щІэнныгъэмрэ критикэмрэ. Адыгэ литературэм и зыгужыкІэр, иджырэй литературэмрэ ІуэрыІуатэмрэ я зэхущытыкІэр, Урысейм и лъэпкъыбэ литературэм къыщыхъу зэхъуэкІыныгъэхэр зыдж литературэ щІэнныгъэр. Иужьрэй зэманым абы щІэуэ къыхэхъуа лэжыгъэхэр, унэтІакІуэ, гъуэгугъэльягъуэ къалэн абыхэм зэрагъэзащІэр.

Лъэпкъ литературэдж-щІэнныгъэлІхэмрэ критикхэмрэ (ХъэкІуашэ А., Нало З., Бэчыжь Л., Хъупсырокъуэ Хъ., БакІуу Хъ., Гъут I., Мусукаевэ А., КхъуэІуфэ Хъ., Къэжэр Хъ., Тхъэгъэзит Ю., КхъуэІфэ Хъ., Къэрмокъуэ Хъ., Къэжэр Хъ., Тымыжь Хъ., Бакъ З., Къудей З., Абазэ А., нэгъуэшІхэми) я лэжыгъэ нэхъыфІхэр.

ХамэбзэкІЭ тхэ тхакІуэхэмрэ лъэпкъ литературэмрэ. ХамэбзэкІЭ художественнэ тхыгъэхэр къэгъэшьынным и щхьэусыгъуэ нэхъышхъэхэр. Лъэпкъ литературэ щІэнныгъэр апхуэдэ тхыгъэхэм зэрыбгъэдыхъэ щыкІэхэр. XIX лэшьыгъуэм псэуа адыгэ узэштакІуэхэмрэ нэгъуэшьбзэкІЭ (урсысыбзэкІЭ, тыркубзэкІЭ, иджылышыбзэкІЭ, хьэрышыбзэкІЭ) тхэ иджырей тхакІуэхэмрэ.

Зыщыц лъэпкъкІЭ адыгэу, аүэ урсысыбзэкІЭ тхэ тхакІуэхэм я тхыгъэ нэхъыфІхэр: Къущхъеунэ А. «Унаут» повестыр, «Сауна» романыр; Адыгэ Т. «Щит Тибарда» романыр; Емкъуж М. «Всемирный потоп», «Ночь Кадар»; Вэрокъуэ В. «Прощающие да простят» романыр, ХъэкІуашэ М. «Возвращение домой» романыр, Мэкъуауз А. и рассказхэр, нэгъуэшІхэри.

Лъэпкым и художественнэ дуней лъагъукІЭ щхъэхуэр абыхэм къызэршигъэльгъуар, хамэ тхыльеджэр а дунейм щигъуазэ хъунымкІЭ апхуэдэ тхыгъэхэм я мыхъэнэр.

«ЕджэгъуафІЭ (беллетристикэ, массовэ) литературэкІЭ» зэджэр, абы лъэпкъ литературэм щигъэзащІЭ къалэныр. XX лэшьыгъуэм и кІэхэм литературэр лэужыгъуэ куэду зэтепшыкІ зэрыхъуар, абы и плъыфэхэр. Литературэмрэ рынокымрэ. Социалист реализмэм и кхъупхъэм къикІа литературэм и къэпсхэм лъэныкъуэ куэдкІЭ зэрызадзар. «Массовэ литературэм» и поэтикэм хэль къышхъэшькІыныгъэ нэхъышхъэхэр. Беллетристикэмрэ иджырей литературэ щІэнныгъэмрэ. **АбытІЭ В.** («Тенджызищим я тхъэгушац», «Хамэ фыз», «КІуакІужь», «Дыгъужынэ» романхэр, «Ламэ», «Индыл и зы щэху» повестхэр, нэгъуэшІхэри), **Къанкъул ФІ.** («Гум и уэрэдхэр», «Ар си Заремэш» усэ тхыльхэр), **Пицыгъусэ А.** («Аникет», «Путь к вершине», «Меоты», «Царь хатти Анитта», «Царь хатти Питхана»), **Сэрахъэ А.** («Расплата», «Опознание», «Дело-Табак», «Война», «Роковая тайна» повестхэр, «Схватка с призраком» романыр, нэгъуэшІхэри) сымэ я художественнэ прозэм хэль гъэшІэгъуэнагъхэр, иджырей тхыльеджэр апхуэдэ къэгъэшькІыныгъэм (продукцэм) зэрыхуущытыр.

Зэманымрэ лъэпкъ литературэмрэ. Лъэпкъ литературэм къикІуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм абы къышхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр. Хэкум, лъэпкым, цыхубээм быдэу пыщІауз ар къизэршигъуэгурыйкІуэр. Адыгэ литературэр дунейпсо щэнхабзэм зэрыхэувэр, абы хуишІ хэлхъэныгъэр. Адыгэ литературэмрэ Урысей Федерацэм ис лъэпкъхэм я литературэхэмрэ. Ахэр зэрызэпшишар, зэдзэкІыныгъэ лэжьыгъэм и фыгъекІЭ а литературэхэр зэрызэльэІэсыр, нэхъ къулей зэрыхъур. Урысейм щыпсэу лъэпкъхэм я щэнхабзэм зиужынымкІЭ абы иІЭ мыхъэнэр.

Иджырей зэманым лъэпкъ литературэм и пащхээ къиувэ къалэн нэхъышхъэхэр. Хэкум, адыгэм я къэкІуэнумкІЭ, я лъэпкъэгъухэм я зэхэшькІым зегъэужынымкІЭ, мамырыгъэрэ зэгурыйкІуэрэ лъахэм илъынымкІЭ, дахагъэм щІэблэр къышІэгъэтэджэнымкІЭ адыгэ литературэм, зэрышыту лъэпкъ щэнхабзэм я лэжъакІуэхэм яхь жэуаплыныгъэ иныр.

1. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Япэ том. Налшык, 2010.
2. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Ет1уанэ том. Налшык, 2012.
3. Абазэ А. Къэбэрдей тхакIуэхэр. Я гъашIэмэ я лэжынгъэхэмрэ. Карабаевск, 2011.
4. АбытIэ В. Адыгэ тхакIуэхэр. Черкесск, 2008.
5. Баков Х.И. Национально-эстетические аспекты изучения адыгской словесности. Нальчик, 2010.
6. Баков Х.И. Борис Утижев: поэт, писатель, драматург. Нальчик, 2010
7. Бекизова Л.А. Ответственность слова. Черкесск, 2007.
8. Гутов А.М. Константы в культурном пространстве. Нальчик, 2011.
9. История адыгейской литературы в 3-х томах. Майкоп, 2006.
10. Къэрмокъуэ Хъ.Гъу. Тхыгъэхэр: Литературэ. Культурэ. ЙуэрыIуатэ. Тхыдэ. Хъыбарыжхэр. Таурыххэр. Налшык, 2007.
11. Нало З.М. Ипэрэй адыгэбзэ литературэм и антологии. Налшык, 2010.
12. Нало З.М. «Къылышибий Исмэхыил. МафIэм имыса усэхэр». Налшык, 2009.
13. Налоев З. Институт джегуако. Нальчик, 2011.
14. Тхагазитов Ю.М. Духовно-культурные основы кабардинской литературы. Нальчик, 2008.
15. Тымыжъ Хъ.Т. Хэхэс адыгэ литературэ. Налшык, 2008.
16. Тымыжъ Хъ.Т., Тхъэгъэзит Ю.М. Адыгэ лъэпкъ роман. Налшык, 2009.
17. Хапсируков Х.Х. Жизнь и литература. М., 2007.
21. ХъэкIуашэ А.Хъ. ГурыщIэм и джэрпэджэж. Налшык, 2009.
22. Шэвлокъуэ П.Ж. ГъашIэм и пшынальэ. Литературэ. Культурэ. Искусствэ. Налшык, 2008.

УПШІЭХЭР (Вопросы)

1. Адыгэ литературэм и тхыдэ: зэрызэфІэувар, зэрызиужъар, нобэ иІ щытыкІэр.
2. Къебэрдей-шэрджэс литературэм 80–90 гъехэм къыщыхъуа зэхъуекІыныгъэхэр.
3. Нало Ахьмэдхъан и «Нэхущ шу» романым лъэпкъ тхыдэмрэ ІуэрыІуатэмрэ щаубыд увыпІэр.
4. Иджырей адигэ литературэ щІэныгъэмрэ критикэмрэ.
5. КІуаш БетІал и усыгъэм къыщыгъесбэпа художественнэ Іэмалхэр.
6. Жанр кІэцІхэм лъэпкъ литературэм щагъуэта зыужыныгъэр.
7. ЩоджэнцЫкІу Іэдэм и повестхэм щІалэгъулэм я пащхъэ къиувэ къалэн гугъухэр зэфІэха зэрыщыхъур.
8. Нарт пшынальэхэм я поэтикэр.
9. Нэгумэ Шорэ япэ адигэ узэцІакІуэщ икІи усакІуэщ.
10. Тхъэгъэзит Зубер и усыгъэр, усакІуэр щыпсэу зэманыр абы къызэрыщыгъэлъэгъуар.
11. Адыгэ усэ гъэпсыкІэр къехутэным елэжьяхэр.
12. Къуажэ интеллигенцэм и гъащІэр Мысачэ Петр и повестхэм къызэрыхэцыр («Кхъужьеир мэгъягъэ», «Псыхъуэгуашэ»).
13. Бештокъуэ Хъэбас и «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифыр: зытеухуар, щІэль гупсысэ нэхъышхъэр, и художественнэ гъэпсыкІэр.
14. Иджырей лъэпкъ прозэм психологизмэр нэхъ куу зэрыщыхъуар (Нало З., Мэзыхъэ Б., Елгъэр К., Хъэх С., Къанкъул З. сымэ я тхыгъэхэр тегъещІапІэу къэштэн).
15. Къыщокъуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: адигэм къыпэшыт гъуэгухэр абыхэм зэрыщыубзыхуар.
16. Къыщокъуэ Алим и «Лъапсэ» романым и гъэпсыкІэр. Сюжетым лъабжъэ хуэхъуа тхыдэ Іуэхуугъуэхэр.
17. ЩоджэнцЫкІу Алий адигэ усыгъэм хуицІа хэльхъэныгъэхэр.
18. Адыгэ узэцІыныгъэ лэжыгъэм XIX лІэцІыгъуэм зыІэригъэхъа ехъулІэныгъэхэр.
19. Журт Биберд и «Унагъуэ» романым хэль конфликт нэхъышхъэр.
20. Адыгэ тхыдэр, ІуэрыІуатэр, хабзэр МафІэдз Сэрэбий и «Мышэ лъэбжъянэ» романым лъабжъэ зэрыхуэхъуар.
21. Адыгэ усыгъэр Хэку зауэшхуэм иужъкІэ: поэтикэ, эстетикэ.
22. XX лІэцІыгъуэм и 30 гъехэм адигэ литературэм зыІэригъэхъа ехъулІэныгъэхэмрэ иА щыцІэныгъэхэмрэ.
23. Туарши Аслъэн и «Псыкъельэм и макъамэхэр» романым щІэль гупсысэ нэхъышхъэмрэ и художественнэ гъэпсыкІэмрэ.
24. Къэбэрдей-шэрджэс усыгъэм и жыпхъэ нэхъышхъэхэр.
25. Акъсырэ Залымхъан и драматургиер, тхыдэмрэ ІуэрыІуатэмрэ абы щаубыд увыпІэр.
26. Нало Ахьмэдхъан и тхыгъэхэм Хэку зауэшхуэр къызэрыщыгъэлъэгъуэжар.
27. ПацІэ Бэчмырзэ и усэхэмрэ и уэрэдхэмрэ: зытеухуар, я гъэпсыкІэр.
28. Лъэпкъ лІыгъэмрэ хъэл-щэнимрэ КІэрашэ Тембот и прозэм къызэрыщыгъэлъэгъуар.
29. Литературэм и пкъыгъуэхэр, лІэужыгъуэхэр, жанрхэр.
30. Щомахуэ Амыхъан и прозэм лъэпкъхэм яку дэль зэпыщІэныгъэхэмрэ зэныбжъэгъуэхэр къызэрыщыгъэлъэгъуэжар.

3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена

Сдача вступительного экзамена проводится на открытых заседаниях экзаменационной комиссии с участием не менее четырех человек. В состав комиссии, принимающей экзамен по направлению, входит не менее трех преподавателей кафедры кабардино-черкесского языка и литературы. Время опроса составляет не более 20 мин.

Результаты вступительных испытаний определяются баллами и объявляются в тот же день после оформления в установленном порядке протоколов заседаний экзаменационной комиссии.

Критерии оценки знаний экзаменуемых:

При оценке вступительного экзамена учитывается:

- правильность и осознанность содержания ответа на вопросы, полнота раскрытия понятий и закономерностей, точность употребления и трактовки специальных лингвистических терминов;
- степень сформированности интеллектуальных и научных способностей экзаменуемого;
- самостоятельность ответа;
- речевая грамотность и логическая последовательность ответа.

91-100 баллов выставляется, если ответ удовлетворяет следующим критериям:

- полно раскрыто содержание вопросов в объеме программы и рекомендованной литературы;
- четко и правильно даны определения и раскрыто содержание лингвистических понятий, корректно использованы научные термины;
- для доказательства приведены примеры;
- ответ самостоятельный, исчерпывающий, без наводящих дополнительных вопросов, с опорой на знания, приобретенные в процессе специализации по выбранному направлению филологии.

71-90 баллов выставляется, если ответ удовлетворяет следующим критериям:

- раскрыто основное содержание вопросов;
- в основном правильно даны определения понятий и использованы научные термины;
- ответ самостоятельный;
- определения понятий, неполные, допущены нарушения последовательности изложения, небольшие неточности при использовании научных терминов или в выводах и обобщениях, исправляемые по дополнительным вопросам экзаменаторов.

61-70 баллов выставляется, если ответ удовлетворяет следующим критериям:

- усвоено основное содержание учебного материала, но зложено фрагментарно, не всегда последовательно;
- определение понятий недостаточно четкое;
- не использованы в качестве доказательства примеры или допущены ошибки при их изложении;
- допущены ошибки и неточности в использовании научной терминологии, определении понятий.

менее 61 балла выставляется, если:

- ответ неправильный, не раскрыто основное содержание программного материала;
- не даны ответы на вспомогательные вопросы экзаменаторов;
- допущены грубые ошибки в определении понятий, при использовании терминологии.